

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Stiftsbog
og landemode-akt

for Lolland-Falsters stift

1997

Stiftsbog og landemode-akt

for Lolland-Falsters stift

1997

Redaktionsudvalg:

LONE ØSTERLIND

TORBEN MØLLENBACH LARSEN

TORBEN JØRGENSEN · HOLGER JEPSEN (red.)

*Det særlige landemodestof er redigeret af
stiftskontorchef **HELLE SAMSON HELLER***

Indhold – Administrative meddelelser

<i>Af- og tilgang i stiftets gejstlighed</i>	103
<i>Landemodet</i>	106
<i>Love, bekendtgørelser og cirkulærer m.v.</i>	108
<i>Uddrag af Kirkeministeriets skrivelser og afgørelser til stiftsøvrigheden</i>	111
<i>Uddrag af skrivelser fra biskop og stiftsøvrighed og andre myndigheder</i>	117
<i>Landskirkeskatten i Lolland-Falsters stift 1995</i>	120
<i>Kapitelstakst</i>	120
<i>Legat til fordel for enker og børn af præster i Lolland-Falsters stift</i>	121
<i>Regnskab for Lolland-Falsters stiftsfond</i>	122
<i>Regnskab for Lolland-Falsters kirkelige legatfond</i>	124
<i>Bevilgede lån</i>	125
<i>Adresser og oversigter</i>	127

Indhold – Artikler

Et nådeår fra Herren	5
<i>Af domprovst Ole Opstrup</i>	
»Rejs se sig det faldne mod« - Hvad kirkegang er godt for	7
<i>Af rektor Ole Jensen</i>	
Skal vi have en historisk korrekt salmebog?	13
<i>Af universitetslektor Inge Lise Pedersen</i>	
Danske kirkegårde	23
<i>Af professor J. P. Schmidt</i>	
Luther i Polen	32
<i>Af sognepræst Hans Verner Lollike</i>	
Philipp Melanchton - Tysklands læremester	36
<i>Af sognepræst Bjarne Madsen</i>	
Katharina Melanchton - også 500 år	46
<i>Af sognepræst Bjarne Madsen</i>	
Om Kaj Munk	51
<i>Af sognepræst Svend Aage Nielsen</i>	
Svend-Ove Møller	60
<i>Af domorganist Poul Børch</i>	
En lokal Grundtvig-kritik anno 1917	69
<i>Af sognepræst Bent Christensen</i>	
Folkekirkens Nødhjælp	77
<i>Af landskonsulent Lene Jørgensen</i>	
Altertavlen i Engestofte kirke	78
<i>Af redaktør Sissel F. Plathe</i>	
Året i kirken og stiftet	98
<i>Af biskop Holger Jepsen</i>	

©: Forfatterne

Grafisk tilrettelægning: Thora Fisker

Tryk: Lollands-Postens Bogtrykkeri, Maribo, 1997

ISBN 87-985781-3-8

Et nådeår fra Herren

Af domprovst Ole Opstrup

1. søndag i advent, den 4. søndag før jul, er kirkens nytårsdag, som ligger omkring en måned før det borgerlige nytår.

Der er noget symbolsk i, at kirkeår og kalenderår ikke falder sammen, en i tiden indbygget påmindelse om den dobbelthed, som vort liv er spændt ud mellem: Guds rige og denne verden. Modsætninger, men dog ikke adskilte, og denne forening af det uforenelige er julens glædelige budskab: at Guds rige er kommet til verden, da Jesus blev født. Årets dage kommer til os med vore medmenneskers krav. Kirkeåret kommer med Guds krav. Den modsætning er til stede i ethvert menneskes liv. For os voksne, der lever med ansvar, viser den sig dagligt. Hvor Gud kræver sandhed, kan mit medmenneske kræve fortielse. At sige sandheden om alt, hvad jeg ved og får betroet, kan skade min næste og dermed vise sig som sandhedens modsætning: løgnen. Hvor Gud kræver kærlighed, kræver livet i verden forstandighed og beregning, for at jeg kan klare mig.

Sådan er livet en spænding mellem det ideelle gode og livet i praksis. som allerede Paulus sagde: »Det gode, som jeg vil, det gør jeg ikke, men det onde, som jeg ikke vil, det gør jeg«, hvilket ikke er en blot og bar konstatering af, at sådan er livet nu engang, og det kan ikke være anderledes, men et udtryk for hans dybe erkendelse af at være en synder, der har Guds nåde behov.

Evangeliet taler den 1. s. i advent om et nådeår fra Herren. Mennesker bryder sig sjældent om denne nådesnak, for tales der om nåde, betyder det at anerkende en, der er større end os, og har noget, som vi ikke har ret til og krav på men alene kan bede om i en tid, hvor mennesker er sig selv nok, bliver ordet nåde hjemløs i sproget. Det er nedværdigende at leve på nåde i verdens øjne.

Evangeliet siger, at alle lever af nåde. Det er ikke et spørgsmål, om det er fint eller ej. Nåde er, at det gode findes i en ellers hård og nådesløs verden. Nåde er, at himlen har rørt jorden, at Gud blev menneske, at »gud-

dommen lever og bygger og bor i hytter af jord«, som det skete hin nat i Bethlehem.

Et glædeligt budskab, en opfyldelse af det gamle nådeløfte, ikke for specielt syndige mennesker, men for alle syndere, for hele folket.

En stor glæde. En opfyldt glæde, siger Jesus, da han prædikede i synagogen derhjemme i Nazareth over teksten fra profeten Esajas, der gav udtryk for folkets gamle længsel efter fred og retfærdighed for alle, og i et øjeblik kan man henrevet over ordenes dejlighed glædes og juble. Alle længslers mål opfyldt - i dag. Hvor er det godt sagt. Hvor er det godt at høre.

Men hurtigt indfinder nøgternheden sig, og dagligdagens virkelighed, som syrligt er ude af trit med talens indhold, står for døren. Dengang i Nazareth. Nu i dag. Nåden har trange kår og har altid haft det.

Vi må forstå, at opfyldelsen ikke er så enkel en sag. Det er opfyldt, siger Jesus. Lyset skinner for hver den, som sidder i mørket og dødens skygge, for hver den, som længes. Julenat, da Vor Herre blev født, da tændte sig lyset i mørkets skød.

Men lyset tøver.

Det er et udtryk, som stammer fra den danske videnskabsmand Ole Rømer. Til at beskrive, hvad han havde udforsket om lysets hastighed, talte han om lysets tøven. Et højst overraskende udtryk, fordi enhver ved, at lysets hastighed er høj, meget høj endda; men udtrykket er præcist, fordi lyset sin høje hastighed til trods bruger tid til at bevæge sig. Det tøver.

Ligeså Gud. Og det er også overraskende, for røber det ikke en usikkerhed, en rysten på hænderne. Nej. Grundtvig siger i sin salme »Rejs op dit hoved, al kristenhed!« (salmebogens nr. 229):

Men skønt du længes, o kristenhed,
så glem dog ikke, at godt du ved,
hvad Herren tøver efter.

Herren tøver. Ikke af usikkerhed. Ikke fordi han ryster på hånden, men fordi han er nådig. Lad ikke din længsel efter opfyldelsen tage magten fra dig, men brug ventetiden, mens Herren tøver, til at bede for sandhed, fred og nåde. Og det kan du dristigt gøre, fordi du ved, hvorfor Herren tøver, og det ved du, fordi du ved, at det er opfyldt: lyset skinner i mørket. Det tøver, men mørket griber det ikke, får ikke bugt med det, som det hed med den gamle oversættelse. Det tøver af nåde mod syndige og fortabte mennesker. Det er en stor glæde, og enhver må glæde sig over at leve i det nådens år fra Herren, som vi byder velkommen den 1. søndag i advent. Velkommen nytår.

»Rejse sig det faldne mod« Hvad kirkegang er godt for

Af rektor Ole Jensen

Man møder tit folk, der siger:

»Jeg er kristen, men ikke religiøs«, - nok for at distancere sig fra at gå for at være et »fromt« hængehoved.

Jeg siger tit - for at skabe lidt frugtbar forvirring, f.eks. hos unge højskoleelever: »Jeg er kristen, men ikke (særlig) religiøs. Men jeg er meget kirkelig«.

Jeg er ikke synsk, jeg ser ikke auraer på folk, jeg kender ikke til voldsomme følelssvingninger i mit religiøse liv, eksempelvis heller ikke, når jeg går til alters, hvad jeg gør, så tit jeg kan komme til det. Jeg er aldrig blevet »omvendt«.

Men jeg går altså meget i kirke, ja, jeg er faktisk lidt forfalden til gudstjenester. Jeg kan dårligt få for mange. Jeg er en moderne vanekirkegænger, d.v.s. vanekirkegænger i kraft af en beslutning og en disciplin. Men så også sådan, at karakteren af beslutning og disciplin efterhånden helt har fortonet sig.

»Vorherre, til dig må jeg ty«. Som vanekirkegænger kommer man til gudstjeneste i alle mulige forskellige sindstilstande. Man kan være dorsk og tung og sidde og hænge hele tiden og gå derfra næsten i samme tilstand. Man kan være veloplagt og bliver så som regel endnu mere veloplagt af det. Man kan falde meditativt ind i sig selv og måske engang imellem slet ikke rigtigt høre efter, heller ikke under prædikenen.

Og - nu siger jeg noget meget vigtigt: Det er altså lige godt. Det er altså tilladt. Gudstjenesten er det frieste, der findes. Der skal slet ikke være nogen som helst krav på en, fra andre eller fra en selv. Man kan gøre lige, hvad man vil, selvfølgelig forudsat at man ikke forstyrrer.

Gudstjenesten er jo ren gentagelse. Der er ingenting, der er nyt. Mindst af alt evangeliet. Gudstjenesten skal bare minde os om det, vi godt ved. Uden den er vi nemlig alt for dårlige til at minde os selv om det, når vi har brug for det. Og rigtig mindes om det kan man kun ved, at ens krop bevæger sig hen i kirken og er der den tid, gudstjenesten foregår. Kirkegang er kropslig genkendelse. Sindet er noget kropsligt. Det er det, der genkender. Og så indfinder den livsnødvendige fortrøstning sig. Og det er den, man kommer der for.

Men det kan godt være, det sker helt umærkeligt, dybt nede i sindet. Andre gange kan man godt mærke det. »Vor Herre ja nu er du nær, det kan vi på trøsten fornemme«, sådan ender det da tit, også hvor vi kom trætte og forkomne, - modfaldne. I begyndelsen var vi tomme og lukkede, men så begyndte et par ord at leve, i en salme, en tekst, en bøn, i prædikenen. Og langsomt lavede vi op, efterhånden som ordene blev levende ord. Til slut er det Ordet, der er blevet levende og er til stede midt iblandt os med al sin kærligheds rigdom og lover at være med os alle dage indtil verdens ende. Så rejser sig det faldne mod. Vi har mødt den opstandne. Hverken mere eller mindre, har jeg næsten lyst til at tilføje. Vi behøver ikke at forstå mere end dette om, hvad opstandelse er. Men det er jo også alt nok. For det er alt.

Det kan altså ske mærkbart eller umærkeligt. Det skal vi slet ikke have travlt med at grade i, hverken hos os selv eller andre.

En tidsmaskine. Når det sker umærkeligt, sker det alligevel. På samme måde som sange og salmer fra gamle dage gør noget ved os, når vi synger dem, mærkbart og umærkeligt, skiftevis; hvis vi altså har sunget dem før.

Da jeg var højskoleforstander forklarede jeg somme tider eleverne, hvorfor vi så stædigt bliver ved at lære dem gamle salmer og sange og holde morgen- og aftensang. Jeg forklarede, at vi mennesker meget tit efterligner indre forestillinger. Når jeg skal grave, har jeg indre billeder af, hvordan min far greb om en spade, og det efterligner jeg. Det duelliggør mig til at grave. Duelighed arves som indre forestillinger, vi kan efterligne, mime.

Det gælder også mentale »greb« om det at leve. Hvert århundrede har »kunnet« noget, som de senere århundreder ikke uden videre »kan« på samme måde. Men når vi synger sangen eller salmen, så hensættes vi fysisk, med åndedræt, stemme, tanke og følelse i den tids sindstilstand, som digteren tolkede den i salmen eller sangen, f.eks. Kingo det 17. århundredes utroligt robuste fortrøstningsevne, som vor tid har mistet. Så mimer vi dette mentale »greb« og duelliggøres til at leve nu med noget, vi ikke på anden måde havde kunnet hente andetsteds.

Sådan er det også med gudstjenesten. Oven i købet langt mere udviklet

og raffineret end ved »blot« at synge et par sange eller salmer. For i gudstjenesten er der både mange salmer og så også alle mulige andre udtryk fra hele historien, bibeltekster, bønner, bekendelser, meditationer, tanker.

Alle sanser og evner hos os sættes i sving af alle disse form-udtryk, som rækker lige fra Israels ørkentid (den aronitiske velsignelse) til dagen i dag (præstens prædiken). For gudstjenesten er en tidsmaskine, som Claus Oldenburg har sagt det: Den farer fuldstændig ubesværet op og ned gennem historien og anbringer os, der rejser med, over for lige så mange forskellige mentale »greb«. Det er foræringer til os, til at øge vor livsduelighed med på måder, som ikke kan sammenlignes med noget som helst andet, vi kommer ud for. Og så hænger det hele oven i købet sammen i ritualets store, afprøvede, tilslidte, dybsindige helhed.

Tro - en vane. Men gudstjenesten kan bare ikke komme til at virke sådan, uden at man har lært den at kende. Det er indlæringen, der kan gøre den til vane, så tro bliver vane. At salmen og gudstjenesten kan have sin virkning, selv umærkeligt, skyldes, at tro er blevet vane, samtidig med at kirkegangen blev det. Ved vanen »indforliver« troens indhold, fortrøstningen, sig sådan i os, at det bliver den, vi efterhånden forhåbentlig næsten automatisk kan gribe til, når vi har brug for det. I sorg, i angst, i ulykke; når vi dårligt kan holde os selv ud; når vi ikke kan holde livet ud. Så bliver det stadig mere nærliggende, at det er ordet om fortrøstning, der melder sig. Tro har også sin dannelselse.

Men jeg siger altså udtrykkeligt »forhåbentlig næsten automatisk«, for sådan fast og sikkert bliver det aldrig. Vi bliver ved med at være glem-somme. Og der er jo også anfægtelsen. Som jeg sagde tidligere: Vi har hele tiden brug for gudstjenesten til at minde os om det. For det er og bliver ved gudstjenesten, at det kendte, gentagne, der foregår i ritualet, objektivt, om mig og uden for mig, men som jeg er til stede midt i, også med vanen kommer til at indforlive sig sådan i mig, at det endog kan virke umærkeligt nede fra sindets dyb af genkendelser.

Spiritualitet. Der tales så meget om »spiritualitet« i disse år, i hvert fald blandt teologer. I virkeligheden menes der »fromhedsliv«, men det ord er slidt, så det kan være nyttigt at bruge et nyt for at se forfra på tingene.

Jeg vil mene, at her hos os er det sangen, morgensangen og gudstjenesten, der er vores gammelkendte former for spiritualitet. Det kan godt være, der kan indføres nye. Men jeg ville først og fremmest ønske, vi opdagede, hvad vi har. Det kan dårligt blive bedre. Og det er naturligt for os, - når vi først har opdaget eller genopdaget det.

Sangen, morgensangen, gudstjenesten er da også velkendte danske meditationsformer. Men de adskiller sig fra de importerede østlige medi-

tationsformer ved at være noget, der foregår sammen med andre. Det er en uindividualistisk og tilsvarende unarcissistisk og uterapeutisk tænkt spiritualitet. Den enkelte kan være i fred, fordi det foregår fælles, sammen med andre. Og det kan det jo kun, fordi det har en overindividuel form, d.v.s. det er den fælles form, uden for den enkelte, der er det bærende udtryk, salmen, ritualet. At det er fælles gør så i øvrigt, at det også bliver nærliggende at føle ansvar for fællesskabet.

Og så er den kristne meditation intet uden læren. Den handler om noget; - ikke bare om at falde til ro og få fred. I en vis forstand vil indholdet aldrig lade os i fred, selvom det skænker fortrøstningens fred. Det, der mærkbart eller umærkeligt sker med os i gudstjenesten - eller i morgensangen -, det er virkningen af et læreindhold.

Kristen tro er en bevægelse i sindet, som omfatter både følelse og tanke, ligesom det, der anfægter os, anfægter følelse og tanke i ét. Det er lærens opstandne Jesus, vi møder i gudstjenesten, og dermed forsoningens læreindhold i dets virkning, - for at bruge traditionelt teologisk sprog.

Længe har »dogmatisk«, »dogmatik« været lagt for had. Det er på tide, vi indser, at intet er mere urimeligt. Hvordan skulle vi kunne trøstes over for det trøstesløse ved tilværelsen, hvis ikke det hørte til trøsten, at den var begrundet: Det trøstesløse ved liver får, hævder forkyndelsen, ikke det sidste ord, som det ser ud til for det naturlige blik. Hvis ikke det, der er meningen med, hvad traditionen kalder »Jesu opstandelse«, som indebærer, at han har del i Guds »almagt« og kan være til stede overalt på én gang, er fortrøstningens begrundelse, så var der ingen tro, men højst nogle vilkårlige stemninger.

Forandring i kraft at lære. Lad mig give et andet eksempel på det fra de gamle salmer hos f.eks. Kingo og Brorson.

Fra trøstesløshed til fortrøstning, det er den mærkbare eller umærkelige forandring med os i gudstjenesten. Det faldne mod rejser sig. Denne forandring gennemspiller de gamle salmer.

Meget ofte genfortæller de først - på indtryksfuld vis - noget, som hændte Jesus. Derefter »appliceres« det på os, der synger. D.v.s. frelsesindholdet finder nutidig anvendelse på os. Først har vi fulgt en fortælling om Jesus; derefter inddrages vi, idet dens forvandlende virkning gøres gældende, ja, forvandlingen sker, mærkbart eller umærkeligt, derved, at vi faktisk synger det og dermed bekender det. Når vi synger »Over Kedron Jesus træder« (nr. 155), overværer vi først Jesu forfærdende angst og anfægtelse i Getsemane Have for til slut at bekende, at dets virkning er vort evige liv. Eller Jesu tilfangetagelse i nr. 160 gør, at jeg, der var fange, nu bliver fri.

Et af de smukkeste eksempler er »Nu kom der bud fra englekor« (nr. 63), hvor vi først synger om Marias undfangelse og derefter beder om, »at

også jeg kan åndelig/ undfange dig«: jeg undfanger åndelig Jesus, så Guds rige tager sin begyndelse her, i mit - åndelige - moderliv, idet jeg synger.

Denne salmens meditative forandringskurve i kraft af begrundelser i, hvad der hændte Jesus, er også gudstjenestens som helhed.

Gudstjenesten skal læres. Man kan ikke gå ind fra gaden og så straks få noget ud af gudstjenesten. Det er akkurat som fodbold. Man kan ikke forstå det og nyde det, hvis man ikke ved, hvad offside og de andre regler går ud på. Man kan ikke forstå gudstjenesten, hvis man ikke ved, at Kristus er en titel og ikke et navn, og at det er græsk for Messias, som er jødernes ventede fremtids-gudekonge. Man kan ikke følge med i gudstjenesten, hvis man ikke i grundtræk ved, hvad kristendommen lærer.

Alle, for hvem gudstjenesten er blevet vane, forstår den, selvom deres forståelse kan være forskelligt udviklet, især m.h.t. at give udtryk for det. Og det betyder, at alle, for hvem gudstjenesten er forståelig, i en vis forstand er teologer. Teologi er jo at forstå kristendommen. Man kan ikke tro uden at forstå kristendommen. Så troen er teologisk af væsen. Somme tider har jeg drillet mine højskoleelever, som var forargede over, at kirken ikke solgte gudstjenesten til discount, så alle kunne glæde sig over den, blot de nedlod sig til et enkelt turistbesøg, med, at for at være kristen må man nødvendigvis lære det; man må blive en lille smule teolog.

Sådan har det altid været. Men før i tiden voksede man op med det og opdagede ikke, at man lærte det. Det var det samme med ens erhverv; det lærte man af sin far og mor, efterhånden som man voksede op, så man opdagede ikke indlæringsprocessen. I moderne tid skal alt indlæres. Derfor går man i skole til ind i 20'erne i en fælles enorm forlænget pubertetsproces. Det er såmænd ikke spor mærkeligt, at også kirkegang skal læres i en særlig indlæringsproces, når nu alt andet skal.

Her er det vigtigt at sige, at det faktisk kan læres. Blot er indlæringen en dobbelt. Dels skal man lære sin kristelige børnelærdom og gudstjenestens leds mening og sammenhæng. Dels skal man lære at forholde sig rituelt. Man hører ofte, at gudstjenesten skulle være kedelig. Det siger, tror jeg, kun den, der tror, at den skal være underholdende, med nye indslag, som alt muligt andet i samfundet. Man må opdage, at gudstjenesten intet nyt indeholder, men er gentagelse. Så er den det mindst kedelige, der findes, og det mest omfattende, vi udsættes for i vores tilværelse i henseende til at involvere alle sider og evner og sanser. Og hvilken befrielse, at der er ét sted, hvor vi er fri for det underholdende (og for rockmusik og videokameraer).

Men vi har levet i en forbudstid. Den ideologisk hildede opfattelse af det at være et moderne menneske, som har hersket en generations tid, ned-

lagde et faktisk forbud mod metafysik, religion, ritualitet. Med ét slag synes forbudstiden at være forbi. Kristendommen ligger solidt forankret i det danske folk, tror jeg. Man skal ikke kradse meget i den blanke modernitets overflade, før den viser sig med årtusindernes tyngde i sig. Det ny nu er, at folk også spørger efter det, der før var forbud mod, tabuiseringens og tåkrummeriets tid er forbi. Men fortielsens og forbudets tid satte en generation tilbage i henseende til indlæring i kristendom og i gudstjenestegang. Vi står med et kristent folk, der er kristne analfabeter. I sandhed en ejendommelig situation. Men også meget munter og glædelig.

For folk er sultne efter at lære. Nok må de begynde i hjælpeklassen. Men motivationen er høj, så de vil gøre kæmpespring i indlæring, hvis de kommer i gang.

Vi, der ikke har sluppet gudstjenesten i forbudstiden, specielt teologerne og lærerne iblandt os, vi er lige nu udfordret til en alfabetiseringsindsats af de større. For vi har det jo som en naturlig forpligtelse at være metafysikkens og troens sproglærere.

Skal vi have en historisk korrekt salmebog?

Af universitetslektor Inge Lise Pedersen

1990erne har budt både på en ny alterbog og en ny autoriseret bibeloversættelse i den danske folkekirke, og nu er turen så kommet til salmebogen.

I 1992 blev der nedsat en salmebogs-kommission som forventes at være færdig med arbejdet ved udgangen af 1997, og i efteråret 1996 udsendte denne kommission en statusrapport.

Den Danske Salmebog er fra 1953 (andenudgaven fra 1988 ændrede kun på udenværkerne, det er de samme salmer med den samme ordlyd som i førsteudgaven 1953). Som baggrund for at vi bør have en ny salmebog nævnes det i udvalgets kommissorium, at der siden da er skrevet mange nye salmer og sket ændringer inden for kirkemusikken, og at der er autoriseret en ny bibeloversættelse, samt en ny alterbog og nye ritualer. Den nye salmebog bør indeholde både "salmer fra dansk salmesangstradition og fra vore egen tid", men statusrapporten redegør udelukkende for kommissionens arbejde med salmerne fra de tidligere århundreder, idet den indeholder 24 salmer fra oldkirken til og med 1800-tallet, nemlig 6 fra hvert af de fire underudvalg. De moderne salmer var man endnu ikke gået i gang med da rapporten udkom, den kan således kun give os et indtryk af arbejdet med de ældre salmer. Den bringer desuden 9 salmer hvor det er melodivalg og melodiform det drejer sig om. Jeg vil koncentrere mig om teksterne.

Kommissoriet

Arbejdsgrundlaget er et kommissorium som opregner en lang række ting der bør tages hensyn til ved udvælgelsen af salmer. Der skal være noget gammelt og noget nyt, noget traditionelt og noget utraditionelt,

helst både noget dansk og noget udenlandsk, især nordisk, og de udvalgte salmer bør selvfølgelig have litterær kvalitet, men der siges ikke noget om hvilke kriterier der skal vægtes højest. Kommissoriet er i det hele taget ikke genstand for megen diskussion i rapporten. I praksis ser det ud til at man har været mest opmærksom på opfordringen om at tilstræbe "at tidligere tiders salmetekster gengives i en så oprindelig form som muligt".

Salmer fra den ældste kirke til reformationstiden

Det underudvalg der har arbejdet med de middelalderlige og reformatriske salmer har været i en anden situation end de andre udvalg med hensyn til ønsket om tilbageføring til originalversionen: det er slet ikke altid det kan lade sig gøre at rekonstruere denne. Om det er derfor dette udvalg forholder sig friere til kravet om at gengive teksterne deres originalversion, skal jeg lade være usagt, men udvalget peger på at senere bearbejdelser i mange tilfælde har resulteret i kvalitetssalmer, som derfor bør bevares i salmebogen.

I dette afsnit bringes en enkelt salme i en ny oversættelse. Det er Luthers salme *Christ lag in Todesbanden* som i den nuværende salmebog findes i en gendigtning af Grundtvig *I dødens bånd vor Frelser lå*. Grundtvigs gendigtning har været lidt for meget Grundtvig for kommissionen, som så i stedet har grebet til egne rimerier. Det er ikke godt, for at sige det mildt. Oversætteren har måttet benytte sig af kunstige ordstillinger og fyldord for at få versfødderne til at passe: "men han stod op i morges brat", "afvæbnet synden for os vist". Det gjorde man også i en vis udstrækning i ældre dansk poesi, men i moderne tekster tolererer vi ikke længere den slags ubehjælpsomheder, og det er jo en moderne tekst, selv om den skal gengive en gammel.

Værre er at ubehjælpsomheden sine steder fører til uklarhed. Det er bl.a. galt i strofe 3 der lyder således:

Guds Søn, vor Herre Jesus Krist
for os på korset døde,
afvæbnet synden for os vist,
og døden måtte bøde.
Han blev berøvet al sin magt,
tilbage blev kun dødens dragt,
men brodden, den har han mistet.
Halleluja!

Ud fra almindelige grammatiske regler forventer vi at linje 1-2 og 3-4 er parallelt konstruerede med samme grundled, og næste linjes 'Han' bli-

ver uvægerligt opfattet som Kristus, men når man nærlæser strofen, bliver man klar over at det viser hen til *døden*, ligesom *døden* også er grundled i linje 4.

Et andet problem er de mange eksempler på mærkelige eller ugrammatiske forbindelser, fx strofe 4 "al magt fra døden toges" (i moderne dansk er s-passiv nærmest ubrugeligt i datid) og "en spot er af døden blevet", strofe 5 "kom straf på ham", og ikke mindst "den påskemat" og "den påskefest" for påskemat og påskefesten. At man kan finde den slags germanismer i ældre salmer ("den død at overvinde") legitimerer ikke at man bruger dem i nyskrevne oversættelser. Dertil kommer brugen af salmecitater som strofe 1 "thi synger lydt og sjæleglad/hans menighed i allen stad" der virker som en kliche. Det er også svært at se berettigelsen af en oversættelse der gengiver Luthers

Hier ist das recht Osterlamm,
davon Gott hat geboten,
das ist an des Kreuzes Stamm
in hei[ss]er Lieb gebraten.

med følgende:

Det var det rette påskelam,
som blev på korset slagtet.
Til fred for os kom straf på ham,
han var kun ringeagtet.

Luthers meget specielle skildring af Jesus på korset som et lam der spidsteges i kærlighedsvarmen, bliver til et forvrøvlet udsagn om at lammet 'slages på korset'. En noget underlig slagtemetode.

Kingosalmer

Kingo er den ældste af de store danske salmedigtere, og dermed den vanskeligste, rent sprogligt. Der er sket så meget med dansk i de 300 år der er gået siden Kingo skrev sine salmer. Det kan endda gå med de ord og vendinger som har været med hele tiden i salmebogen, og som derfor er tilvante og giver en vis mening i hvert fald for en del af menigheden, men når Kingosalmerne bliver ført tilbage til deres oprindelige ordlyd bliver de meget vanskeligt tilgængelige. Som jeg straks skal vise.

Nu kom der bud fra englekor findes i *Den Danske Salmebog* i en stærkt omarbejdet form som på nogle punkter er bedre end den gamle, men på visse punkter er svagere. Til de gode ting ved den oprindelige

Kingotekst hører efter min mening strofe 6, som er karakteristisk med sin enkle næsten dagligdags skildring:

Guds Søn hun under hjertet bær,
som hendes bryst skal suge!
Dér ligger Gud, et lidet nor,
og sagte gror!
Det under er at skue!

Kingos oprindelige tekst er i det hele taget en mere ligefrem skildring, det er et af dens fortrin. Men der er et par tekstproblemer. Manddom i betydningen menneskelighed ("vil tage sig vort kød oppå/og manddom få") bliver ikke forstået i dag, idet ordet har fået betydningen mandighed (det bruges jo kun i manddomsprøve olgn.). Men det er især galt med slutningen af strofe 3:

Den gudvelyndte jomfrusjæl,
ved Gabriel,
Guds huld og hilsen nyder.

"Gudvelyndte jomfrusjæl" virker nærmest komisk, og er forøvrigt ikke korrekt. Så vidt jeg kan se står der hos Kingo "gud velyndte", hvor gud skal forstås som en dativ i betydningen af eller for gud. Bedre bliver det ikke med huld i næste linje. Huld bruges i moderne dansk kun om at have kød på kroppen, mens betydningen gunst, nåde eller troskab er forsvundet ud at sproget.

Sorrig og glæde rummer i rapportens version et par steder der er en ubetinget forbedring, fx at modsætningen til sorrig er "lystigheds frø" i strofe 6, hvor salmebogens "saligheds frø" er en svækkelse af teksten. Problemet er vævebilledet i sidste strofes anden halvdel:

Tidernes bom
bliver dog tom
Himlen skal køre altingest herom!

Det mindste man kan forlange her er en ordforklaring, men det foreslår rapporten ikke. Jeg tror ikke der er mange der kan gennemskue, at det er en vævebom der tænkes på - ja mange aner vel ikke hvad en vævebom er, men det gjorde Kingo. Han var nemlig væversøn.

I den norske salmebog har man tydeliggjort billedet og skriver "tidsvævens bom". Det er ikke alt for fikst, men det er heller ikke for fikst med oprindelige formuleringer der er totalt uforståelige i dag. Mini-

mum må som sagt være en ordforklaring. Den oprindelige tekst bliver i hvert fald med sikkerhed ikke forstået. Dertil kommer at første linje i strofe 6 ikke kan undgå at give utilsigtede associationer, når det høres: "bemøje" er jo ikke længere en almindelig dannelse, men for os der har en landlig baggrund er der et almindeligt ord der hedder "bemøge" og som udtales på samme måde. Det er det ord der først melder sig i mit hovede, og dermed bliver de to første linjer til et løfte om at jeg ikke vil skide på mig selv, selv om noget skulle gå mig imod, og det er jo ganske langt fra teksten.

Underudvalg 2 der har arbejdet med 1600-tallets salmer synes ganske kritikløst at have ført så meget som muligt tilbage til den oprindelige ordlyd, uden smålig hensyntagen til om den overhovedet kan forstås, og om den virker efter digterens hensigt 300 år senere, eller gør salmerne til museumsstykker, for ikke at sige numre i et raritetskabinet.

1700-tallets salmer

Også underudvalg tre er ganske ukritisk over for kommissoriets ønske om tilbageføring til den oprindelige tekst, men demonstrerer dog at 'det antikvariske princip' også kan føre til forbedringer som begyndelsen af Brorsons *Her komme Jesus dine små*, der er ført tilbage til: "Her kommer dine arme små/O Jesus, i din stald at gå" - enkelt og ligetil.

Til gengæld er det vanskeligt at forstå at udvalget har kunnet få sig til at skrive "Guds igenfødte, ny, levende sjæle!/Møder vor Abba i syngende flok".

Hvad er gevinsten ved at bruge Abba i stedet for fader? Jeg kan kun se problemerne, al den stund den svenske popgruppe nok er mere kendt end det aramæiske ord for fader fra Romerbrevet.

Heller ikke Birgitte Boyes originalversion af *Alvidende! dit øje mig ransager* bidrager med noget nyt, i hvert fald ikke noget godt nyt, kun kringlede udtryk og næsten udtalelige ord som "du omkringringer selv min sti og leje".

1800-tallets salmer

I *Den danske Salmebog* stammer 2/3 af salmerne fra 1800-tallet, og en meget stor del af dem hører til kernesalmerne. Det er altså en stor arbejdsbyrde der påhviler det underudvalg, der arbejder med dette århundrede. Af Ingemanns salmer bringes to i tilbageførte versioner. *Den store mester kommer* med 6 (af oprindeligt 7) strofer mod de nuværende 4, og med en kommentar der byder på en kraftig opvurdering: "Med gindsættelsen af de oprindelige strofer 3 og 5 fremstår Ingemanns lyriske og teologiske skabelsesperspektiv så magtfuldt, som det er

tænkt. Den paulinske forestilling om, at vi skal stå ansigt til ansigt med Kristus og igennem evangeliernes klarhedsspejl erkende helt og fuldt, kommer til udfoldelse i salmens forløb i overensstemmelse med Ingemanns intentioner".

Under timelighedens vilkår som jo er at kende stykkevis og ikke fuldt ud, må jeg melde blankt pas over for denne læsning af Ingemanns tekst. Ingemann tager afsæt i Malakias' tale om Herrens dom der skildres som en metalsmelter der sidder og smelter og renser sølv, og digter så videre på dette billede: mesteren renser sølvet indtil det er så rent at han kan spejle sig i det. De sidste to strofer udlægger billedet, smeltediglen er hjertegruben og mesterens gerning er sket når han kan se sit billede i hjertet. At det skulle alludere til Paulus (meningen er vel 1. Korinterbrev kap. 13) kan jeg slet ikke begribe.

Også *Glade jul* er ført tilbage til originalversionen. Den er ret forskellig fra den nuværende version og kræver større rytmisk smidighed, når den skal synges. I første strofe lyder linje to "Engle flagre bag sky i skjul". Det er en lidt problematisk form, idet flagre er et ord med negative konnotationer i moderne dansk. Ting flagrer især når de ikke burde flagre. Men slår man op i *Ordbog over det danske sprog* fremgår det at ordet i guldalderen var et poetisk ord. Det får man ikke frem i dag.

Og så er der problemet om man overhovedet bør ændre i salmer der er så indsunget som *Glade jul*, som rapporten selv spørger. Jeg er nok tilbøjelig at svare nej på dette spørgsmål, jeg er i hvert fald ikke overbevist af de ændringsforslg der her er fremlagt.

Fra 1800tallet har man også fundet en H.C.Andersen tekst frem. Den synes jeg roligt man kunne lægge tilbage i glemmeskuffen igen.

Og så er der Grundtvig. Både kvantitativt og kvalitativt rangerer han højt og der er siden sidste salmebog udkom skabt nye forskningsmæssige indsigter, som bør udnyttes i en ny salmebog. Så det var spændende hvilke tekstændringer der var i vente i Grundtvigsalmerne. Det er det stadigvæk, for rapporten bringer intet nyt. Der er to Grundtvigsalmer med, men begge er kendt i forvejen i den version de bringes i. *I falmende blade, du kølige vind* fra tillægget 46 salmer, *Jeg kender et land* fra Højskolesangbogen. Hvis vi i stedet havde fået en nyrevideret Grundtvigsalme havde vi haft mere indtryk af udvalgets arbejde.

Nu ved vi stadigvæk ikke om man har tænkt sig at salmer som *Jesus at du blev min broder* og *Nåden hun er af kongeblood* får alle 7 strofer med. Begge disse salmer har den V-struktur som er påvist i mange af Grundtvigs salmer, og de er begge i den nuværende salmebog forkortet med lige netop den strofe der betegner omdrejningspunktet i kompositionen. I den sidstnævnte kan man have en mistanke om at strofe 4 blev udeladt, fordi det dengang ikke var teologisk korrekt at regne med et menneskeligt tilknytningspunkt for evangeliet. Strofen lyder:

Gud være lovet! i hvert bryst
som har sig ikke forhærdet,
lyder bekendt dog nådens røst,
trøster hvert hjerte forfærdet,
mødrene arv fra Paradis
er os Guds nådes håb og pris,
moderlighed er dens billed!

Forhåbentlig får vi denne strofe med, og jeg håber også på at jagten på originalversionen vil føre til at vi i *Talsmand, som på jorderige* får lov til igen at synge "I et kys kan alt udtrykke, hvad for evig gør vor lykke", men vi er henvist til gætterier hvad Grundtvigsalmernes form angår.

Hvis man hører til dem der mener at Grundtvig er den centrale salmedigter i 1800-tallet, kan man godt være lidt bekymret for det endelige forslag. Underudvalg 4 skriver nemlig i deres indledning at de har haft som intention at "synliggøre underbelyste spor i de tidligere århundreders salmedigtning, og skabe et teologisk, litterært og åndshistorisk perspektiv til det 20. århundrede". De forsikrer at "Grundtvigs klassiske salmeværk vil naturligvis udgøre hovedparten af det 19. århundredes salmer i en kommende salmebog", men røber at der undervejs har åbenbaret sig forskellige opfattelser, hvad angår den teologiske og litterære vurdering af Grundtvig og Ingemann, så man mere end aner at det er en opprioritering af Ingemann der forestår, fulgt af nogle tekster af H.C. Andersen, Carsten Hauch og Blicher. Hvis den H.C. Andersen tekst der er taget med er typisk for de underbelyste spor, kunne der tænkes gode teologiske grunde til at de ikke var trukket ind i lyset.

Det rører ved en påfaldende ting: Udvalg 4 har som eneste underudvalg ingen teologer blandt medlemmerne. Chr. Thodberg var med fra starten, men har trukket sig i 1995, og er ikke blevet erstattet af en anden teolog. Jeg hører ikke til dem der ligger på maven for teologer eller mener at de repræsenterer en nærmest overjordisk indsigt i alt muligt, men jeg synes nu det er påfaldende, at der ikke er nogen teolog i det udvalg der skal behandle 2/3 af den nuværende salmebogs salmer.

Kommentarer til melodierne

Her træffer vi igen det antikvariske princip, at den oprindelige version er den bedste, uden overvejelser over hvem der skal synge. Flere af melodierne fra 1700-tallet især er spændende, men alt for vanskelige for almindelig menighedssang. De kunne måske overvejes hvis menighedssangen var god og kraftig og man kunne spore en øget evne til og interesse for at give sig i kast med sværere ting, men den tendens er vist ikke meget udbredt og man kan frygte at der vil blive sunget end-

nu mindre med, og salmesangen vil blive ren koncert af det professionelle kirkekor. Selv om det måske lyder bedre end menighedssangen, er det vel ikke en tendens der skal støttes.

Som eksempel kan vi tage *Vor Gud han er så fast en borg*. Sammenlignet med den "nye" rytmisk mere varierede version fra 1533 virker den sædvanlige udgave af melodien unægtelig noget gumpetung, men: den er resultat af at den har været sunget af menigheden, dvs. uprofessionelle sangere, i århundreder.

Det samme gælder *Sorrig og glæde*. Den gamle visemelodi har vel fået en vis udbredelse, men i den her foreslåede form er den blevet meget vanskelig, især er der kommet nogle meget vanskelige kromatiske overgange i linje 2 og 4.

Det kan ikke være et bindende princip at føre melodien tilbage til den oprindelige form.

En litterær tekstudgave eller menighedens sangbog?

Den nye bibeloversættelse har haft til hensigt at præsentere teksterne i et nutidigt sprog, man regner fx ikke med at folk længere kender til at valke, så i Matthæus 9,16 tales der om ukrympet stof (selv om det er en dårlig oversættelse, for at valke betyder at få til at krybe "med vilje" så at sige, mens krympe er noget der sker uden at det var intenderet). At dømme ud fra statusrapporten vil den nye salmebog derimod bestå af tekster der for en meget stor dels vedkommende har en påfaldende gammeldags sprogform, samt af nogle moderne salmer fra dette århundrede.

De fleste af underudvalgene har tilsyneladende gjort kommissoriets ord om at det bør tilstræbes at tidligere tiders salmetekster gengives i en så oprindelig form som muligt til et princip. I den debat der har været i dagspressen efter udgivelsen af statusrapporten, blev enhver kritik af denne museale tendens mødt med henvisning til kommissoriets ordlyd. Der blev også henvist til at den samme tendens havde gjort sig gældende i den nyeste udgave af *Højskolesangbogen*. Den henvisning giver jeg nu ikke meget for. En fejl bliver jo ikke bedre af at blive gentaget. *Højskolesangbogens* 17. udgave er der meget godt at sige om, men visse af teksterne er blevet problematiske netop på grund af dette redaktionsprincip, bl.a. rummer nogle af Kingo-teksterne så mange vanskelige ord og former at de bliver uforståelige. Tag f.eks. *Den klare sol går ned* som er ændret temmelig meget og nu rummer linjerne

Se morgenblomsteret, hvor det er falmet nu,
det var fragt
nu er det slagt

"Frag" er i dag et helt ukendt og uforståeligt tillægsord (det betyder skøn, smuk), og der er næppe mange der kan gennemskue at "slagt" er en bøjningsform af "slå". At man også har genindført det drastiske udtryk "gak ormesæk" vil jeg henregne til kuriositeterne, jeg tvivler på, at det opleves som Kingo intenderede.

Så *Højskolesangbogen* er ikke uden videre efterlignelsesværdig på dette punkt.

Nogle af deltagerne i debatten har skildret tilbageførelsen til originalversionen som et moralsk spørgsmål, noget forfatterne havde krav på. Det synes som om kommissionen har været mere optaget af forfatterens moralske ret end af menighedens tarv. Det er måske symptomatisk at ordet menighed slet ikke forekommer i kommissoriet, og man spørger sig om der ikke er sammenhæng mellem den museale tendens og den manglende menighed.

I *Den Danske Salmebog* hedder den allerførste salme *Guds menighed syng for vor skaber i løn!* Sang er i det hele taget en naturlig udtryksform for menigheden hvis man skal tage salmerne for pålydende. Det er just ikke sådan man altid oplever salmesangen. Ved mange gudstjenester dominerer det ofte velsyngende professionelle kor. Hvis den nye salmebog kommer til at svare til statusrapporten vil der være endnu en god grund til at overlade sangen til de professionelle: mange af melodierne er blevet for vanskelige at synge for en ganske almindelig forsamling og teksterne mange steder uforståelige. Så er det nemmere at lade koret om at synge.

Hvis præsten ikke er vældig musikalsk og godt kendt med den ældre salmedigtning, synes han eller hun måske også de gamle salmer ser lidt for vanskelige ud. Men så er der jo heldigvis en række helt nye salmer man kan vælge i stedet. De er ikke så vanskelige, hverken musikalsk eller indholdsmæssigt, fx er de moderne såkaldte lovsange karakteriseret ved at være særdeles enkle, både tekst- og melodimæssigt. Hvis det er dem de gamle salmer skal konkurrere med, er tilbageførelsen en tvivlsom sag. Hvad hjælper det at vi har Kingo- og Brorsonsalmerne med i salmebogen med alle 18 vers i den oprindelige form og med den oprindelige rytmisk interessante dansemelodi, hvis de dermed bliver så vanskeligt tilgængelige at de ikke bliver brugt?

Hvad skal vi i det hele taget med en ny salmebog?

Hvis den vigtigste grund til arbejdet med en ny salmebog er at vi skal have nogle af de salmer ind som er skrevet efter 1953, var det unægtelig enklere at lave et tillæg med nye salmer. De nye salmer er vanskeligere at vurdere, vanskeligere at blive enige om, og især er det vanskeligt at vurdere deres holdbarhed. Hvis man udgav et tillæg med nye sal-

mer kunne man være lidt mere large. Tillægget kunne revideres med kortere mellemrum end det var nødvendigt at tage selve hovedbestanden af salmerne op til revision. Det ville også betyde at de nye salmer kunne få en chance i menighederne mens de endnu var nye og dermed havde den friskhed og aktualitetsværdi, som nogle af dem har - i en periode. Med den tungere procedure hvor de skal lukkes ind i den "rigtige" salmebog er risikoen at de først kommer med, når de måske allerede er ved at være lidt afdankede. For flertallet af de nye salmer er næppe langtidsholdbare.

Danske kirkegårde

Kommentarer til en samtale om kirkegårde.

Af professor J. P. Schmidt

Mine kommentarer bygger på min opfattelse af at et kirkegårdsanlæg, som fredhelligt begravelsesplads i indviet jord, påvirker til eftertænksomhed, ro, mildhed og pause.

Kommentarerne er dels en reaktion på en samtale om emnet, dels resultatet af min livslange interesse for kirkegårdsanlæg.

Nævnte samtale fandt sted for 11 år siden. Vi var ti omkring bordet og samtaleemnet: KIRKEGÅRDSANLÆG opstod spontant. De forsamlede var i alderen 25 til lidt over 60 år. Jeg var den ældste og eneste som i mit faglige virke havde haft med kirkegårdsanlæg at gøre; ellers var der stor spredning m.h.t. den uddannelse og beskæftigelse de enkelte havde. Samtalen stod på i flere timer, en god lang efterårsaften med brød, vin og ost på bordet.

Dagen derpå skrev jeg et sammendrag af hvad der var blevet sagt om emnet. Det er dette sammendrag og det jeg husker i øvrigt fra da, samt personlige oplevelser igennem tiden, som hermed præsenteres og kommenteres.

Det står for mig at der generelt var meget stor spredning i udsagnene om kirkegårdsanlægget; men det var også tydeligt at outrerede synspunkter havde betydelig tendens til at fremstå svækkede i samtalens løb. Jeg husker således at et par kraftige udfald mod især store løvfældende træer nedtonedes markant. Det var også tilfældet med begejstringen for fællesbegravelsen. Begejstringen svækkedes efterhånden som der blev sagt meget positivt om det individuelle gravsted. Anlæg af særlige små hækkransede jordlodder til urnehensættelser var der ikke megen begejstring for. Synspunkter på gravmindesmærker omfattede alt lige fra glæden ved naturstenen med indskrift til mindet udført på bil-

ledkunstnerisk højt niveau. Men som sagt under samtalen om de enkelte delemner, begyndte det næsten hele tiden med at der var stor spredning i udsagnene.

Nu er der snævre grænser for hvor meget der kan og skal lægges i de meninger som kom frem blandt de ti, men der er meget stor sandsynlighed for at netop den store spredning i meninger og tendenser til afbøjning kan tages som udtryk for at der gennemgående er stor usikkerhed om hvad et kirkegårdsanlæg er, udover at være stedet vi på forskellig vis placerer vores døde.

De synspunkter og meninger som var fremme under samtalen fortalte mig så meget at jeg her vil prøve at komme nærmere ind på nogle af de forhold som blev belyst i samtaleens løb. Måske og forhåbentligt vil samtalen om emnet, også i andre grupper, her og der, kunne befordre at der udvikles en bedre folkelig forståelse af kirkegården som et anlæg, der med sin herlighed taler til os alle, og ansporer til hensyn og agtelse for, at livet er os givet, at døden er dets konsekvens, at hensynsfuldhed, eftertæksomhed, ro og næstekærlighed, holdes levende i vores sind.

Jeg har valgt at behandle emnerne:

Regulerende bestemmelser. Servitutter
Kirkegårdens store træer
Gravstederne

Regulerende bestemmelser - servitutter

Der faldt drøje ord om servitutterne. Det kom meget tydeligt frem at servitutter meget ofte fratager den enkelte lysten til at beskæftige sig med anlæg af det enkelte gravsted. Der udvikles en tendens til helt at overlade anlæg og pasning til andre. At det er svært at undgå at kirkegårdsanlæg i helhed og detalje må være underkastet regulerende bestemmelser både m.h.t. anlæg og drift, accepteres til nød hvad det overordnede angår men ikke når det markant begrænser friheden til at behandle spørgsmål som anlæg og drift af selve gravstedet. I det hele kunne jeg spore en negativ indstilling overfor nærgående regulerende bestemmelser.

At servitutter kan have negativ indvirkning på såvel planlægning som forvaltning af et kirkegårdsanlæg er der desværre mange eksempler på. Servitutter kan således meget let øge sandsynligheden for at et anlæg kommer til at fremtræde trivielt. Det sker når den grundlæggende ide ved anlæggets planlægning er uklar og i det hele mangler arkitektonisk styrke og kunstnerisk nerve. Hvis forvaltningsbestemmelserne derud-

over er svagt og mangelfuldt underbyggede, går det nemt galt. Et anlæg af denne type opleves oftest fattigt og følelsen af fortvivlende ensomhed kan meget vel martre den besøgende.

At servitutter modsætningsvis kan være positivt befordrende for planlægning og forvaltning af et anlæg er ikke uden videre indlysende. Når servitutter er igangsættende for udvikling af en klar og velunderbygget ide der fører til et arkitektonisk udtryk af høj karat og dermed med kunstnerisk nerve, da fremstår anlæg som huskes og ønskes genoplevet fordi anlægget da som al stor kunst er styrkende at opleve. Det styrkende kan for den enkelte ligge i at være betaget eller forløst, eller måske igangsættende rystet.

Ud fra disse udsagn er det oplagt at den negative situation forværres i takt med at anlægget øges størrelsesmæssigt. Den positive situation er derimod fri for at være afhængig af det størrelsesmæssige. Den kan således opleves i lille og stor skala, og kan endda i særlig stor skala være så betagende at den kalder tavsheden frem.

Men også det meget lidt regulerende anlæg kan meget vel fremtræde med stor charme og skønhed. Grundlæggende er landsbykirkegårdsene kun lidt regulerede.

Disse anlægs muligheder for at fremtræde med stor diversitet er så oplagte at det er trist at det ofte ses at kirkegårdsene forvaltes uden at de ansvarlige har dette forhold for øje. Plantevæksten misrøgtes og den skønhed som er i at anlæggets planter er sunde og frodige forsvinder. I mange anlæg er der ørkener af perlestensbelagte arealer. Det ser ud som om det er blevet moderne at grusbelægge hjemfaldene gravsteder i stedet for at klæde den i grønt.

Netop på landsbykirkegårdsene er der rige muligheder for at opdyrke frodig plantevækst og at have øje for skønheden i et samspil mellem forskellige plantevækster.

Disse muligheder bliver meget ofte kuert af trang til at regulere, trang til forvaltningsmæssig bekvemmelighed - mindst muligt arbejde - og almindelig opgivende holdning.

Også kirkegårdsene i byerne taber mange steder meget i frodighed. Regulerende bestemmelser, og omdannelser som helt udvisker kirkegårdsanlæggets struktur er stærkt medvirkende til at anlægget ikke fortsat opfattes som et begravesområde. Et nyt men ikke veldefineret anlæg er opstået. Den manglende definition på hvad det nye så er kan desværre befordre til usømmelig benyttelse.

Konklusion på 1. emne er herefter:

Regulerende bestemmelser kan både være grundlaget for at planlægning og forvaltning af et kirkegårdsanlæg kommer til at fremstå trist og ganske uden styrkende oplevelsesværdier; men de regulerende bestem-

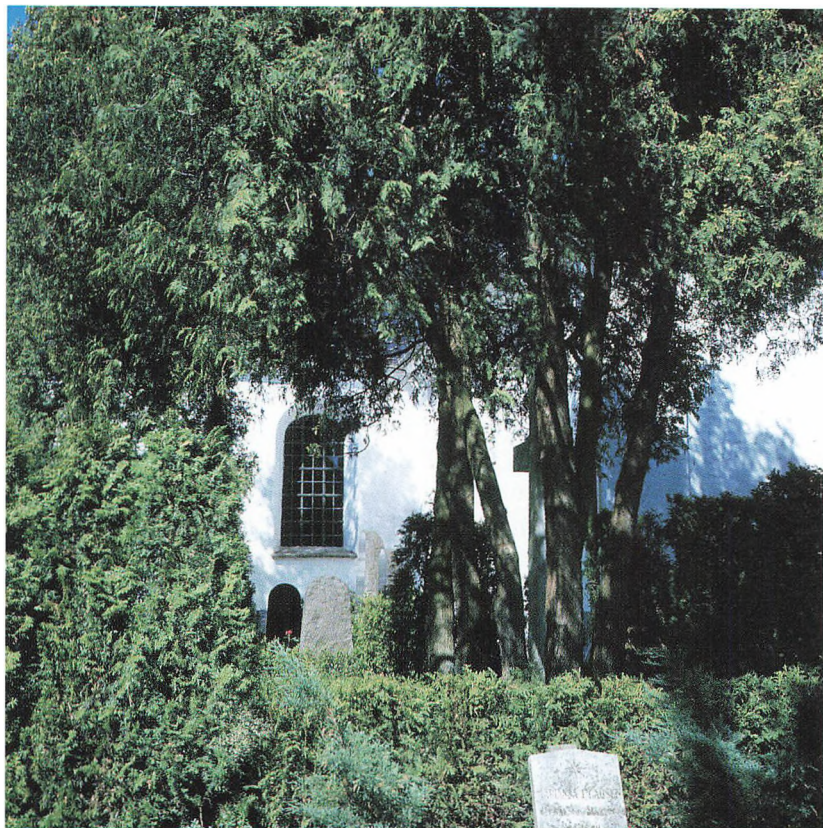
Ågerup kirkegårdsмур

meler er også grundlaget for at et anlæg kan fremstå med meget høj grad af styrkende oplevelsesværdi, når bestemmelserne beforder klar og velunderbygget ide som udmøntes i klarhed i udformning og i udformning af høj arkitektonisk karat.

Det ikke regulerede eller kun lidt regulerede rummer meget betydelige muligheder for at fremtræde med stor charme og skønhed. I det hele meget oplevelsesrigt når det forvaltes med omhu og interesse for helhedens mange detaljer. Kodeord: Frodighed og balance i diversiteten.

Kirkegårdens store træer

Jeg kan undre mig over at de store løvfældende træer er udsat for forfølgelse, også på kirkegårdene. Der var i samtalen meget delte meninger men flest i retning af et ønske om at mindske tilstedeværelsen af store

Esbønderup kirkegård

træer. Først da tilhængerne af store karakterfulde træer fortalte om kendte kirkegårde hvor meget store enkeltstående træer var fældede drejede stemningen noget til fordel for det karakterfulde træ. Jeg har noteret mig at det er generne ved blomstring, frøfald og især løvfald som giver løvtræerne negativ status, men også træernes skygge og udtørringen af jorden omkring træerne opfattes generende. Enhver som indser at vore kirkegårdes bestand af store løvfældende træer giver kirkegårdsanlægget skønhed må givetvis indstille sig på nu og fremover at udføre et pædagogisk forklarende arbejde til fordel for og forståelse af de store træer som kraftfulde og væsentlige dele af et anlæg. Dog må det ej heller gå så vidt at et træ som står forkert og er til megen gene ikke bør fældes. Det udlevede træ bør også falde til fordel for nye. Men nyplantninger skal planlægges meget grundigt. Her kræves stor faglig indsigt og dygtighed.

Kirkegårdens store træer er træer af slægterne, LIND, ASK, ELM, EG, BØG, AHORN sjældnere BIRK, FYR + GRAN, PIL og POPPEL. Der nedvisner i tusindvis af ELME i disse år. Elmesygen er nu så udbredt at mange anlæg er blevet nøgne og fremtræder i en stærk ændret og meget forringet skikkelse. Alle steder hvor især de store karakterfulde ELME er fældet må nye planer for plantning udarbejdes. Målet må da være at sigte mod at genskabe en storhed og pragt som kan måle sig med den værdi det tabte havde. Det er her håbløst at plante træer som kun opnår ringe størrelser. Et 15 - 20 - 25 meter højt træ med en kronediameter på 12 - 20 meter eller mere, erstattes ikke ved at plante træer af arter som bliver 5 - 10 meter høje og med kronediameter på 4 - 7 meter. Ikke desto mindre er der stærk tendens til at det netop er de små træer der plantes som erstatning for udgåede ELME. Det sker også at der slet ikke plantes. Der er også tendens til at man ved at plante småtræer med beskedne løvmasser ser hen til i fremtiden at blive fri for de store træers mægtige løvfald. Bekvemmelighedsbetragtninger kommer på den måde til at fortrænge skønhedsbetragtninger. Anlæggene fattiggøres i disse år hvis der i stedet for ELMENE kun plantes småtræer. De store træer skal fortsat have plads. Plant træer inden for slægterne ASK, EG, LIND, AHORN af og til BØG, PIL og POPPEL. Enhver som forstår at de store træer ikke kan undværes, må arbejde med på at bevare og genplante. Nu og fremover må der udføres et stort arbejde til fordel for forståelsen af at de store træer har særlig stor indflydelse på at anlægget har den forventede herlighedsværdi, eller hvor fældninger har været nødvendige, får herlighedsværdien tilbage. Landets kirkegårds konsulenter både kan og vil hjælpe til at det sker.

Gravstederne

Her var synspunkterne også meget delte lige fra starten. Gravstedet uden markering af sine grænser som det flere steder igennem dette århundrede er, i skovbegravelser, i begravelser i græsflader, havde klart sine stærke tilhængere der også under de betingelser anerkendte at underkaste sig regulerende bestemmelser. Dog ville flertallet bevare retten til at stille blomster i en vase eller at plante ved gravmindet. At netop dette er årsagen til at den planlagte ro og skønhed går tabt ved især begravelser i en fint klippet græsflade var det ikke så let at vinde gehør for.

Der er således ikke rigtig sammenhæng i at foretrække græs- eller skovbegravelsen og underkaste sig de velbegrundede regulerende bestemmelser og så alligevel holde fast i at opfylde et personligt ønske om blomsteranbringelse som tydeligt nok er til besvær for græsslåning og skovbundsdyrkning og samtidig forstyrrer helhedsindtrykket. De der

Mariebjerg kirkegård

skovbundsdyrkning og samtidig forstyrrer helhedsindtrykket. De der fastholdt at et gravsted er et indrammet, indhegnet felt som enkeltgravsted, som familiegravsted, eller som urnegravsted havde tydeligvis nedsettende bemærkninger om urnegravstedet, der mange steder anlægges i særlige afsnit. – De ganske små jordlodder er ud fra alle synsvinkler svære at have med at gøre. Arealet er for lille, så lille at ordentlig indhegning med frodig hæk helt vil lukke arealet, og uden indramning kolliderer det ene areals karakter med naboarealernes og det hele fremtræder ubehageligt rodet. Konklusionen kunne passende være at ingen gravlod bør være mindre end en enkeltgravplads til kistebegravelse. De almindelige gravsteder, enkelte eller sammenlagte – familiegravsteder, har stadig mange tilhængere. Sådan fremgik det i al fald af samtalen hvor halvdelen gik ind herfor.

Det fremgik også at interessen for erhvervelse – lån – af et indhegnet gravsted faldt hvis det var underkastet stramme servitutter. Tidens tendenser til at begravelse og hensættelse af urner i dag også kan finde sted uden at det på nogen måde markeres hvor kiste eller urne er nedsat, blev ivrigt diskuteret. Tre udtrykte uden forbehold at gå ind for at kirkegårdsanlægget skulle rumme denne mulighed. Det var dog ganske bemærkelsesværdigt at der ikke var helt samme begejstring for at denne begravelsesmåde også skulle være på en landsbykirkegård. Begrundelsen kom også: Der er for lidt plads til et ordentligt afgrænset anlæg indenfor landsbykirkegårdenes gennemgående ret beskedne areal.

Om arbejdet med at passe gravstederne var der stor uenighed – kun én ville personligt yde den indsats der skal til for at holde gravstedet i god orden og med veldyrket fin plantevækst. Næsten alle indså, og gav udtryk for at det kunne være meget svært at få tid til at passe gravstedet. Mere ærlig sagt: mange andre gøremål går forud for gravstedspassning. De, der var tilhængere af gravstedet, var dog også helt indstillet på at betale for både anlæg af stedet og dets pasning – herunder f.eks. grandækning mod jul.

Det ser for mig ud, som om vi lever med kirkegårdene i byen som på landet uden at være nært knyttede dertil. Kun få er det i al fald. Kirkegården er ændret fra at være et sted, der var tæt inde i den enkeltes tilværelse, til at være et sted som det offentlige først og fremmest må tage sig af. Kirkegårdens prægning af den personlige indsats er mindsket mærkbart, og meget er gået tabt derved.

I dag kan man meget let komme til at føle sig meget ensom, også på en landsbykirkegård. Der hvor der før var mange til at tage sig af stederne var kirkegården også et fint og stille fredeligt mødested. Det mærkedes. Det kan de gamle tale med om. Det er ikke og det bliver ikke sådan mere. Men stadig er der stor interesse for at vore kirkegårde skal kunne give os rige smukke oplevelser. Måske er forventningerne hertil særlig store fordi vi ikke kommer så ofte som i tiden, som den var for blot 50 år siden.

Det stiller store krav til planlægning og drift når anlægget i helhed og detalje skal dække vore forestillinger om paradisisk skønhed og da være et sted hvor meditation er mulig og hvor roen mærkes. Det er ikke let i offentligt regi at leve op hertil, og da slet ikke i en tid hvor den rationelle effektive adfærd beundres. Denne adfærds tromlende karakter kan ikke benyttes når der er tale om at opelske skønhed, og dermed give tid til at træne "synet" for de værdier der ikke lader sig veje og måle. Hertil er den irrationelle og ineffektive adfærd egnet, og den skal indgå og respekteres og tilgodeses forud for betragtninger om rationalitet og krav om effektivitet.

De få, der i deres daglige virke har med kirkegården at gøre, er alt for få til at løse opgaven. Der skal flere til og de skal uddannes til og trænes i at se kirkegårdsanlægget i ny belysning. Altid bør der være kyndige interesserede og vidende medarbejdere på en kirkegård. De skal betales ordentligt for deres indsats, og de skal spille en rolle, der kan lignes med den herregårdsgartneren spillede, blev beundret og respekteret af sit herskab for. Jeg hører for mit indre øre et jammerkor der ikke vil afgive ressourcer hertil. Lad være at lytte hertil. Det er hverken nødvendigt eller fornuftigt. Det drejer sig om at vi giver os tid til at mindes og agte eller foragte vores slægtninge, at bruge den til stadig revision af vores adfærd. I denne sammenhæng er det vigtigt at der altid er mennesker på kirkegårdene, og ved og i kirkerne. Samtalerne her, stilheden, frodigheden og skønheden her bliver da en glimrende grobund for eftertænksomheden; og styrken i eftertænksomheden kan hverken undværes eller overvurderes.

Kirkegårdsanlægget indgår uomtvisteligt med vægt i vores bevidsthed, men den vægt der lægges deri bliver fra dag til dag mindre synlig. Denne konstatering bør anspore til åbenhed og dialog om kirkegårdsanlæggets særlige kulturelle betydning, om dets egenartethed, om dets skønhed.

Afstanden fra den enkeltes forestillinger om anlægget som fredhelligt sted må ikke mindskes eller forhånes. Det vil let ske hvis dialogen glemmes og hvis de tydelige tendenser der i dag er til at betragte anlægget som et område der er attraktivt når blot renholdelse og orden klares effektivt, let, og for lavest mulig udgift. Den forvaltningsmåde medfører uundgåeligt at anlæggene bliver sterile, og i det hele fattige på oplevelser.

For at sikre at dialogen kan føre til at sammenkæde frugtbare tanker om kirkegårdsanlæggets fremtrædelse og funktion, må de mest indsigtfulde i vores samfund hjælpe til.

Luther i Polen

Af sognepræst Hans Verner Lollike

Katolsk og polsk hører sammen. Paven er polak. De polske roearbejdere fik dannet 3 katolske menigheder på Lolland-Falster. Alligevel er det ikke hele sandheden. Der findes andre kristne kirker i Polen. Den største ikke-katolske kirke er den ortodokse kirke, som har sin største udbredelse i det østlige Polen. Den 3. største kirke i Polen er faktisk den lutherske kirke, som Lolland-Falsters Stift har haft forbindelse til siden 1990. Sidste led i denne kontakt er årets besøg af kirkekoeret fra Bielsko med distriktsbiskop Pawel Anweiler i spidsen. Kirken har sine rødder helt tilbage til reformationen, da Luthers tanker spredtes som en steppebrand ud over hele Europa.

De reformatoriske tanker blev bl.a. forkyndt af en dominikanermunk i Gdansk. I 1520 nåede de Poznan og i 1522 Krakow. Den polske Kong Sigismund den Gamle befalede i 1520, at Luthers skrifter skulle brændes og forbød den reformatoriske bevægelse. Men den bredte sig og fik især tilhængere blandt lavadel og borgerskabet, der på daværende tidspunkt var uden politisk indflydelse. Kun i Cieszyn-området fik reformationen indgang hos landbefolkningen. Her fik den lutherske bevægelse fodfæste, og derfor har Cieszyn-området, som efter 1. verdenskrig blev delt mellem Polen og Tjekkoslaviet sin helt egen historie. I 1564 indkaldte de katolske biskopper jesuitter fra udlandet til at organisere modreformationen med undertrykkelse og forfølgelse. Først i 1781 fik de evangeliske tålelige vilkår, og kunne begynde at organisere sig. I det 19. århundrede og op til 2. verdenskrigs begyndelse, da Hitler 1. september 1939 overfaldt Polen, fandtes der en ret talstærk evangelisk kirke i de områder, som i dag udgør Polen. Den skønnes at have været på ca. 800.000 - de fleste dog tyskere.

Efter 2. verdenskrig

Krigen forandrede kirkens situation. De fleste tyskere og mange polakker flygtede mod vest i krigens kølvand. Alle evangeliske blev anset for potentielle tyskvenlige, der berettes om flere landsbyer, hvor den røde hær for en sikkerheds skyld dræbte alle evangeliske. Andre følte sig

Den lutherske kirke i byen Bielsko, Cieszyn-provsti, Polen, hvis kor var på besøg på Lolland-Falster

trængt og flygtede i de efterfølgende år mod vest. Af de 200.000, som var tilbage i 1945, er der i dag ca. 80.000, hvilket ikke er meget af en befolkning på 40 mill.

1/5 af alle polakker blev udryddet af Nazityskland. De evangeliske gik ikke ram forbi. Således endte 1/3 af alle præster i KZ-lejre, mange døde, bl.a. kirkens biskop. I snesevis af kirkebygninger blev ødelagt eller hårdt beskadiget. Det var en kirke i ruiner, som skulle opbygges efter 2. verdenskrig.

Den frihed, som den katolske kirke tiltvang sig, kom automatisk de andre kirker til gode, da en ateistisk stat nødvendigvis måtte give alle troende lige vilkår, og gerne så, at ikke-katolske kirker og trossamfund trivedes. Den lutherske kirke i Polen fik derved langt bedre vilkår end kirken i mange andre østeuropæiske lande. Dertil kom, at den ateistiske propaganda fra stat og parti aldrig rigtig blev troværdig i Polen. Kirken måtte klare sig selv i det frihedsrum, der var skabt, for der var en total adskillelse mellem stat og kirke. Ingen religionsundervisning i skolen, ingen præster i militæret, ingen hjælp for kirkelige ansatte til bolig eller pension, ingen hjælp til bevarelse af historiske bygninger. Kirken måtte klare sig selv, men fik betydelig hjælp af Det lutherske Verdensforbund, fra Danmark formidlet af Folkekirkens Nødhjælp.

Cieszynområdets historie

Da reformationen nåede Cieszyn-hertugdømmet i Schlesien, var Kasimir d. II af Piasternes Hus hertug. Han forblev selv katolik, men lagde ingen hindringer i vejen for reformationen. I 1524 fandtes der 4 menigheder i området. De fleste af hans efterkommere var venlig stemt overfor de evangeliske. I 1545 var flertallet af befolkningen grebet af reformationen. Alle samfundslag var repræsenteret, og størstedelen af de katolske præster var gået over - uden tvang og uden nogen form for indblanding.

Modreformationen satte for alvor ind i 1610, tilskyndet af kejseren i Wien. Fyrsterne forsøgte at holde igen, men det udviklede sig alligevel til åben forfølgelse i 1650-erne. Alle lutherske kirker (49) blev lukket. Gudstjenester forbudt. Bibler og salmebøger brændt. Mange lod sig genoptage i den katolske kirke, andre flygtede, men de fleste holdt stand. Præster, der levede som lovløse, virkede i det skjulte. Gudstjenester blev afholdt hemmeligt i skovene eller på øde steder i bjergene. Det stod på i 55 år. Hvert år på Kristi Legemsfest i juni måned, som er en katolsk helligdag, samles de evangeliske fra hele Cieszyn-provsti på et af de historiske steder i skovene til gudstjeneste. Det er en pligt for enhver konfirmand at deltage, for på denne måde at fornemme, hvad troen kostede forfædrene.

I 1709 blev der givet tilladelse til at bygge 6 kirker i Cieszyn-hertugdømmets område. Først i 1781 indførtes religionsfrihed, og der blev bygget kirker som aldrig før. Efter 1. verdenskrig blev hertugdømmet delt mellem de 2 nye selvstændige stater Polen og Tjekkoslaviet. Det førte senere til kirkens deling i 2 lutherske kirker. På den tjekkiske side opstod »Den schlesiske kirke« med omkring 50.000 medlemmer. Den har haft meget strenge kår under kommunismen, og friheden i 1990 førte reelt til en deling af denne kirke på et spørgsmål om valg af biskop. Friere har det hele tiden været nordpå i Polen.

Efter 2. verdenskrig lå Polen i ruiner. Overalt måtte man gå i gang med genopbygningen. Præstemanglen var stor, og Jehovas Vidner havde været flittige, men en af lægfolk ledet evangelisationsbevægelse med rødder i pietismen, som havde overlevet i dette bjergrige område, fik ny kraft, og der opstod en fornyet og levende kirke. Kirkegangen har været et sted mellem 80 og 90% af de knapt 40.000 medlemmer på almindelige søndage. Lægfolket har selv organiseret bibelstudier og møder, og på mange fronter har kirken været aktiv. Således har man et moderne plejehjem i tilknytning til et diakonissehus. Der afholdes årlige mødekampagner. Man har etableret en kristen boghandel, og der gøres et stort arbejde med kirkekor. Det er ikke ualmindeligt, at selv små kirker har 3-4 kor, på frivillig basis naturligvis. En lang række filialkirker, bygget med myndighedernes tilladelse som katetekhuse, er taget i brug som kirker. Cieszyn menighed, som er den største, har således 7 kirkebygninger, hvoraf de 6 er bygget efter 2. verdenskrig.

Efter 1990

Med de politiske omvæltninger kom kirken til at stå med nye udfordringer. Den første ændring var, at religionsundervisningen, der hidtil havde foregået i menighedens bygninger, ved lov blev indført i skolen, og mange præster skulle pludselig bruge en anseelig del af deres tid på religionsundervisning. I de små menigheder samles børnene fortsat i weekenderne. Kvindelige teologer, som endnu ikke ordineres i den lutherske kirke i Polen, er ansat til at tage del i undervisningen. De medvirker i større eller mindre grad i gudstjenestelivet på linie med præsterne. Mens ansatte i det socialistiske samfund havde god tid til at være aktive i menighederne, fordi alle var på fast løn, har omstillingen til markedsøkonomi gjort, at nu skal der tjenes penge, og da alle de vestlige varer nu er til købs, så skal der helst tjenes gode penge. Men selv uden at hoppe på velfærdsracet, skal der pludselig betales markedspris for almindelige goder, og det er ikke nemt. Mange har flere job, ofte langt fra hjemmet. Det lider menigheds- og gudstjenestelivet under. Det er svært at skaffe frivillige. Kirken har pludselig fået svært ved at få økonomien til at hænge sammen, da den også skal eksistere på markedsøkonomiens vilkår. Hidtil har menighederne dog vist en enestående offervilje. I mange små menigheder er man kun få til at bære de økonomiske byrder. Kirken har ændret sin struktur efter 1990. Polen er blevet delt i 5 distrikter, som alle har fået en distriktsbiskop som daglig leder. Ellers består alle kirkens organer med lige antal valgte læg og gejstlig. Kirken ledes af en landsbiskop, Jan Szarek, som var med på det første besøg på Lolland-Falster i 1990. Udnævnelsen og ordinationen af 5 distriktsbiskopper skal ses som en måde at gøre sig synlig i et katolsk land. Flere af de større menigheder er i færd med at blive delt op i mindre sogne. Målet er, at få delt de store menigheder, så de passer til en præst. Det sker for at styrke det lokale fællesskab og ansvarligheden for sin egen kirke og menighed.

Den lille polske lutherske kirke har magtet at få en del institutioner tilbage: 2 gymnasier, 1 alderdomshjem og 1 børnehjem. Et trykkeri i Bielsko, som også trykker for andre kirkesamfund og laver opgaver på professionel basis, er blevet færdigt bygget. Gennem det økumeniske samarbejde er det lykkedes at få lov til at betjene soldaterne ved præster, som officielt er militærpersoner. Det har mest haft betydning indadtil, fordi det ses som en officiel anerkendelse fra statens side af kirkens arbejde.

Det er ikke nemt at være en lille kirke i det store katolske hav, som til erstatning for den kommunistiske stat med sin teoretiske ateisme har fået den praktiske ateisme, materialismen, fra Vest, men kirken lever, dér som her, fordi Kirkens Herre vil det. Vi på Lolland-Falster kan glæde os over at have fundet venner i Polen.

Philipp Melanchthon - Tysklands læremester

Af sognepræst Bjarne Madsen

I anledning af 500-året for Philipp Melanchthons fødsel

1. Indledning

Som Elias havde sin Elisa, Paulus sin Thimotheus og Frans sin Leone, således havde Luther på reformationstiden sin Melanchthon.

Melanchthon har altid stået i skyggen af Luther. I hvert fald har interessen altid samlet sig mere om Luther end om Melanchthon. Det har selvfølgelig sin grund i Luthers specifikt teologiske anliggende, som man har ønsket at knytte til ved. I modsætning til Melanchthons dannelsesprogram, der ikke siden hen har været værdsat så meget.

Men det er lidt med urette, at Melanchthon har stået i skyggen af Luther. For man kan ikke tænke sig den ene uden den anden. Uden Luthers teologiske klarsyn, var Melanchthon ikke blevet den, han var. Og uden Melanchthons begavede humanistiske dannelse, havde reformationen ikke fået det forløb, den fik.

De to var vidt forskellige, såvel af statur som af personlighed, og det kunne derfor ikke undgås andet, end at de fra tid til anden tørnede sammen. Deres forskelligheder til trods holdt de dog sammen livet igennem. Og deres grave side om side under gulvet i Slotskirken i Wittenberg er et smukt udtryk herfor.

Når det er med urette, at Melanchthon har stået i skyggen af Luther, så skyldes det ikke så meget Melanchthons teologi, der især i de senere år afveg fra Luthers på afgørende punkter. Men så skyldes det hans formidable humanistiske dannelse, hans fremragende pædagogiske evner og hans blik for at forbinde kristendommens anliggende med humanismens anliggende. Det er således med rette han allerede i samtiden blev tituleret: Praeceptor Germaniae: Tysklands læremester .

Philipp Melancthon

2. Opvækst og ungdom

Melancthon blev født den 16. februar 1497 i det sydvestlige Tyskland i Bretten i sin mormors og morfars hus. Morfaren sørgede for, at drengen fik en grundig uddannelse, hvilket dengang frem for alt betød en sikker beherskelse af det latinske sprog.

Allerede som 11-årig mistede han sin far og blev bragt til Speyer hos nogle slægtninge. Ved en huslærer var han så godt forberedt, at han uden videre kunne starte i latinskolen i Pforzheim.

Melancthon var uden sammenligning den bedst begavede og havde medbragt så gode forkundskaber, at han skrev vers på latin, hvad der fandt den navnkundige Johannes Reuchlins bifald.

Efter knap et år i latinskole kunne han, blot 12 1/2 år gammel, begynde på universitetet i Heidelberg. Her boede han hos den lærde teolog, Pallas Spengel, der jævnligt fik besøg af førende humanister. I publikationer udgivet af disse humanister skulle den nu kun 13-årige Melancthon se sine første digte trykt.

I Heidelberg stiftede Melancthon bekendtskab med Erasmus af Rotterdams første udgivelser, som enhver dannet måtte tilegne sig. Og for-

uden en række humanister lærte han også en lang række senere reformatorer at kende.

Studiet blev klaret uden besvær. Og på det tidligst mulige tidspunkt, den 10. juni 1511, erhvervede han BA-graden. Han var da kun godt 14 år gammel.

Et år senere fortsatte han sit studium i Tübingen. Hans Heidelberg-grad blev anerkendt. Og således kunne han allerede i januar 1514, endnu ikke fyldt 17 år, fuldende sit studium ved det filosofiske fakultet med en magisterkonferens.

Under studiet havde han også hørt teologiske forelæsninger. Og han kunne med rette siden hen hævde, at han havde studeret skolastikken grundigt. Men han var dog mere interesseret i de nye spørgsmål: Humanismen.

Centralt i den tyske humanisme stod Johannes Reuchlin. Reuchlin havde allerede i 1506 udgivet sit grundlæggende værk om det hebraiske sprog. Det var derfor kun naturligt, at kejser Maximilian havde spurgt Reuchlin om at optræde som skønsmand i forbindelse med sagen om konvertitten Pfefferkorns emsige fornægtelse af jødisk skriftstudium, og Reuchlin kastede sig ud i et veritabelt forsvar for samme.

I denne kamp var den kun 17-årige Melanchthon en af hans mest trofaste støtter. Han udgav til hans forsvar en samling af breve (Berømte mænds breve til Johannes Reuchlin), som navnkundige mænd havde skrevet til Reuchlin. Melanchthon skrev en fortale til udgivelsen.

Fra hans tid i Tübingen skal også nævnes, at han allerede i 1517 i en tale, Om de frie kunster (De artibus liberalibus), hævdede, at historie og filosofi er indgangen til sand viden. Historien og filosofien skal tjene praksis, både den ydre virkelighed, som naturvidenskaberne lærer os om, og den indre moralske virkelighed. Vigtigere end systematisk filosofi er historien, for den lærer os ved sine eksempler, hvad der er nyttigt og unyttigt.

Endelig lærte han også hebraisk af Reuchlin. Men hans hovedfag var dog græsk. Og allerede i Tübingen uddannede han nogle elever heri, ligesom han nåede at udgive en succesrig græsk grammatik.

Da kurfyrst Frederik den Vise af Sachsen således søgte en professor i græsk sprog til den nyoprettede lærestol ved hans universitet i Wittenberg, kunne Melanchthon drage afsted med en god anbefaling fra Reuchlin.

3. I Wittenberg

I Wittenberg vakte synet af den skrøbelige yngling, der skulle være identisk med den navnkundige magister fra Tübingen, en vis undren; men få dage efter vandt Melanchthon stemningen for sig ved sin tiltrædelsesforelæsning.

Med sig havde Melanchthon nemlig et færdigt program til en studiereform, som han den 28. august 1518, tre dage efter sin ankomst, fremlagde som en tiltrædelsesforelæsning: Om reform af ungdommens studier (De corrigendis adolescentiae studiis).

Heri hævder den unge Melanchthon, at med romerriget var videnskaberne gået helt under, og de havde således i århundreder ligget i ruiner. Nu skulle latinen rettes op, græsk føjes til samt hebraisk. For først da kommer videnskaben til sin ret og sin nytte, når vi med grundsprogene går til kilderne:

Så vil vi begynde at forstå Kristus, hans bud bliver vor lygte, og vi fyldes af den guddommelige visdoms lykkelige nektar. Videnskaben har forladt kirken, og med tabet af den virkelige forståelse af Skriften er den ægte fromhed gået tabt. De hellige tekster er blevet menneskeord.

Til slut i talen lægger Melanchthon de studerende på sinde at tage fat og tro på ordet: At godt begyndt er halvt fuldendt. Studér de gamle latinere og føj de græske til, for uden de sidste kan de første aldrig blive rigtigt behandlet.

Allerede i Tübingen havde han udvidet det middelalderlige filosofiske fakultets fagkanon, nemlig trivium (bestående af grammatik, dialektik og retorik) og quadrivium (bestående af aritmetik, geometri, astronomi og musik) til også at omfatte poesi og historie. I Wittenberg betonedede han nu nødvendigheden af studiet af græsk og matematik, men i særlig grad historie. Han fandt den rigtige tone, progressiv, men uden at være bedrevende. Og alle var begejstret for ham.

Det var almindeligt, at en professor ved det filosofiske fakultet studerede videre ved et af de øvrige fakulteter (dvs.: teologi, jura eller medicin). Melanchthon valgte ligesom i Tübingen teologien.

Allerede efter et år, den 19. september 1519, erhvervede han efter Luthers tilskyndelse den første teologiske grad, Baccalaureus biblicusgraden, hvorved han blev medlem af det teologiske fakultet og forpligtet til at holde forelæsninger over enkelte af de bibelske skrifter.

Det gjorde han gerne, og langt mere end han var forpligtet på. Og den Aristoteles, der indtil da havde været hans livs ideal, vægrede han sig ved at holde forelæsninger over. I stedet fremhævede han nu Skriften som den eneste autoritet for al sand kristen lære. Og det endog mere principielt, end Luther indtil da havde gjort. Og i de teser, som han i september 1519 forsvarede for Baccalaureus biblicusgraden, gik han helt ind for det væsentligste i Luthers lære om retfærdiggørelsen: At menneskets frelse alene beror på Guds nåde.

Da han således skulle igang med det næste trin, sententarius, hvor han skulle forelæse over Peter Lombarders sentenser, standardværket for skolastisk dogmatik, fik han problemer. For denne traditionelle teologi taltalte ikke længere kredsen omkring Luther.

Nu ville Melanchthon ikke længere beskæftige sig med Lombarderen. Han ville hellere udlægge bibelske skrifter, frem for alt Romerbrevet, som han forstod som en sammenfatning af den kristelige lære. Og hans forelæsninger over dette brev skulle nu danne grundlaget for den første reformatoriske dogmatik eller lærebog: Teologiske sagsforholds almindelige begreber eller teologiske hovedbegreber (*Loci communes rerum theologicarum seu hypotyposes theologicae*), der udkom i december 1521.

4. Humanisten

Efter rigsdagen i Worms i begyndelsen af 1521 var Luther blevet bragt i sikkerhed på Wartburg. Derfor måtte Melanchthon i sit vikariat holde yderligere forelæsninger over bibelske skrifter, ligesom han også i 1519 havde vikarieret i forbindelse med den ledige lærestol i hebraisk. Men den hovedopgave, som han var blevet kaldet til, forblev dog professoratet i græsk sprog ved det filosofiske fakultet.

Han forstod sig dog aldrig udelukkende som filolog eller teolog, idet hans videnskabelige interesse gjaldt samtlige fag inden for det filosofiske fakultet.

Han lod egne lærebøger trykke inden for retorik, dialektik og filosofisk etik. Men de naturvidenskabelige fag interesserede ham ikke mindre. Og siden hen skulle han også lade lærebøger trykke inden for f.eks. læren om mennesket og fysik. Ligesom han oversatte talrige af de græske forfattere til latin. Det gælder så vidt forskellige forfattere som f.eks. Ptolemaios (astronomi), Euripides (tragedier), Pindar (digte) og Demosthenes (taler). Til andre forfattere leverede han indledninger og kommentarer, især til Cicero.

Løbende hermed kommenterede han ved det teologiske fakultet flere af de nytestamentlige skrifter, hvad der ligeledes var i god overensstemmelse med hans kaldelse som lærer i græsk. Flere af disse udkom også på tryk. Og for de talrige udenlandske studenter, som ikke kunne forstå en tysk prædiken, udlagde han søndagens tekster på latin.

Melanchthons altomfattende gerning ved to fakulteter blev legitimeret i en institutionel ramme, da kurfyrst Johann den Standhaftige i 1525 gennemførte en stillings- og lønningsreform ved universitetet. Ligesom Luther blev Melanchthon frigjort fra alle forpligtelser i forbindelse med et bestemt professorat og fik tilladelse til at forelæse over, hvad han ville. Ved siden af lærergerningen var Melanchthon naturligvis også engageret i forvaltningen af universitetet. To gange beklædte han rektoratet. To gange var han dekan ved det filosofiske fakultet. Herunder da fundatsen, den vedvarende nyordning af universitetet, i 1535/36 blev forberedt.

Ved det teologiske fakultet havde han ingen faste opgaver, men det ændrede ikke ved hans lærergerning eller hans indflydelse på fakultetets

beslutninger. Han forfattede i 1533 fakultetets nye statutter, som igen ordnede promotionsvæsenet.

Han erhvervede ikke doktorgraden, for han ville helt bevidst og hovedsaglig forblive virksom ved det filosofiske fakultet, og her var magister den øverste grad .

Det afholdt ham dog ikke fra at skrive talrige teologiske teserækker til promotionsvæsenet. Det er i det hele taget karakteristisk for Melanchthon, at han forfattede mange skriftlige stykker, i særdeleshed akademiske festtaler og sågar hele forelæsningsmanuskripter, til sine kolleger og elever, som så ikke sjældent blev udgivet i deres navn. Det er også grunden til, at hans verdenshistorie hedder Carions Verdenshistorie (Chronicon Carionis) .

5. Uddannelsesvæsenet

Siden Luther i oktober 1517 havde offentliggjort sine 95 teser om afladen, gik der en bølge af begejstring gennem hele Tyskland. Den greb naturligvis også studenterne og professorerne ved universitetet i Wittenberg, hvor den på bedste vis forenede sig med den humanistiske fordring i retning af tilbagegreb til kilderne. Og heraf måtte naturligvis følge en reform af hele det stivnede skolastiske uddannelsessystem.

Man spurgte ikke længere efter de i læseplanen fastlagte forelæsninger. Man spurgte snarere efter udlægning af de bibelske skrifter. Trangen til religiøs næring var så stærk, at triviumgrundlaget (grammatik, logik og retorik) derved blev forsømt.

I mellemtiden havde Melanchthon dog påbegyndt nyopbygningen af undervisningen. For han så klart faren i, at studenternes begejstring ville efterlade deres formelle uddannelse i tænkning og tale i utilstrækkelighed. Hans omsorg gjaldt i særlig grad de nystartede studenter. Hans plan om at tilforordne enhver ny student med en tutor strandede først og fremmest på studenternes stolthed og lærernes dovenskab, sådan som Melanchthon skuffet analyserede situationen. Dernæst afslog byen den nødvendige understøttelse.

Med tiden blev det dog almindeligt, at i det mindste de nystartede studenter blev rådført af ældre studenter eller yngre lærere. Særlig betroet blev beboerne på kollegierne. Og Melanchthon erklærede sig selv parat til at flytte ind i en sådan studenterbeboelse. Senere boede han faktisk en tid lang sammen med studenter. Ligesom hans hus ofte var fyldt med studenter, lærde tilrejsende eller trængende.

Ved universitetet sørgede han for, at der blev oprettet et pædagogicum, hvortil der var normeret to stillinger. Senere var det dog kun en.

Studenterne bragte i regelen et godt kendskab til latinsk grammatik med sig fra latinskolerne. Men evnen til sproglig udtryk måtte de lære.

Melanchthon sørgede nu for, at der i en vekselvirkning med disputationerne, der ikke ganske var blevet afskaffet, to gange om måneden blev afholdt deklamationer. Ved en stor festforanstaltning i marts 1523 holdt han således selv en tale med titlen: For enhver art af videnskab er den sproglige uddannelse nødvendig (*Necessarias esse ad omne studiorum genus artes dicendi*).

Melanchthon benyttede sit første rektorat i 1523/24 til at forankre to hovedanliggender i sin pædagogik: Dels udviklingen af de sproglige færdigheder gennem deklamationer. Dels gennemførelsen af en ordnet studiegang, der var tilpasset de enkelte studenter og som skulle være under lærernes tilsyn.

Den institutionelle sikring der fulgte med de nye opgaver og de forsynede lærestole blev imidlertid først gennemført ved Frederik den Vises bror og efterfølger, Johann den Standhaftige, og det straks efter dennes regerings tiltrædelse i 1525.

Hvor tæt man fulgte begivenhederne i Wittenberg i andre byer viser en forespørgsel, som den betydelige humanistiske digter, Erfurt-professoren, Helius Eobanus Hessus, rettede til Luther og Melanchthon, da sammenbrudet af det traditionelle universitet var almindelig kendt.

På det tidspunkt kunne Luther og Melanchthon imidlertid allerede berette om deres modforholdsregler, og Eobanus udgav denne brevveksling under titlen: Om ikke at være efterladende hvad angår de humanistiske studier, der er nødvendige for fremtidens teologer (*De non contemnendis studiis humanioribus futuro theologo necessariis*).

Reformerne i Wittenberg havde også indvirkning på skolevæsenet dér og ud over det ganske land. Enkelte markante nygrundlæggelser blev af Melanchthon personlig betroet, og lærere fra Wittenberg overtog rektoratet.

Hertug og senere kurfyrst Moritz af Sachsen grundlagde således gymnasierne i Pforta (1543), Meissen (1543) og Grimma (1550). De var alle bygget på Melanchthons pædagogiske ideer og stod under hans overopsyn, idet han sad med i rådet, som havde tilsyn med skolerne. I skolerne blev der undervist i såvel latin, græsk som hebraisk.

Melanchthons indflydelse på uddannelsesvæsenet i Tyskland i det 16. århundrede lader sig imidlertid ikke udtømme gennem det organisatoriske. Mere vedvarende og bredere var virkningen af hans talrige lærebøger, der, hvad dele af dem angår, sågar blev anvendt i katolske skoler, hvorved forfatternavnet blev gjort ulæseligt med blæk.

6. Danmark

Den danske konge, Christian III, hjalp danske teologistuderende til Wittenberg, ligesom han ydede kontant støtte til Melanchthon, med hvem han førte en livlig korrespondance.

I september 1547 drog Christian III's ældste datter, Anna, til Sachsen for at blive gift med kurfyrst Moritz' bror, hertug August, i Torgau. Det var en stor og fornem eskorte. Heri befandt sig Herluf Trolle og Birgitte Gøye.

Allerede på det tidspunkt har det barnløse ægtepar Trolle sikkert hørt om de i 1543 oprettede fyrsteskoler. Det var den senere (1553) kurfyrstinde, Anna, som i 1564 og 1567 skaffede unge danske på skolen i Meissen. Og herimellem er det, at Herlufsholm skole grundlægges i 1565.

Herluf Trolle døde samme år som såret admiral i et søslag med en svensk flåde. Niels Hemmingsen, der var den største tilhænger af Melancthon herhjemme, har herefter givet Birgitte Gøye et detaljeret udkast til skolens indretning (Doctoris Nicolaj Hemmingij raad om Herloffsholms schole). Dette udkast findes stadig. På grundlag heraf oprettedes en ordinans, dvs. et reglement for skolen den 30. marts 1567.

F. J. Billeskov Jansen har gjort opmærksom på, at vi kan konstatere, at timeplanen, for fyrsteskolene i Grimma og på Herlufsholm, fra kl. 5 om morgenen til kl. 9 om aftenen, falder sammen, næsten på klokkeslæt, ligesom elevernes rekruttering og undervisningens discipliner stemmer overens.

Herlufsholm blev således vor første fyrsteskole, men stiftet af private. Tre år efter åbnede Frederik II en lærd skole på Frederiksborg, det senere Sorø Akademi, hvortil det flyttede i 1586. De to lærde skoler har således et fælles udspring. Mens Herlufsholms historie er forløbet uden brud, har Akademiet i Sorø kendt til store omvæltninger. Men det er en anden historie.

7. Kirken

Ved siden af arbejdet med universitet og skolevæsen arbejdede Melancthon utrætteligt for reformationens gennemførelse indadtil i kirken. Han tog ud på de lange krævende visitatsrejser. De langvarige forhandlinger med katolikkerne og de reformerte forestod han. Henvend en tredjedel af sit liv tilbragte han på disse rejser. Han afgav råd og udarbejdede betænkninger i forskellige sager. Selv henvendelser fra udlandet besvarede han.

Især er han vel kendt som den hovedansvarlige forfatter af Den augsburgske Bekendelse, der blev fremlagt på rigsdagen i Augsburg i sommeren 1530.

Den augsburgske Bekendelse blev i sin tid fremlagt som et inkluderende dokument; men siden hen er det mest blevet brugt som et ekskluderende dokument, hvormed man til stadighed afgrænsede sig i forhold til andre. Først i nyere tid har man igen fået øjnene op for dokumentets inkluderende karakter.

På rigsdagen i Augsburg afviste det katolske flertal som bekendt bekendelsen; men for de lutherske lejre blev det et vigtigt bekendelsesdokument.

Ved reformationens indførelse herhjemme tog man det også til sig. Det nævnes ganske vist ikke udtrykkeligt i Kirkeordinansen af 1537 (1539), men i et særligt afsnit om de bøger, som enhver landsbypræst bør eje, nævnes Melanchthons forsvarsskrift for Den augsburgske Bekendelse. Det synes altså forudsat, at bekendelsen var kendt, og at den skulle være vejledende for præsterne.

Melanchthon forfattede i det hele taget mange kortere eller længere tekster til brug ved de forskellige praktisk-teologiske eller læremæssige sager, ligesom han til stadighed omarbejdede sine skrifter, især hans *Loci* fra 1521.

Kort før sin død udgav han en samling af de vigtigste af sine teologiske skrifter (1560). Foruden de gammelkirkelige bekendelsesskrifter indeholder den bl.a. Den augsburgske Bekendelse (*Variata*) fra 1540 med det tilhørende forsvarsskrift og Den sachiske Bekendelse (*Confessio doctrinae Saxoniarum ecclesiarum*) fra 1551, også kaldet "Gentagelse af den augsburgske Bekendelse", der indeholder ikke blot en evangelisk bekendelse, men også en gendrivelse af romerkirkens lære, som Melanchthon i 1551 forfattede til konciliet i Trient. Hertil kommer en sidste udgave af hans *Loci* (*Loci praecipui theologici*) fra 1559. Endvidere forfattede han i 1552 en kortfattet lærebog for nystartede præster, eller præster, som skal ordineres (*Examen ordinandorum*), som han optog. Endelig skal det nævnes, at han optog en nyudgivelse, som han opfattede som overordentlig vigtig, og som han betragtede som sit teologiske testamente, nemlig: Svar på den bayeriske inkvisitions ugudelige spørgsmål (*Responsiones Scriptae a Philippo Melanthe ad impios articulos bavaricae inquisitionis*). I Bayern var de katolske kirkemedlemmer ved en visitats blevet udsat for at få deres rettroenhed prøvet ved spørgsmål. Melanchthon besvarede disse spørgsmål ud fra et bibelsk-reformatorisk standpunkt.

Denne samling af skrifter (*Corpus doctrinae christianae*) fra Melanchthons hånd kan ses som en forløber for Konkordieformelen (1577) og Konkordiebogen (1580), som han ikke skulle blive forundt at se.

8. Afslutning

Efter en tjenstlig rejse til Leipzig vendte Melanchthon i begyndelsen af april 1560 tilbage stærkt forkølet, og han døde i sit arbejdsværelse i huset i Wittenberg den 19. april. På en seddel nedskrev han, hvorfor man ikke skal frygte døden. Han skrev:

"Du undslipper synden. Du bliver befriet fra al møje og teologernes raseri. Du kommer ud i lyset, skuer Gud, betragter Guds søn. Du vil lære den

forunderlige hemmelighed at kende, som du ikke kunne forstå i dette liv: Hvorfor vi er skabt sådan, som vi er, og hvori foreningen af begge naturer i Kristus består. “

Anvendt litteratur:

- Jansen, F. J. Billeskov* : Humanitas christiana. København 1990 .
- Jansen, F. J. Billeskov*: Lærdom der lyser, i: Grundtvig og Kierkegaard med ni andre åndshistoriske essays. København 1996.
- Jørgensen, G.:* Filip Melanchthon. København 1900.
- Larsen, Jørgen:* Indledning til Philipp Melanchthon: Loci, København 1953.
- Melanchthon, Philipp:* Melanchthons Werke (Studienausgabe) in Auswahl unter Mitwirkung von Hans Engelland, Gerhard Ebeling, Richard Nürnberger und Hans Volz hrsg. von Robert Stupperich. Gütersloh 1951-1975. Bd. I-VII.
- Scheible, Heinz:* Philipp Melanchthon. Eine Gestalt der Reformationszeit. Karlsruhe 1995.

Katharina Melanchthon - også 500 år

Af sognepræst Bjarne Madsen

I år er det 500 år siden reformatoren, Philipp Melanchthon blev født. Det fejres især i Tyskland. I år er det også 500 år siden hans hustru blev født.

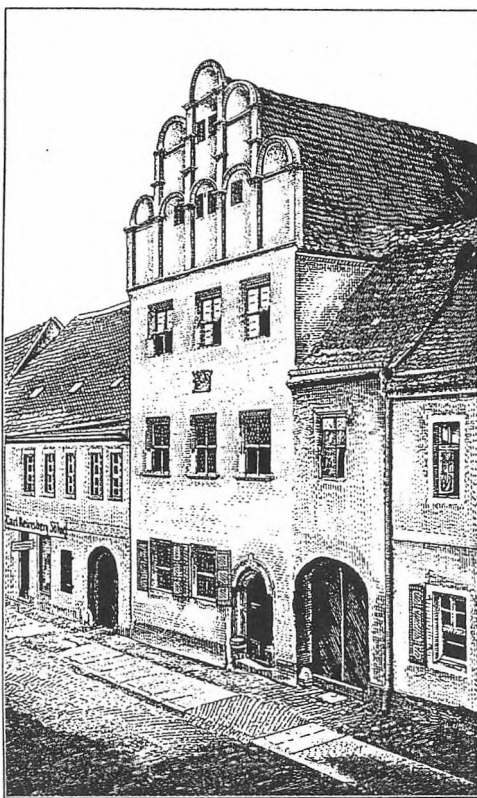
Katharina Krapp blev født i oktober 1497 i Wittenberg som datter af skrædder, Hans Krapp. Familien Krapp hørte til de højt agtede familier i Wittenberg. Katharinas far havde beklædt embedet som borgmester siden 1494. Og hendes bror, Hieronymus Krapp (1490-1563), der førte skrædderforretningen videre efter faderen, blev flere gange valgt til borgmester.

Svigerfaderen lærte Philipp aldrig at kende, for han døde i 1514, fire år før Philipp kom til Wittenberg. Svigermoderen, der ligeledes bar fornavnet Katharina, havde Philipp derimod i nærheden, for hun opnåede den høje alder af 80 år. Hun blev begravet i Wittenberg den 3. maj 1548.

Da Katharina og Philipp trådte ind i ægtstanden, den 26. november 1520, var de begge 23 år gamle. Det var forholdsvis sent for bruden, for normalt blev de unge piger gift i 15 til 18-års alderen.

Katharinas ægtemand havde indtil da levet i en næsten udelukkende mandeverden. De huslige og legemlige forsømmelser var iøjnefaldende. Og det var ikke mindst årsagen til, at Luther fik arrangeret giftermålet.

Det var ikke uden betænkeligheder, Philipp trådte ind i ægtstanden. Han frygtede at gøre sig skyldig i "bigami", for han var ifølge sin egen forståelse viet til videnskaben. Men efter vennernes råd forlovede han sig i midten af august 1520 med Katharina .

Melancthons hus.

I et brev af den 18. august 1520 til Joh. Lang skriver Philipp: "Jeg siger ikke, at hun (dvs.: Katharina) var mig uønsket, eller at jeg ikke nærer følelser for hende. Hun er meget mere en pige (puella) af en sådan karakter, et sådant sindelag, som jeg havde måttet ønske mig af de udødelige guder. "

Den nygifte Katharina flyttede ikke straks ind i det pragtfulde Melancthon-hus i Wittenberg, som vi i dag kender det. For til at begynde med boede familien det selvsamme sted i et lille hus, en "rønne". Først i juni 1535 gav kurfyrst Johann Friedrich af Sachsen ordre til at nyopføre den stærkt forfaldne bolig, og året efter kunne familien Melancthon flytte ind i den nyopførte bolig.

Katharina og Philipp fik fire børn, to døtre og to sønner. Fra optegnelser af den samtidige matematikprofessor i Wittenberg, Erasmus Reinhold (1511-1553), véd vi præcis, hvornår de blev født:

Den ældste datter, Anna, blev født den 24. august 1522. Den ældste søn,

Philipp, blev født den 21. februar 1525. Det tredje barn, Georg, døde knap to år gammel i 1529. Endelig blev Magdalena født den 19. juli 1531. Ved de tre første fødsler hang Katharinas liv i en tynd tråd. Ved den sidste fødsel gik det noget bedre.

Om Katharinas forhold til børnene véd vi meget lidt, da vi så at sige ikke har nogen optegnelser fra hende. Det gælder hendes forhold i det hele taget. Vi har ikke engang et overleveret portræt af hende. Katharinas brev af den 8. september 1540 til Johannes Weinlaub, hvor hun taler den senere svigersøn, Georg Sabinus' sag, er det hidtil eneste kendte bevarede brev med hende som afsender. Vi er derfor henvist til Philipps breve og de få andre kilder.

Philipps kærlighed til børnene viser sig ikke mindst i hans sorg over sønnen Georgs tidlige død: "Intet var mig nogen sinde mere dyrebart i livet end denne dreng. For han udstrålede en enestående begavelse. Jeg kan ikke med ord udtrykke, hvilken smerte jeg har lidt ved tabet." Katharinas sorg har næppe været mindre; men den fandt ikke noget skriftligt udtryk.

En egenskab, der frem for nogen forbandt Katharina og Philipp, var deres beredvillighed til at hjælpe andre. Lægen og professoren, Caspar Peucer, der var gift med den yngste datter, Magdalena, fik på et tidspunkt en henvendelse fra hertug Albrecht af Preussen, med hvem Philipp ofte vekslede breve om forskellige kirkelige spørgsmål. Hertugen ønskede at betænke Philipp med en gave som tegn på sin påskønnelse, men han var i tvivl om, hvorvidt han skulle give penge eller en ting. Han henvendte sig derfor til Peucer for at få et råd.

Peucer svarede: "Jeg ville ønske, at alle de, der vil vise min svigerfar ærbødighed, ikke sender ham penge, for når han får skænket penge, så hjælper det hverken ham eller hans børn, for han giver dem atter bort. Jeg ser godt, hvordan han bærer sig ad, når han får udbetalt løn: Så giver han væk deraf, indtil der ikke er en øre tilbage. Hvad der herefter mangler til husholdningen, må jeg lægge til. Derved bliver ingen af os rige. Når han får skænket et sølvbæger, så beholder han det dog." Og derved blev det så.

Heraf forstår vi, hvorfor Philipp på trods af en forholdsvis god indkomst og talrige gaver aldrig blev en holden mand. Katharina var ligeledes overordentlig gavmild over for trængende, hvad samtidige ofte betonte. I det stykke lignede hun åbenbart sin mand, der var bekendt for at give sine penge ud med en næsten ufornuftig generøsitet.

Ved årsskiftet 1524/25 skriver Philipp til Georg Spalatin: "Jeg kunne sidde i gulddynger, hvis jeg ville søge vinding ved min teologi. Det vil jeg dog på ingen måde. Du kan selv slutte dig til, hvor dårligt jeg forstår at gøre min stilling indbringende, eftersom jeg ikke har kunnet købe min hustru en ny kjole i den tid, vi har været gift."

Katharina var for sin del bekymret for sin mand, hvis skrøbelige helbred trængte til megen pleje og omsorg. Lige fra ægteskabets begyndelse drog hun da også meget omsorg for sin mand. Engang udtalte Philipp spøgende: "Hun tror hele tiden, at jeg dør af sult, hvis jeg ikke er propfyldt som en pølse."

Men også andre tog Katharina sig af. Hun var overordentlig velgørende. Og under tiden tog hun sig så meget af de trængende, at det gik ud over hendes egen husholdning.

Hvis rundhåndethed tærede på den daglige husholdning, så hjalp det ikke stort bedre, at hverken Katharina eller Philipp var særligt økonomisk bevidste eller bekymrede sig særligt om forvaltningen af deres husholdning. Hertil kommer, at deres indtægter især i de første år af deres ægteskab var begrænsede, hvilket ikke gjorde det lettere at få det til at løbe rundt. Uanset deres egen sparsomme levestil.

Som belæg for Katharinas manglende husholdningsevner bliver Philipps brev fra november 1527 gerne fremhævet. Heri nævner Philipp, at yderligere sendinger af mel til Jena, hvortil familien var flygtet på grund af pesten, ikke er nødvendig "for min hustru kan ikke lave mad (coquere)." Men på det tidspunkt var Katharina formentlig ikke i stand til at lave mad, fordi hun var højgravid med sønnen Georg, der blev født den 25. november 1527. Eller det kan tænkes, at Philipp sigter til de beskedne forhold i Jena.

Det kan vel være, at Katharina Melanchthon ikke var så driftig og foretagsom som en Katharina von Bora. Alligevel er hendes indsats for familien dog åbenbar. Alene det forhold, at hun magtede at holde sammen på så stor og mangesidet en husholdning som hendes, taler sit eget tydelige sprog.

Et eksempel på Katharinas indsats er hendes ansøgning til kurfyrsten om at måtte beholde hendes tre geder i haven. En kurfyrstelig befaling tillod kun én ged per husstand af hensyn til beskyttelsen af græsgangene ved bymuren. Katharina opnåede en særtilladelse på grund af hendes store husholdning. Den store husholdning, som Katharina formåede at holde, omfattede ikke blot hendes egen ægtefælle, deres egne børn og tjenestefolk. I lange perioder havde de også andres børn og børnebørn boende. Hertil kommer de talrige studenter, tilrejsende og lærde fra mange forskellige lande, der i kortere eller længere tid tog ophold hos familien. Philipp taler om, at der engang ved hans middagsbord blev talt 11 forskellige sprog.

Katharina var i lange perioder plaget af sygdom. I 1536 beretter Philipp for første gang om hendes alvorlige leversygdom, der varede livet ud. Hun led af nyresten, vand i kroppen, feber og diarré.

I 1533 frygtede Philipp for hendes liv, og han kunne kun skrive sine bre-

ve med rystende hånd. Men han kan også berette om, hvordan Katharinas stærke tro og hendes indre fred lindrede hans smerte.

De vedvarende sygdomme udmattede Katharina så meget, at hun i foråret 1557 ventede på døden med længsel. Hendes sidste kamp begyndte den 27. september 1557. Den førte hende igennem en lidelsesfyldt tid med hyppige opkast, feber, besvimelse og sluttede den 11. oktober kl. 3 om morgenen. Hun blev 60 år.

Philipp havde forladt Wittenberg i august for at tage del i religionssamtalen i Worms. Om hendes død hørte han først i Heidelberg, hvor han opholdt sig i en forhandlingspause, efter at han var blevet indbudt af Pfalzgreve Ottheinrich og universitetet dér. Det var hans nærmeste ven, Joachim Camerarius, der den 27. oktober overbragte ham den sørgelige meddelelse; mens de spadserede på slotsaltanen. Først ti uger efter jordfæstelsen stod han ved hendes grav.

Philipp's sorg over tabet af sin hustru kom flere gange til udtryk i hans sene breve. Ofte trøstede han sig med sin hustrus yndlingsbøn: Kast mig ikke bort, når jeg bliver gammel, forlad mig ikke, når kræfterne svigter (Salme 71,9).

I et brev af den 11. september 1559 til Johannes Dolzig udtrykker han også sin sorg i længselsfulde ord: "Længslen efter den tabte æftefælle slukkes ikke hos gamle som hos unge, der til stadighed er fulde af ny kærlighedsglød. Dagligt, når jeg ser mine børnebørn, tænker jeg på, at jeg, min familie og børnebørnene er berøvet hende. For min hustru sørgede for hele familien, opdrog børnene, drog omsorg for de syge, lindrede med ord min smerte og lærte de små børn at bede. Derfor savner jeg hende nu i mange ting."

Anvendt litteratur:

Bainton, Roland H.: Women of the Reformation in Germany and Italy. Minneapolis 1971.

Beuttenmüller, Otto: Nachfaren Philipp Melanchthons. Eine genealogische Sammlung. Bretten 1997.

Jørgensen, G.: Filip Melanchthon. København 1900.

Mager, Inge: "Es ist nicht gut, dass der Mensch allein sei" (Gen. 2,18). Zum Familienleben Philipp Melanchthons, i: ARG 81 (1990) 120-137.

Rhein, Stefan: Auch Frau Melanchthon feiert 500. Geburtstag, i: Hierzuland. Sonder-Edition. 1/96, s. 41-43. "500 Jahre Philipp Melanchthon". Hrsg. vom Bürgermeisteramt Bretten in Zusammenarbeit mit der Zeitschrift "Hierzuland. Badisches und anderes von Rhein, Neckar und Main".

Om Kaj Munk

født 13. januar 1898

Af sognepræst Svend Aage Nielsen

"Kaj Munk har jeg dyrket. Langt mere end det, jeg var nødt til i skolen. Mange af hans skuespil. Jeg var meget optaget af ham. Hans selvbiografi "Foråret så sagte kommer" er en vidunderlig bog, som jeg har læst mere end en gang".

Disse ord af dronning Margrethe II står i bogen "Dronning i Danmark" fra 1989, men de kunne godt være udtalt af en, der har sit liv på Lolland-Falster.

For her er Kaj Munk en af vore egne...

Lolland var og blev hjemland for ham.

Her lagdes grunden til, at han blev præst, digter og dramatiker.

I korte træk skal han følges gennem sin barndom, ungdom og manddom i forhold til stiftet.

Moderen og faderen

Kaj Munk har skrevet smukke ord med tak til både sin moder, Ane Mathilde og sin plejemoder. Han har skrevet meget hengivent om, hvordan moderen gennem aftenbønnen og kirkegangen – først i Maribo Domkirke og siden på grund af sit svigtende helbred i Sankt Birgittakirken i Maribo – førte sin søn ind i den kristne tro.

Hvor hendes søn bliver fejret, er der virkelig god grund til også at fejre hende. Herunder ikke mindst i Stokkemarke, hvor hun blev født, døbt og viet. Tillige i Østofte, hvor hun blev sat i pleje, da hun som 8-årig mistede sin mor. Her blev hun også konfirmeret.

Da Kaj Munk i 1942 i Vedersø valgte at skrive om sit liv, gav han sin bog herom titel efter den første linie i sit første digt som dreng,

"Foråret så sagte kommer".

Faderen: Carl Emanuel

Moderen: Ane Mathilde

Heri dramatiserede han tilmed sit tænkte liv før sin undfangelse og skrev: *"Nogle år inden jeg blev født, var jeg med far i Australien. Da sad jeg ikke i mors mave, men i fars tanke".*

Den kommende fader var rejst til Australien i et oprør mod sin egen fader, garvermesteren, der residerede som "enevoldshersker" på torvet i Maribo.

Carl Emanuel hed Kaj Munks fader, hvis bror Knud var fader til en anden kendt dansk digter, Nis Petersen.

Da han vendte hjem til Maribo igen, lærte han Ane Mathilde at kende og blev viet til hende i 1896.

Foråret efter blev han far. Så... – skriver Kaj Munk:

"Så nåede vi omsider til den trettende januar 1898. Da fik skolerne fri, butikkerne lukkede, Lollandsbanens lokomotiver standsede, alle byens borgere iagttog flere timers tavshed, nordlysene flammede over himlen. Den 13. januar lod jeg mig føde i Maribo."

Det lyder af en hel del, men i grunden er det vel ikke mere end det, der kan ske i ethvert døgn? Dog kan det spørges: Er det ikke en vel dristig formulering, når han bruger vendingen, at den dag – "lod jeg mig føde"? Kaj Munk var på det tidspunkt i sit liv vel bekendt med de kendte linier fra to af vore bedste salmer om Vor Herre Jesus Kristus, at han "lod sig føde"? Hertil kan dog svares: Efter skabelsens orden er det så, når et ufødt barn er klar til det, lader det sig føde.

Men det er meget tænkeligt, at Kaj Munk, da han skrev sine erindringer i 1942, var så optaget af at følge Kristus efter, at det også kom til at præge hans sprog.

Drengen: Kaj Harald Leininger

Den 13. marts 1898 blev han døbt i Maribo domkirke. Gravpladen på den symbolske afskårne træstamme på familiegravstedet på Maribo kirkegård er på en måde både et budskab om livets og dødens triumf. Den viser, at Kaj Munk blev faderløs, før han var to år, og moderløs, da han var fem. Den viser også, at der blev tænkt på plads til en indskrift mere til den tidligt forældreløse søn, men den plads er tom. Kaj Munk klarede sig mod moderens forventning og/eller deres, der havde ansvaret for indskrifterne og pladen. Siden kunne han besøge gravstedet – med kone og fem børn – og føle livets triumf ved det.

Til Marie og Peter Munk i Opager

Ved moderens begravelse trådte hendes kusine Marie Munk frem og tilbød at tage sig af drengen – og sådan gik det inden længe.

Hos Marie og Peter Munk fik Kaj Munk sit efternavn, dog først ved adoption i 1916. Det blev siden nærmest et kaldsnavn for ham. Det var en rig række år for ham – en god del år sammen med Peters mor Trine, som han fik et nært forhold til. Her fik han også et nært forhold til planter og dyr på ejendommen, og et særligt sted på ejendommen, giver han sin hyldest: *"Går vi til den anden side, når vi gårdens mest idylliske sted, møddingen, solbeskinnet... næst Maribo Domkirke ved jeg intet sted så fredfyldt som min barndoms mødding i Opager."*

Opager ligger i udkanten af Landet sogn, men moderen knyttede sig til Indre Missions "høvding" i det nærmere Vejleby sogn, pastor Julius Bachevold. Hun knyttede også drengen til lærer Martinus Wested i Vej-

leby skole, og både præst og lærer kom til at få en udfordrende indflydelse på Kaj Munk. Han levede meget med i samtalemøderne både i indre og luthersk missionske kredse. Brandstrup missionshus må her nævnes, og hans distance til det, han har oplevet, kan vel anes i hans omtale af, at han selv deltog i møderne siddende på en ølkasse, der også var blevet "omvendt".

Oscar Geismar førte ham ind i dansk litteratur og digtning og stod for en anderledes udfordring til ham. Det førte til et ubrudt venskab mellem dem, skønt et senere dramatisk opgør i synet på dansk forsvar.

Kaj Munk skriver også om "*brydekamp*" i sin hjerne mellem indre missionske og grundtvigske holdninger, og det er til at dokumentere, at de synspunkter, der brydes i "*Ordet*", i mangt og meget er egne oplevelser, han havde i sin barndom. Herunder også ikke mindst oplevelser med den bratte og brutale død. Det er således lærer Wested, der før, det udtales af Mikkel i "*Ordet*", selv har udtalt ved sin hustrus tidlige død: "*Jeg elskede jo også hendes legeme!*"

Realskoletid og konfirmation i Maribo

Årenene med fast bopæl i Opager førte tillige Kaj Munk til realskolen i Maribo og til konfirmation i Maribo domkirke. I forberedelsestiden kan Kaj Munk have hentet inspiration til det gribende digt "*Mester med den tunge tornekrone...*", som han skrev i 1921, fra krucifikset med Kristus med den tunge tornekrone i domkirken. Realskoletiden forløb fra 1911-14. Her fik og bevarede han siden et godt og nært forhold til skolebestyrer L. M. Hunø. Hvor skolen lå, ligger nu Kaj Munk kollegiet. En mindeplade på det nævner hans tid der og ordene fra hans digt "August" – om lyngen – "*Måske jeg sejred størst, da jeg forgik*".

Hele digtet blev læst af skuespiller Poul Reumert, da Kaj Munk-statuen i Maribo blev afsløret 8. juni 1964.

Da der ikke var noget gymnasium i Maribo, måtte Kaj Munk efter tiden på Maribo realskole til Nykøbing Falster Katedralskole, hvis bygning i Slotsgade nu er lokaler for hjemmeværnet og politiet.

Til Østlolland og Nykøbing Falster

Marie Munk skaffede ham først værelse hos slægtninge i "Skovly" i Frejlev i Kettinge sogn.

I "*Aldrig spørge, om det nytter...*" har Kaj Munk fortalt om sine første møder med flere forhold i livet:

"Mit første møde med naturen.. da jeg var 16 år og var kommet til at bo i Frejlev, hvorfra jeg havde halvanden mil til katedralskolen i Nykøbing F... og skulle afsted på cyklen, da funkledede træer og urter i efterårsfarver

under dug eller rim midt i parken – det er: Fuglsang park – så dårende, at jeg måtte smide cyklen og gå derind..."

Efter et halvt år her fortrak han til et halvt år i Grænge Mølleby, hvor han boede i "Hyndingholm" hos en kammerat. Her fik han et første møde med skakspillet.

De sidste to år af gymnasietiden fandt han bopæl i Øster Toreby, der takket være Christian IXs bro gav ham en meget kortere vej til katedralskolen. Det var frugtbare år for ham, modningsår, hvor bl. a. det endnu ikke offentliggjorte selvbiografiske drama "*Fædrelandet i fare*" kan være skrevet.

Tiden på Nykøbing F. Katedralskole

Mange minder fra hans gymnasietid er samlet i bogen "*Livet gad jeg ønske jer...*", som blev udgivet i 1984. Men også i sine erindringer fortæller Kaj Munk meget om den tid. Herunder, at han her blev aldeles beruset af sit møde med Henrik Ibsens dramaer. Han stiftede også en alternativ forening "*Felagskapr*" til gymnasieforeningen "*Hegemone*" lige omkring den tid, da kvinderne fik stemmeret. Kort giver han grunden til dette markante initiativ i sine erindringer: "*Det er jo aldeles vanvittigt, ivrede jeg; sprut er tilladt i vor forening og kvinder er forbudt*". Han ville have omvendt de to forhold. Dog blev han advaret af én om, at kvinder kan også være farlige!

I de år tog hans skribentvirksomhed fart. Den 6. maj 1916 fik han optaget artiklen "*Gud er kærlighed*" i Nakskov Tidende, siden trykt i mindeudgaven. Her skrev han også sit første større drama "*Pilatus*", som han indsendte under navnet Harald Cajus, og som fik en så lovende kritik, at han derefter frimodigt kunne fortsætte sin bane som dramatiker.

Før han blev student, markerede han sig også i den offentlige debat mod salget af De vestindiske øer, bl.a. ved et møde i Toreby Forsamlingsgård, hvor det vakte forargelse, at han, der endnu ikke var student, deltog voldsomt aktivt i debatten.

Det førte til irettesættelse af ham på katedralskolen, hvor rektor "i hele klassens påhør", gav ham følgende salut: "Du tror, du skal træde op! Sådan en fattig fyr, som kommer her, og vi smider stipendier ud på, tror, han kan tillade sig at gøre hele skolen skam." Desværre synes dette for rektor skammelige ordvalg at have lagt grunden til, at Kaj Munk fik et langvarigt forstemt forhold til skolen. Alt for generelt er noget af det, han indskriver i sine over 50 siders erindringer om disse tre år, herunder følgende: "*Lærerne var der ikke noget i vejen med. Næsten ingen af dem havde jeg noget imod; enkelte holdt jeg endda af.*"

(Det gælder bl.a. adjunkt Garde). *Men det var ånden. Ikke at der var*

nogen dårlig ånd. Men der var slet ingen." Det er lige så generaliserende forkert, som rektors skammelige salut. Kaj Munk havde fået en barndom som sin mors og plejemors hjertebarn og som lærer Westeds hjerteelev.

Han kom til Østlolland og Nykøbing Falster og blev mere alene. Han kom til en anderledes ånd end den, der i udtalt grad var nærmest en entydig kristen national ånd. Nu var det vel ånden, at han selv måtte prøve ånderne i den mere vidtspændende uddannelse, han her blev mødt med! Derved blev de år, som han skriver, de "*mest sjæleformende*" i livet.

Flere gange siden var Kaj Munk afvisende, når det drejede sig om et positivt forhold til Nykøbing Falster. Da hans sagfører Johs. Marcussen i Nykøbing F., som bl.a. førte injuriersager for ham, den 26. juli 1935 indbød ham til at komme og i foredrag "yde en times indsats for kulturens højnelse i denne by", svarede han tilbage: "*Sisyfosarbejde (3 års kendskab til staden)*".

Det viser, at der ikke er nogen god grund til at tillægge selv kendte personers ord mere værd, end de kan bære.

Kaj Munk havde en værdifuld tid i Nykøbing Falster og på Østlolland i Kettinge og Toreby sogne. Vennerne fra den tid fik han for livet. Troskrisen han oplevede i sine gymnasieår under verdenskrigen og med andres dødsfald tæt inde på livet, fødte i ham meget af den troskrise og trostrods, som han siden udtrykte hos pastor Cargo i "*Kærlighed*". Det af hans skuespil, der af ham selv blev nævnt som "*mit hjertebarn i en sådan grad, at dets kranke skæbne har givet mig afsmag ved alt teater!*" Ja, sådan skriver han i 1935 til sine venner Ingeborg og Ebbe Rasmussen og giver hermed endnu et eksempel på, hvordan en smertelig oplevelse for ham, fik ham til at generalisere grænseløst! Dog forsøgte han sig igen med teatret og burde også have gjort det med Nykøbing Falster og dens katedralskole.

Denne har i sin nye bygning på en mindevæg under Kaj Munks og de øvrige elevers navne, der gav deres liv i modstandskampen i 1944-45 smukt underskrevet deres navne med Kaj Munks kendte linier, der også pryder monumentet i Mindelunden i Ryvangen: "*Drenge, i drenge som døde, i tændte i Danmarks dybeste mulm en lysende morgenrøde.*"

Ikke farvel til Lolland-Falster i studietiden.

Da han i 1917 blev student og derefter blev stud. theol. ved Københavns universitet, betød det ikke noget farvel til fødeøen og egnen, tværtimod. Allerede i 1919 blev han hvervet til at prædike i Skovlænge og Gurreby kirker. Niels Nøjgaard skriver, at det er en fejl, at denne prædiken er dateret til 1922 i bogen "*Med sol og megen glæde*". Fra 1920

til 1924 prædikede han hvert år i Landet og Ryde kirker. Bl.a. holdt han her en utrykt langfredagsprædiken i 1924. Den sidste, før han blev ordineret, holdt han også i disse kirker den 11. maj 1924.

I bispegården i Nykøbing Falster.

Da han i 1924 blev cand. theol. og kaldet til embedet som sognepræst i Vedersø kirke, blev hans plejemoders helbred og mulighed for at være med til hans ordination en faktor, der blev dramatiseret. Resultat blev, at han blev ordineret i Landet kirke. Derfor skulle han aflægge sin bispeeksamen hos biskoppen i Nykøbing Falster. I bispegården har han indskrevet sit livsforløb på en meget oplysende måde. Bl.a. om, at han fra sit femte år har villet være præst. Her besvarede han også den 24. maj 1924 opgaven: *"Sognepræstens fortrin og farer i Herrens tjeneste."* Besvarelsen slutter med at ønske sig præster, *"der er villige til at svede, til at lide, til at dø."* Den er i sin helhed trykt i mindeudgaven. *"Vi fik en hed debat om præsteløftet, som jeg i den form, det har, finder og fandt skulle have en møllesten om halsen og sænkes i havet,"* fortæller Kaj Munk også om sit møde med biskop Ammundsen. Det var lige før den ordination, som han selv inderligt havde ønsket i sin dåbskirke.

Forestod venners vielse i Toreby kirke.

- Trofast forblev han også mod sin fødeø, da han begyndte som sognepræst i Vedersø i 1924. Den 23. maj 1925 opfyldte han et løfte til sine nære venner Ingeborg Mortensen af Flintinge og Ebbe Rasmussen af Frejlev, og viede dem i Toreby kirke. Bl.a. ved at slå bro til det vestjyske og kampen der mellem stormen og træerne om den rette holdning! Med den melding til brudeparret: *"Thi at være er begge dele. Thi at være er helheden. Enheden..."*

Hans sang *"Lolland, lavland..."* trykt i årsskriftet for "Lollands Højskole", 1934 viser, hvor indlevet han var i hele Lollands præg, natur og historie. Siden 1946 har dens sidste tre linier prydet mindestenen i Opager:

*"Livets dyst er værd at vove,
nattens søvn er sød at sove,
moder Lolland, på din jord."*

Dog først siden 50-året for drabet på ham, i 1994 – i sit rette ordvalg – med bogstavrim også i 2. linie.

I 1927 og 1935 prædikede han igen i Landet og Ryde kirker. Derved blev hans prædikener på Lolland 15 i alt. – I 1939 og 1941 gjorde han tjeneste ved først Peter og så Marie Munks begravelse fra Landet kirke.

Turen til og med Den blå Anemone.

Til det sidste forblev han trofast mod sine nære og kære på Lolland. Den 21. april 1941 rejste han gennem landet for at være med ved begravelsen af moderen til Povel Høy Blicher Winther, som han havde været ven med fra gymnasietiden.

I Kettinge kirke udtalte han ved hendes bære: "*Jeg står her på hendes søns vegne, som ikke kan komme.*" Denne var da på Færøerne, og verdenskrigen rasede. Men fra denne tale i Kettinge kirke tog trofaste Kaj Munk til "Skovly" i Frejlev. Herfra gik turen ind i Hestekobbelskoven bag Fuglsang, hvorfra han hjemførte Den blå Anemone til præstegården i Vedersø, som forløbet er bekræftet af fru Lise Munk.

Måske har han også gjort det på en tur i skoven ved Christianssæde. For en forgænger i embedet i Vedersø – pastor J. F. Plesner – havde lært ham at søge planter fra det frodige Østdanmark flyttet til Vestkysten.

For en række af hans venner på Lolland blev digtet "*Den blå Anemone*" i en smuk udgave den sidste hilsen, de modtog fra ham, få dage før han blev dræbt, 4. januar 1944 nær Silkeborg.

Forberedelser til 100-års fødselsdagen.

På en række områder er der allerede sket forberedelser til at markere hans 100-års fødselsdag. Det kgl. Teater har opført hans drama "*En idealist.*" Odense Teater har opført "*Kærlighed*" bl.a. med gæstespil i både Nykøbing F. og Nakskov. Flere opførelser er på vej – også dramatiseringer af hans eget liv.

I Viggo Petersens boghandel i Maribo planlægges en udstilling af Kaj Munk-bøger. Her vil Bjarne Nielsen Brovst på fødselsdagen den 13. januar præsentere en ny Kaj Munk-bog: "*Retsopgør og eftermæle*". Om formiddagen vil han være der for at signere den.

Maribo kommune forbereder samme dag en markering ved Kaj Munkstatuen, ved udstilling og materiale af og om ham på Stiftsbiblioteket, en folder om ham, fremførelse af Kaj Munk-tekster ved Nørregade Teatret i Maribo og Kaj Munk-toner ved Maribo Musikskole. Der sluttes med en andagt i domkirken.

På Vestlolland er der planlagt en festaften den 12. januar kl. 19.30 i teatersalen i Nakskov med Bjarne Nielsen Brovst som festtaler samt musikalske indslag bl.a. med nye melodier til Kaj Munk-tekster af sognepræst Jørgen Flensted Andersen, Tirsted-Vejleby og organist Henning Riiser tidligere Nakskov. I hele regionen er der plan om, at Post Danmark vil forhandle nummererede jubilæumsark med et mærkat af Kaj Munk og Den blå Anemone med klitten i Vedersø i baggrunden, tegnet

af Claus Gress, Femø.

På Østlolland er der – efter at planerne i Maribo var bekræftet – planlagt en mindegudstjeneste i Toreby kirke den 11. januar kl 14. Her er der efter indbydelse tilsagn om medvirken fra familien Munk og fra flere andre, bl.a. fra koncertsangerinde Annette Schiøtz. Prædikant: Universitetslektor Arne Munk.

Gudstjenesten vil markere 100-års fødselsdagen ved også at gengive tekster af Kaj Munk – med hans ord:

"For mig er Jesus centrum – i mit liv og i verdens liv."

Toreby sogns Lokalhistoriske Forening og Arkiv har den 20. januar kl. 19 en udstilling om Kaj Munk og orientering om ham ved undertegnede samt oplæsning fra hans *"Landlege interiører i Lollandsk bondemål"* ved Henri Bitsch Johansen, Horslunde.

Den 24. marts kl. 19.30 vil tidl. skuespiller, pastor Finn Arvé opføre udvalgte dele af Kaj Munks dramatik ved sogneaften i Toreby.

Dertil kommer, at der er aftalt sognemøder på både Lolland og Falster, der vil belyse præsten og digteren. Mere kan ventes, når tiden nærmer sig – måske også justeringer/ændringer i det planlagte. Efter jul og nytår vil det igen slå til, som Kaj Munk skrev så livsnært:

Foråret så sagte kommer...

Svend-Ove Møller

som jeg husker ham

Af domorganist Poul Børch

Han var af statur en lille mand, hans syn var dårligt, hvad de stærke briller vidnede om. Der var noget sydlandsk over ham, mørk var han og med iltre bevægelser. Han var bestemt ikke noget dusinmenneske og lignede mest af alt en adstadig købstadsorganist, som de var flest dengang.

Dette er indtrykket af Svend-Ove Møller, som det har fæstnet sig efter, at jeg i begyndelsen af 1940'erne lærte ham at kende.

Jeg kom dengang jævnligt til Nykøbing Falster og dristede mig som ung konservatorieelev til at opsøge denne i kirkemusikalske kredse kendte skikkelse, hvis format vist iøvrigt aldrig gik op for Nykøbingenserne. Jeg blev modtaget meget venligt og han gav sig tid til en lang snak, hvor han blandt andet redegjorde for sit syn på den gregorianske sang og sin tro på dens muligheder for at kunne blive en inspirationskilde for nutidens komponister. Docerende virkede han aldrig, men levende engageret i sit emne. Det var mit indtryk, at han følte sig isoleret i byen, men han talte dog med varme om sit gode samarbejde med den meget ansete stiftsprovst H.N. Dreie, der var hans sognepræst.

Han kom også ind på dagsaktuelle kirkemusikalske emner, men omtalte ikke – i hvert tilfælde ikke direkte – den sag, der i disse år optog ham stærkt, nemlig udgivelsen af Buxtehudes klaverværker, som han havde fundet i 1940 i Nykøbing og som blev udgivet af Emilius Bangert. Det var taktfuldt af ham ikke at bringe sagen på bane overfor en elev af Bangert, for der er ikke tvivl om, at han følte sig skubbet til side ved denne udgivelse og var dybt såret. Hengivenhed overfor min gamle lærer bevirker, at jeg vist må betragtes som inhabil, hvis man skulle forsøge på at dele

*Svend-Ove Møller ved orglet i Viborg Domkirke.
Foto: André Montell.*

sol og vind lige i sagen, der efter så lang tids forløb iøvrigt næppe lader sig vurdere, men med det kendskab, alle sagens parter må have haft til Svend-Ove Møllers psyke, burde man nok have udvist større hensyntagen overfor ham personligt.

Kernen i udgivelsesforløbet og de personer, der var involveret, har nok været den kendsgerning, at dansk musikliv dengang var præget af et »københavneri«, som vi ikke i tilsvarende grad kender i dag. Dette gælder også i kirkemusikalsk henseende, hvor der var stor afstand imellem en magtfuld elite på nogle få personer, der havde deres virke i hovedstaden, og de organister, der var placeret i købstadsembeder rundt

omkring i landet, og som havde svært ved at gøre sig gældende på mere end lokalt plan. (Georg Fjeldrad er undtagelsen, der bekræfter reglen). Der herskede med andre ord en dominans i hovedstadsorganisternes favør, som det i dagens situation er vanskeligt at forestille sig. Det må ses på denne baggrund, at Svend-Ove Møller med nogen ret kan have følt sig negligeret i denne sag, der førte til, at den af venner blev bragt frem på en generalforsamling i DOKS. At han så har centreret sin vrede og skuffelse omkring en enkelt person er forståeligt omend derfor nok ikke den fulde sandhed.

Jeg husker da et radioforedrag eller –interview, hvor Bangert talte om Buxtehude-udgivelsen, og erindrer så tydeligt, at jeg drister mig til at citere efter hukommelsen:

»Værkerne er fundet af Nykøbing F.'s meget dygtige organist Svend-Ove Møller«. Eftertiden har vel iøvrigt ændret syn på fundets praktisk, musikalske værdi, for mon ikke det i dag føles som en overvurdering, når Svend-Ove Møller i en avisartikel betegnede disse kompositioner som »noget af det betydeligste, den rige musikperiode i det 17. århundrede har frembragt for cembalo«. Det er i hvert fald en kendsgerning, at de høres sjældent i dag.

Besøget hos Svend-Ove Møller blev til flere og jeg havde i den periode nogle gange lejlighed til at høre hans gudstjenestespil. Der var en forfriskende oplevelse at lytte til hans helt selvstændige opfattelse af, hvordan liturgisk orgelspil skulle være. Stilen var lige langt fra romantik som fra barok stilkopi, men føltes stærkt i pagt med laubianismens idéverden, præget som den var af påvirkning fra gregoriansk melodik og af en harmonik, der var helt hans egen. Det er trist, at kun dele af en enkelt gudstjeneste (en radiotransmission fra Viborg Domkirke) er bevaret på plade.

Nykøbing kaldte han »Sumpkøbing« og Varde, hvor han havde haft sin første organiststilling fra 1924 til 1933 hed »Sibirien«, så han har vist ikke følt sig rigtig tilfreds nogen af stederne. I Nykøbing førte han berettigede kritik af kirkens orgel til en kamp, der førtes kompromisløst imellem ham og menighedsrådet, personificeret ved dets formand. Svend-Ove Møller meddelte i pressen, at kirkemusiktiderne, som han kaldte sine koncerter, fremover måtte forløbe uden orgelmusik på grund af instrumentets dårlige forfatning, medens menighedsrådet gjorde gengæld ved at udtale misbilligelse af, at der blev benyttet »fremmede instrumenter i kirken«, når han med Nykøbing Falster Kammerorkester spillede for eksempel Concerti grossi af Corelli! Efterhånden var fronterne trukket så hårdt op, at denne orgelsag gik i en hårdknude, der først for få år siden er blevet løst. Sans for diplomati hørte nu heller ikke til Svend-Ove Møllers mest fremherskende egenskaber!

Orglet var i dårlig stand, i hvert tilfælde i teknisk henseende. Den pneu-

matiske traktur var naturligvis upræcis og mekanikken brøstfældig. Det har jeg personlig erfaret ved et par koncerter i kirken inviteret af Svend-Ove Møllers dygtige, noble og desværre alt for beskedne efterfølger Aage Bech Jensen, der nåede at se orgelsagen løst inden han trak sig tilbage til pensionisttilværelsen. Instrumentet var bygget i 1904 af Emil Nielsen, siden ombygget af Frobenius og blev straks efter Svend-Ove Møller's ankomst til byen i 1933 omdisponeret af Marcussen & Søn. Dispositionen, som blandt andet kan ses i 6. udgave af »Organistbogen«, var for sin tid forbløffende overtonerig.

I det følgende skal omtales nogle af Svend-Ove Møllers kompositioner fra disse år. Det er ikke sikkert, at det drejer sig om de betydeligste, for jeg vil – efter aftale med redaktionen – indskrænke mig til at omtale de værker, jeg selv har spillet eller deltaget i fremførelsen af. Typisk for hans skrivemåde først i trediverne er de 7 koralvariationer over »Hvo ikkun lader Herren råde«, opus 5, der ifølge værkkataloget i Jesper Madsen fortrinlige afhandling »Svend-Ove Møller« (1980); som denne fremstilling står i gæld til, er komponeret i Varde-tiden, nærmere betegnet i 1932. Kompositionen var i høj grad medvirkende til i trediverne at slå Svend-Ove Møller's navn fast som en af de mest spændende nutidige danske orgelkomponister med en helt selvstændig profil. Selvom bekendtskabet med Distler's orgelmusik skinner igennem, er tonesproget af en original friskhed og tilmed præget af et lune, som vel ikke kan siges at have været hans sydlige kollegas stærke side. Her tænker jeg særligt på den meget elegante variation V. Også den fjerde variation med konsekvent gennemførte formindsekke septimakkorder ovenover cantus firmus, er morsomt gjort. Det er i det hele taget nok den ungdommelige friskhed, der præger værket, som bevirker, at det ikke virker støvet idag. Men tænker uvilkårligt: Sikken et kompositionstalent! Måske dog med undtagelse af den sidste variation, der er kontrapunktisk fint arbejde, men unægtelig mere leder tanken hen på en dygtigt løst teoriopgave end på en glansfuld afslutning på det iøvrigt så spændende orgelstykke, der er udgivet på Edition Dania og tilegnet P.S. Rung-Keller, hans lærer med de romantiske rødder, mangeårig organist ved Vor Frelses kirke i København og lærer ved Det kgl. danske Musikkonservatorium.

Svend-Ove Møller var iøvrigt meget åben overfor musik, der lå hans egen følemåde fjernt. Jeg husker ham tale positivt om Roskilde-domorganisten Camillo Carlsens improvisationer, (der bestemt også ville have gjort denne berømt, hvis han havde levet i dag) og om Raasteds 6. orgelsonate. Pensée, toccata opus 8, udgivet på Edition Dania, er fra 1935 og komponeret, da Svend-Ove Møller og hans blinde kollega i Maribo, Oscar Ringberg skulle begive sig på en studierejse til Paris. De var den-

gang gode venner, senere gled forholdet ud, uvist hvorfor, men Svend-Ove Møller omtalte altid denne kultiverede musiker med respekt.

Tocatta Pensée er et af de stykker, man kan have glæde af at have på lager til brug ved festgudstjenester og lignende. Alene den korte form gør den velegnet som gudstjenestemusik, men det gælder også de pompøse, fantastisk velklingende indledningstakter, som gør sig i et hvilket som helst kirkerum på et orgel af blot nogenlunde størrelse. Det efterfølgende fugerede afsnit, der har Brystværks- eller Rygpositivkarakter (i noderne står der Svelleværk, men det forudsætter et stort sådan), har med de krasse dissonanser et skær af gotik over sig. Det virker intenst og karskt med kulminationen ved pedalindsatsen med temaet »per augmentationem«. Stykket vender tilbage til begyndelsens hovedværksklang, men ejendommeligt nok er der her, i modsætning til begyndelsens akkordsøjler, tale om en trestemmig polyfoni, der kun i de sidste to takter når firstemmighed. Man kan have en anelse om, at en fortsættelse har været i tankerne. Pedalets G på sidste fjerdedel af næstsidste takt betragter jeg som en trykfejl og erstatter det med F.

Pastoralen for violin og klaver er fra 1938 og bærer opustallet 20. Det er i 1948 udgivet på Edition Dania. Stykket er et smukt eksempel på den lyriske side af tredivernes danske tonekunst, og da klaverstemmen udmærket lader sig spille på orgel, har man her et velkomment supplement til den sparsomme litteratur for violin og orgel efter baroktiden.

Et overgangsværk kan man kalde koralsuite nr. 2 »Mit hjerte gøres mig bange«, der bærer opustallet 32, er komponeret i 1941 og udgivet i 1950 på Norbergs Musikförlag, Västerås, Sverige. Værket er en variationsrække over Svend-Ove Møllers egen melodi til salmen fra 1600-tallet, en melodi, der er præget af hans ungdoms studier hos Thomas Laub og som i sjælden grad rammer salmens karakter. Den er et mesterstykke i den grad, at man alene for melodiens skyld må beklage, at salmen gled ud, da Den Danske Salmebog i 1953 afløste Salmebog for Kirke og Hjem, og at melodien derfor ikke findes i Den Danske Koralsbog. Den står imidlertid i Mogens Wöldike's »130 melodier« fra 1936. Melodien var iøvrigt vinder i en konkurrence, som det da nystiftede »Samfundet Dansk Kirkesang« udskrev i 1922. Sin vel nok mest fuldendte komposition frembragte Svend-Ove Møller hermed i en alder af 19 år.

Men nu tilbage til suiten over ovennævnte melodi. Man kan kalde den et forstudie til de senere værker, idet man her finder pentatonik og heltoneskalaer, som skulle blive karakteristiske for komponistens senere produktion, ikke mindst for Orgel-Te Deum, opus 56.

De vægtigste dele af koralsuiten er efter min mening de frit fabulerende afsnit, især Introduzione, der indledes med en pedalsolo, der er et meget smukt eksempel på den kunst, Svend-Ove Møller så fint beherskede, kunsten at forme en længere melodisk linie, så den ikke går i

stykker undervejs. Resten af værket står næppe helt mål med den karakterfulde indledning.

Af Svend-Ove Møllers bidrag til det folkemusikalske arbejde er der særlig grund til at nævne passionskantaten »Gak under Jesu kors at stå«, opus 40, udgivet på Edition Dania i 1953, som stadig står på kirkemusikinteresserede amatørers repertoire adskillige steder. Således var det i Vindinge kirke ved Nyborg i mange år en tradition at opføre værket i fastetiden under den nu afdøde sognepræst Erik Overgaards ledelse. Et andet og endnu enklere værk i denne genre er koralkantaten »Dejlig er den himmel blå«, opus 44, der ligesom »Gak under Jesu kors at stå« er tilegnet organist Aksel Munk, Thisted. Det er Thomas Laubs melodi til hellig tre kongers salmen, der er værkets røde tråd. Den synges af en solist ledsaget af obligat fløjte og en enkel, klar orgelsats, hvor der også er regnet med brug af en tungestemme. Har man ikke en sådan til rådighed, kan man let finde andre passende registreringer. Denne charmerende julemusik er det let at opføre. De to sidste vers af salmen kan således synges af et firstemmigt kor eller enstemmigt af menigheden med orgelledsagelse. Kantaten er udgivet af Engstrøm & Sødring i 1962.

Som et bidrag til liturgien har Svend-Ove Møller skrevet en række »Korsvar til kirketiderne«, udgivet hos Engstrøm & Sødring i 1954 som Dansk Organist- og kantorsamfunds nytårspublikation. Disse korte svar er beregnet til at synges efter evangelieoplæsningen fra alteret. I 1948 indførtes de ved højmessen i Skive kirke, hvor de stadig er i brug, hvilket vel turde være et fingerpeg om, at de er slidstærke. Her bringes i originalmanuskript korsvaret til trinitatistiden:

I denne forbindelse bør tillige nævnes kompositionerne for kor til kirke- og skolebrug, hvoraf en del er udgivet på Edition Egtved. Der er salmeudsættelser for 2 og 3 lige stemmer, for tre- og firstemmigt a capella kor samt for kor og orgel, her iblandt »Min sjæl ophøjer Herren« for firstemmigt kor og orgel og »Han er såret for vore overtrædelser« for enstemmigt kor og orgel. Også i de Seks motetter for firstemmigt blandt kor, opus 28, der er tilegnet organist Hans Sørensen og Zions kirkes kor i Esbjerg (udgivet på Skandinavisk Musikforlag), findes musik, der kan være til glæde såvel for de udøvende som for menigheden. Et eksempel herpå er motetten » Lovet være du, Israels Gud«.

Af decideret orgelmusik til gudstjenestebrug findes to udgivelser: 20 orgelstykker til brug ved gudstjenesterne, opus 4 (udgivet af O. Lohse, København 1933) og 60 forspil til salmemelodier, opus 27 (Skandinavisk Musikforlag). Mest tryk er jeg ved opus 4, for det er helt igennem gedigent arbejde i den traditionelle kirkestil. Samlingen rummer en perle som det lille bicinium over »Sov sødt, barnlille«. Opus 27 består af blan-

det kost, der spænder fra gennemarbejdede satser til – forekommer det mig – løst henkastede skitser. Samlingen svinger imellem nydelig kirkestil og forspil med frapperende dissonansvirkninger, som måske ikke lige har været sagen for menigheden i Nykøbing.

Med opus 53 nærmer vi os afslutningen på komponistens Nykøbingværker. Orgelfantasi nr. 6, der er udgivet på Wilh. Hansens Musikforlag, er fra 1946 og tilegnet Jens Bjerre. Det er måske Svend-Ove Møllers eleganteste orgelkomposition, ingeniørlig og letspillelig, men så sprudlende af musikantisk oplagthed, at man må undre sig over, at det i dag spilles så lidt, som det vist er tilfældet.

Svend-Ove Møllers pædagogiske virksomhed har jeg hørt beskrevet meget positivt af folk, der har nydt godt deraf. Det falder nok udenfor rammen af denne fremstilling, men jeg synes, at det må nævnes, at han har haft en usædvanlig elev, Aksel Andersen, den senere orgelprofessor ved Det kgl. danske Musikkonservatorium, som han underviste i Varde og førte op til organisteksamen på konservatoriet i København. Aksel Andersen glemte aldrig hvad han skyldte sin lærer. Det påstås iøvrigt, at Svend-Ove Møller end ikke havde antydning af, at han var en særlig musikalsk begavelse, hvad denne derfor første gang opdagede, da eksamensresultatet forelå – men det er muligvis en skrøne.

I 1947 fik Svend-Ove Møller omsider en organiststilling af den art og betydning, han utvivlsomt længe havde drømt om, idet han blev udnævnt til organist ved Viborg Domkirke, og han var ovenud glad for denne forfremmelse. Som organist i Skive blev jeg en af hans nærmestboende kolleger, og det var derfor naturligt, at bekendtskabet fra Nykøbing F. genopfriskedes. Sammen med organisten ved Lemvig kirke, Karen Balle Sørensen, som har opført flere af hans værker og hos hvem han var en skattet koncertgæst, besøgte jeg familien Møller kort efter dennes ankomst til Viborg, hvor han syntes at være kommet på sin rette hylde. Udtrykket er nu malplaceret, for jeg husker Morvilles gård, hvor familien havde fået anvist bolig, som et stort, ubekvent hus, sikkert uhyre svært at varme op og med toiletforhold i kælderen, som i dag næppe havde overlevet inspektion af boligtilsynet. I disse omgivelser skabte hans meget søde, hjertelige og tapre fru Inger Louise et hyggeligt hjem, der på dagen for vores besøg var præget af en glad stemning, der nåede sin kulmination, da vi om aftenen gik over i domkirken, hvor han spillede sit *Te Deum* for os på det orgel, (bygget 1876 af Daniel Köhne, ombygget 1938 af Marcussen) som helt tilfredsstillende hans ønsker – og det var da også af en ganske anden kvalitet end det instrument, han havde forladt. *Te Deum* havde han – såvidt jeg husker – oprindeligt tænkt at kalde »Viborg Domkirke«, og indtil læsningen af Jesper Madsens tidligere nævnte afhandling har også jeg troet på den forstemmende historie om, at han ved sin indsættelse der spillede sit *Te Deum* som postludium for en

tom kirke. Jesper Madsen citerer Heinrich Ripperger, Viborg, som jeg husker hørte til den snævre kreds, der kan betegnes som Svend-Ove Møllers støtter i Viborgtiden, for at dette ikke er tilfældet. Han afstod fra at spille kompositionen af frygt for, at kirkegængerne ville finde den for moderne. Så er det til gengæld gået sådan, at denne komposition er blevet et af de nyere bidrag til orgellitteraturen, der virkelig har publikums bevågenhed, og det er nok dette opus fremfor noget andet i hans produktion, der bevirker, at han som komponist stadig kan fængsle brede kredse af kirkemusikinteresserede.

Det er da også et orgelstykke, som det er inspirerende at spille, særligt i et stort kirkerum, hvor akustikken ikke er blevet spoleret af skumgummi, tæpper m.m. Det tematiske stof, der nok i denne form har sit udspring i Thomas Laubs Te Deum, er behandlet med både fantasi og arkitektonisk sans i de fire dele, værket består af, og som hver har sit karakteristiske præg. Orgel Te Deum virker på mig som en improvisation i stort format, og det er nok denne umiddelbarhed, der endnu i dag giver det sin friskhed. Det er i 1949 udgivet af Samfundet til udgivelse af dansk musik på Edition Dania.

Den glæde og opstemthed, der klinger ud af Svend-Ove Møllers Te Deum prægede delvis hans virke i Viborg Domkirke, men hans forhold til stiftsprovsten, den senere biskop Christian Baun var ikke særlig hjerteligt. »Ak og Baun« kunne han sige. Nu var Svend-Ove Møller særdeles nem at såre, og der har nok i deres indbyrdes relationer – eller mangel på sådanne – været tale om to så vidt forskellige mennesketyper, at egentlig personlig kontakt ikke kunne opstå. Derimod værdsatte han samarbejdet med den residerende kapellan J. Steinrud og med biskop Axel Malmstrøm.

I november 1948 fik jeg brev fra Svend-Ove Møller. Bagsiden ser sådan ud:

grine og ~~at~~ grine -- helst så vidt muligt at det
 bliver på stilletidende — — —

Jeg priser min lovenlige ungdom, Annsen
 Hjerterigen hilsen.

Jens Jensen

Det var derfor chokerende påskelørdag 1949 at modtage meddelelsen om hans død efter nogen tids sygdom kun 45 år gammel. Han blev bisat nogle dage senere fra domkirken. Jeg husker, at Aksel Andersen spillede og at et kor, vistnok under ledelse af Klari Fredborg, sang »Mit hjerte gøres mig bange«. Af talen husker jeg kun: »Han har nu et større og bedre orgel at spille på« – min sidemand hviskede: »Hvor mange manualer tror du der er på det!« Kisten blev ført til banegården, hvorfra den skulle bringes til København, hvor begravelsen skulle foregå. Det skete unægtelig med maner. Forrest gik regimentsorkestret og blæste sørgemusik. På hver side af rustvognen defilerede kolleger – der iblandt undertegnede – og det var vi vist ikke særligt egnede til. Dels var vi naturligt nok meget forstemte, og dels ejede ingen af os den pondus, der er fornøden til den slags opgaver. Det var tilmed tydeligt, at folk på gaden ikke anede hvem det var, der posthumt vederfaredes en sådan opmærksomhed. Jeg har altid siden følt, at denne del af sørgehøjtideligheden – så velment end den var – ikke var den beskedne og såre ucerimonielle Svend-Ove Møller værdig, men vi har vel alle følt trang til – omend på ufuldkommen vis – at udtrykke vor respekt og deltagelse.

Mange år er forløbet siden, men det er vel endnu for tidligt at udtale sig om levedygtigheden af Svend-Ove Møllers kompositioner. Mærkeligt alene står han i en tid, der dels kompositorisk var præget af Carl Nielsen-epigoneri, dels af de strømninger fra Frankrig, der præger komponister som Riisager og Tarp (andre stilarter eller skoler spillede slet ingen rolle på det tidspunkt). I ingen af de to lejre kan man placere Svend-Ove Møller. Han var helt sig selv med sin gæld til det gregorianske, og hans kompositioner virkede dengang som et forfriskende originalt bidrag til dansk kirkemusik. Tiden er en ubønhørlig, men vel også en saglig dommer, og vist er det, at glemselen i dag har sænket sig over en del af Svend-Ove Møllers produktion. Om denne så på et eller andet tidspunkt atter vil komme i søgelyset, er det selvfølgelig umuligt at spå om, men at hans bedste ting – først og fremmest hans Orgel-Te Deum – vil blive stående, føler jeg mig så sikker på, som man nu kan være i denne – også i musikalsk henseende – så omskiftelige verden.

PS. Foruden Jesper Madsen, Nykøbing F., hvis afhandling »Svend-Ove Møller«, 1980, har været til stor hjælp, takker jeg Hans Chr. Magaard, Løgumkloster og Svend-Ove Møllers søn, orgelbygger Erland Tauber-Møller, Lyngby, for venlig bistand i forbindelse med denne fremstilling.

Artiklen stammer fra »Dansk Orgelbog 1985-86« (udg. af Det danske Orgelselskab 1987), hvis redaktion venligst har givet sin tilladelse til, at den genoptrykkes.

En lokal Grundtvig-kritik anno 1817

Et læserbrev i "Lolland-Falsters Stifts Kongelig privilegerede
Adresse-Contoirs Efterretninger" nr. 33/1817.

Af sognepræst Bent Christensen

I fortsættelse af artiklen i sidste års
Stiftsbog om "Grundtvig og Lolland-
Falster og Oxford!" kan jeg ikke lade
være at delagtiggøre læserne i
følgende:

Grundtvig om "Maribo Avis"

I forbindelse med mit studium af Grundtvigs store filosofiske artikler i tidsskriftet "Danne-Virke" (1816-1819) stødte jeg i forordet til bd. II (med hæfterne fra perioden 12. juli til 25. november 1817) på en omtale af "Maribo Avis"! Og jeg citerer nu hele den pågældende sammenhæng - idet tallene i parentes både her og i det følgende henviser til kommentarerne efter teksterne:

Vil Gud, da skal næste Bind aabnes med en Betragtning over de tre store Grund-Ideer: *Sandhed, Storhed og Skjønhed*, hvorved vi da, mener jeg, drives til Historien for der at finde Poesie, Konst og Vidskab. Historien kommer da vel ud med *Sproget*, og baner os Vei til de verdslige Forhold, hvor vi vel finde Folk, om just ikke altid vaagne, dog selv hjemme.

I denne Anledning falder det mig ind, at det Eneste jeg har seet om mine Betragtninger i Dannevirke stod i **Maribo Avis** (1), og uden naturligviis at turde indlade mig i Kamp med den om min Synsmaade, som er, altid at see paa *Aanden*, vil jeg, for Provincialismens Skyld, anmærke, at Aande-Seer uidentvillig i en af **Lollands** (1) Egne maa være et Skiældsord, og *Kiød-Hoved* ventelig sammesteds et Hædersnavn (2). Dersom disse Linier skulde komme Avisens lærde Patron (3) for Øie, tjende han mig maaskee med Underretning om, hvorvidt jeg har giættet rigtig, og hvad det er for en Egn, hvor man betragter Tingene saa *reelt* ("Danne-Virke", bd. II, s. viii-ix, 1817).

I "*Maribo Avis*" om Grundtvig

Så vidt dette hjertesuk fra Grundtvigs side. Men hvad var det egentlig han hentydede til? Det fandt jeg hurtigt frem til på Centralbiblioteket i Nykøbing, hvor man i den lokalhistoriske samling havde det pågældende nummer af "*Maribo Avis*" (4) på mikrofilm. Der er tale om et læserbrev (5) fra en landpræst eller lignende, som har hørt til Grundtvigs mange og skarpe modstandere blandt de dannede. Og denne læserbrevsskribent benytter her lejligheden til at slå to fluer med eet smæk, idet han med udgangspunkt i et bestemt nummer af den københavnske avis "*Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*" først gør nar af Grundtvig, dernæst tager de små købstæders markeder i forsvar. Det sidste fylder langt størstedelen af læserbrevet, men dels spiller forfatteren flere gange tilbage på sin karakteristik af Grundtvig som "*Aandeseeren*", dels kan emnet "*markeder*" med lidt god vilje ses som faldende ind under Døllefjelde-vinklen i den forrige Grundtvig-artikel! Hvortil kommer, at det jo i det hele taget kan være interessant af se, hvordan man skrev læserbreve her i stiftet for 180 år siden – oven i købet i en avis, der blev trykt på samme trykkeri, som Stiftsbogen nu trykkes på! (6)

Læserbrevet bringes derfor nu (bortset fra et ganske kort slut-afsnit af rent teknisk karakter) i sin fulde ordlyd – med kommentarer i noterne. – Dog må man for at forstå dette læserbrev først kende:

Forhistorien

Når der i nedenstående læserbrev tages udgangspunkt i "*Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*" nr. 28/1817, gælder det, for så vidt angår Grundtvig, dennes deltagelse i den såkaldte *ABC-fejde*, hvorom *Steen Johansen* i sin store Grundtvig-bibliografi (7) bla. skriver:

Ingemanns dengang overmaade yndede, hyperromantiske skuespildigtning blev i slutningen af december 1816 vittigt parodieret af J. L. Heiberg i dennes komedie "*Julespøg og Nytaarsløier*", et angreb, der forargede mange. I begyndelsen af marts 1817 optraadte Grundtvig i 2. hefte af *Danne-Virke II* [...] som Ingemanns forsvarer med et rimbrev til Ingemann. Dette rimbrev fremkaldte omgaaende Heibergs lille bog: "*Ny A-B-C-Bog i en Times Underviisning til Ære, Nytte og Fornøjelse for den unge Grundtvig, et pædagogisk Forsøg*", som udkom i slutningen af marts. Herpaa svarede Grundtvig med artiklen "*Pegepind til den ny Abc*".

Og det var netop i nr. 27 og 28 af "*Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*", denne artikel blev bragt, så at det altså er den, der hentydes til, når der i nedenstående læserbrev tales så meget om "*Pegepind*" osv. Men nu læserbrevet i "*Maribo Avis*":

Skarp Luud (8)

Les beaux esprits se rencontrent – det vil sige: den samme Aand viser sig paa forskjellig Maade: Vist nok en frie Oversættelse (9) – men efter den samme Regel, hvorefter man paa nyeste Mode oversætter *Snorros Vers* (10). Men den *Rencontre* [dvs. det møde] som her egentlig skal tales om, findes i Kjøbenhavns nyeste Skilderie No. 28, trykt i dette Aar. Der seer man først den bagerste Ende af Aandeseerens Pegepind, hvormed han troer at mørbanke sin Modstander, saaledes at denne i lang Tid ikke skal røre sig, *Quod Dii avertant!* (11) Ved de raske og forunderlige Sving, som denne Pind gjør, bliver det umueligt strax at see, hvad det egentlig er Personen fører i Haanden. Man maae altsaa, liig Philosophien, over den Sandhed, som gaaer i Stykker (see Dannevirke II, 1, 25 (12)) gjøre en Syllogismus *a posteriori* (, dvs.) *ab effectu ad causam* (13). Skal man altsaa slutte fra den Maade hvorpaa den saakaldte Pegepind viser sig, fra det den kaster om sig, saa skulle man troe, at den havde tre Ender. Andre ville maaske troe, at det er sal. *A.F. Reisers* (14) arvede Stok; men ved nøiere Eftersyn bliver det temmelig tydeligt, at det er et Koteskaft, og just det selvsamme Koteskaft, hvormed man i den nyere Tid vises tilrette i Philosophie, Logik, Æsthetik, Historie, Mythologie: altsammen af en og samme Aand. Aandeseeren vil vist ikke tage ugunstig op, at man betitler ham med dette Navn, da han jo siger om sig selv, at han

- førend Pogen kunde væve,

Sig did opsvang, hvor Aander svæve; (15)

thi han har ventelig ikke lukket Øjnene i Farten, helst da han vist red paa sin Pegepind, i Selskab med Damer, fra den Skueplads, der nu er forflyttet fra sit rette Sted, til vore Nedpositions (16) Blade; Paa denne Plads lærte han sandsynligviis det Sprog, han nu fører, og man maae lade ham, at han har profiteret af Reisen: Han veed da og fra Bloksbjergs Skove, at som man raaber i Skoven saa faaer man Svar.

I meerbemeldte Skilderie, ovenmeldte No. møder man dernæst et andet Stykke, som handler om Markedernes Afskaffelse i de smaae Kjøbstæder. Hvilke ere da de større og hvilke de smaae? Dette Stykke har, som alle fornemme Væsner, havt en Forløber, der anmeldte dets Komme; men da den lærde Redacteur af den Vest-Sjællandske Avis havde vovet at opkaste Tvivl, om det kunde være raadeligt og rigtigt at afskaffe Markederne: saa decideres [dvs. træffes der afgørelse] nu her i Sagen, og det i faae Linier. Formodentlig er denne Forfatter en gandske anden Person end Rytteren: man kan formode, at det er hans virkelige Overbeviisning, at Markederne ere skadelige, og da han desuden fører et andet Sprog end denne hersens [dvs. Grundtvig!], saa bør han ogsaa svares i et andet Sprog.

Forfatteren af disse Linier, skjøndt boende paa Landet, har ikke i mind-

ste Maade enten Nytte eller Skade af Markederne, men han har efter sin Stilling været forpligtet til, at skaffe sig Kundskab om, hvad der er gavnligt og skadeligt for Landalmuen, som ogsaa for Kjøbstæderne; (17) Man maae tvivle om, at dette er Tilfældet med Forfatteren af Forslaget [om at afskaffe markederne]: han vilde da vist betænkt sig paa, saa gandske at bryde Staven over en Indretning, der ved Aarhundreders Hævd er sammengroet med Bønders og Borgeres Væsen og Stilling. – Med Hr. *Bastholm* (18) maae man ansee Markederne for uskadelige Folkeforlystelser og Forsamlinger, hvor man dog engang seer Almuen i sit rette Es; og dette er en Sag af yderste Vigtighed, ikke blot for Menneskegrandskeren, men ogsaa for Statsstyreren. Fra denne Side har man kjendt Markederne i mange Aar og i alle de danske Provindser. Ikkun der, hvor Politimesteren *ikke svarer til sit Navn*, kan Markederne blive skadelige for Moraliteten. Det er meget vigtigt, at Staten bør afværge, at der ikke er Kroer, Dandseboder og Skjænkestuer i hver en Vraae; dette har den ogsaa ved gode Politilove gjort; og naar vedkommende Embedsmænd gjøre deres Pligter, er der fra denne Side intet videre at ønske. Men det er antaget som Princip i alle oplyste Stater, at Regjeringen ogsaa bør sørge for uskyldige Folkeforlystelser; thi uden disse bliver Nationen træg og mistroisk, ja staaer endog Fare for at troe paa Aandeseerne [altså fx Grundtvig!]. Her til Lands og i den største Deel af Tydskland og Frankrig ere de aarlige Markeder blevne til Folkeforlystelser, og det ville være yderst vanskeligt, at finde paa en bedre og mere passende, da denne tillige fremmer flere nyttige Hensigter. At de Varer, som falbydes paa Markederne, skulde være slettere end man vilde erholde dem, naar disse bleve ophævede: det paativles, thi hvor der er større Concurrence af Varer, er det netop de slette, som blive usolgte; og Ordsproget: "Naar Narre kommer til Torvs faaer Kræmmeren Penge", gjelder saavel som alle Kræmmerknebe, enten der er Marked eller ikke. Ved at ophæve Markederne vilde man kun bidrage til, at give Landboerne endnu mere i de Handlendes Vold, og da forsvandt af det danske Tungemaal det Ord Markedspriis, der er af en meget vigtig og virksom Betydning (19). – Man kunde fristes til at troe, at Markedsfienden har betænkt: Naar han først faaer Kjøbstædernes Opkomst sat i Gang ved Markedernes Ophævelse – da at sætte sig ned i en lille Kjøbstad, for at gavne dens Omegn med de bedste Varer til billigste Priser; han vil da vist ogsaa i samme Omegn foranstalte Almueforlystelser, ved hvilke Nysgjerrighed og Sandselighed slet ingen Rolle spiller, og raades hannem da, at anmode Aandeseeren [dvs. Grundtvig!] om at forfatte Planerne til desligeste [...].

Kommentarer:

1. Fremhævelsen med fed skrift er foretaget her.

2. Skønt "nærværende formidler" bestemt har mere sympati for Grundtvig end for denne læserbrevsskribent – som jo også, præst eller hvad han nu har været, formodentlig har været en tilflytter(!) – må jeg her notere, at også den nedladende måde, vort stift her omtales på, svarer til, hvad vi kender fra vor egen tid! Den måde, man dengang debatterede på, er i det hele taget ikke særlig tiltalende. Flemming Lundgreen-Nielsen (se kommentar 16) mener dog, at jeg "lægger for meget nedladende i Grundtvigs sætning", idet Grundtvig først og fremmest har været skuffet over den manglende reaktion i selve hovedstaden. Flemming Lundgreen-Nielsen gør endvidere opmærksom på, at ordet "Provincialisme" "på dette tidspunkt betyder 'dialektudtryk; evt. bare: dialekt'". Når Grundtvig altså siger "for Provincialismens Skyld", er der i mere egentlig forstand tale om selve det at studere en bestemt egns sprog. Hvilket dog ikke nødvendigvis fratager sætningen den nedladende klang, jeg har ment at høre i den – bl.a. jo på baggrund af, hvad der blev sagt og skrevet om os i forbindelse med det seneste bispevalg.

3. Grundtvig sigter formodentlig her til bogtrykker – og residerende kapellan! – Chr. Eichenbroch Schultz, som overtog avisen i 1807, og som i hvert fald var lærd i den forstand, at han i 1796 havde vundet en guldmedalje ved Universitetet. – Se kommentar 4 og 6.

4. "Maribo Avis" er altså identisk med "Lolland-Falsters Stifts Kongelig privilegerede Adresse-Contoires Efterretninger, som forsendes med Ride-Posten", og den var "Redigeret, trykt og forlagt af C. E. Schultz, privilegeret Bogtrykker". Det pågældende nummer er "11te Aargang. No. 33. Tirsdagen den 29de April 1817". – Se kommentar 6.

5. Der er på s. 2-3 en særlig afdeling for læserbreve, markeret ved en streg hvorunder der står: "(Indsendt)". Der er i dette nummer yderligere to læserbreve. Da de er ganske korte – og tillige ganske pudsige – bringes de i deres fulde ordlyd her i denne kommentar. Det første lyder:

Ved Liigbegjængelsen i Nakskov den 21de hujus [lat.: dennes], saaes paa Kisten et Gravskrift, med Motto: Hesperis tristis (!!??). En læg Mand, som formoder, at en sublim Tanke maae ligge skjult i disse uforstaaelige Ord, anmoder herved Forfatteren af samme, at opløse denne philologiske Gaade.

Dette læserbrev er signeret: "= X † 2 a."

Der gives ikke i dette nummer af "Maribo Avis" noget svar på det stillede spørgsmål, men det kan her i Stiftsbogen oplyses, at de anførte latinske ord (som i øvrigt må være en forkert gengivelse af "Hesperis tristis" (med "i")) næppe kan være andet end simpelt hen det latinske navn for planten "sørgende aftenstjerne", som har dette navn pga. de mørke, brunlige årer i blomsten.

Det sidste af de i alt tre læserbreve lyder:

Natten til den 21de dennes skete Indbrud hos Hr. Kjøbmand *Pöhler* i Rødbye, ved at udtage nogle Ruder af hans Krambod-Vindue; men da Vinduet var forsynet med Skaader indenfra, maatte Tyven nøies med det Lidet der var ophængt i Vinduet. Ingen Under at slige Indbrud kan finde Sted, da den natlige Opsynsmand kuns opfylder sine Pligter nogle enkelte Gange om Aaret, og det – *ved Dagen – med Kurven i Armen!*

6. Man kan også godt sige, at den "Maribo Avis", der her er tale om, var den tids "Lollands-Posten" – selv om det, hvad netop selve privilegiet angår, var "Lolland-Falsters Stiftstidende", der blev dens efterfølger. Men i vor Stiftsbogs-sammenhæng er der virkelig tale om en kontinuitet, idet Lollands-Postens Bogtrykkeri klart stammer tilbage fra det bogtrykkeri, som underretsprokurator J. N. Høst i 1806 fik Kgl. privilegium til at oprette – med tilhørende "Adresse Contoir for Lollands og Falsters Stift" (jfr. navnet på dettes avis). Man skal i denne forbindelse også tænke på, at Lolland-Falsters Stift var et helt nyt stift, udskilt fra Fyens Stift med virkning fra Kristi Himmelfarts dag (10/5) 1804, hvor vor første biskop, Andreas Birch, blev bispeviet. – Oplysningerne i denne kommentar samt i kommentar 3 og 4 stammer fra bogtrykker Olaf Rasmusens artikel "Lolland-Falsters Stifts-Tidende og Lollands-Posten", som efter forespørgsel om disse historiske forhold venligst blev stillet til "nærværende formidlers" rådighed af den nuværende bogtrykker, Alfred Jensen. Det var i form af et særtryk af bogen "Maribo som stifts-by og mødested" fra 1962.

7. "Bibliografi over N. F. S. Grundtvigs Skrifter" nr. 304.

8. Denne overskrift er formodentlig redaktionens. Og i så fald lægges der dermed afstand til læserbrevsskribentens ret grove omtale af Grundtvig.

9. Ja, egentlig betyder de franske ord jo "Skønne ånder mødes", men i sit i kommentar 16 omtalte brev gør Flemming Lundgreen-Nielsen opmærksom på, at "'beaux esprits' er nærmest et fagudtryk, altså 'skønånder', dvs. 'æstetikere, kunstkere og -nydere' med en bismag af 'dilettanter'".

10. Der hentydes her til de "Prøver af Snorros og Saxos Krøniker", som Grundtvig havde udgivet i september 1815. Prøverne af Snorre er trykt i "Udvalgte Skrifter", bd. IV, s. 26-51.

11. Latin: "Hvad guderne må forbyde" (egl. "afvende").

12. "Danne-Virke", andet bind, første hæfte, side 25, hvor Grundtvig – i sin skildring af den filosofiske situation i det nittende århundredes begyndelse – spørger, "om det maaskee er Kiendemærket paa det filosofiske Aarhundrede, at *Sandheden da gaaer i Stykker*, saa der kan være ligesaamange sande Philosophier som der er Huller i Tolerancen, saa

hver Philosoph er god for sig, Kant for sig og Skoleholderen for sig, saa man behøver slet ikke at kiende Tidens største Tænkere for at tænke rigtig om Alt, altsaa naturligviis ogsaa *om dem*". – Man kan så i øvrigt her gøre den iagttagelse, at det, Grundtvig her peger på, også passer meget godt på den "post-modernistiske" situation her ved det 20. århundredes slutning!

13. Altså slutte baglæns fra virkningen til årsagen.

14. Der er ingen tvivl om, at første forbogstav her i selve avis-teksten er "A". Men meget tyder på, at det skulle have været "C". I "Dansk Biografisk Leksikon" er nemlig kun omtalt een person med efternavnet Reiser, og da der ydermere er tale om en person, der passer perfekt til sammenhængen og tonen her i dette læserbrev, viderebringes her nogle af oplysningerne om Carl Friederich Reiser:

Carl Friederich Reiser levede fra 1718-86 og betegnes som "forfatter og amtskirurg". Karakteristikken af ham lyder: "Reiser var sygeligt selvoptaget, uden sans for humor og ironi, hvilket i forbindelse med hans påfaldende gammeldags påklædning (kalvekrøs og paryk) og hans sære sprog, tysk var hans modersmål, og en højtidelig, patetisk stil med iøjnefaldende fremmedord gjorde ham til et yndet mål for karikatur og direkte forfølgelse fra gadens pøbel. Han brød sig ikke om sin profession [amtskirurg] og drømte om at studere teologi for at blive biskop[!!!] ... Med sine tynde ben, strømperne i ål, iført trekantet hat og med paraply under armen [det kan være dette, der sigtttes til med ordene "arvede stok"] færdedes han i sine sidste år på gader og i parker som en af hovedstadens kendteste personer".

15. Disse linier stammer fra det rim i artiklen i "Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn" nr. 28, hvor Grundtvig svarer igen på drillerierne om, at han er en gammel kapellan uden embede, idet han siger, at så længe han overhovedet er i live, så vil han være en Martin Luther mod alle disse "Smaadyr", som slet ikke kan klare sig mod ham: "Det er en Præsts Orakelsprog / til hver en mundkaad Skolepog, / som Sandhed selv tør byde Trods / og arrig kalde *den* en Klods, / som, førend Pogen kunde væve [vel: så småt begynde at tale], / sig did opsvang, hvor Aander svæve" ("Poetiske Skrifter" IV s. 384).

16. Det har ikke været nærværende formidler muligt at finde ud af, hvad dette – måske også forkert stavede – ord står for. En henvendelse til den, der – om nogen – måtte vide det, gav imidlertid noget af et resultat. – Docent, dr. phil. *Flemming Lundgreen-Nielsen* oplyser i brev af 12.08.97 – hvorfra også andre oplysninger og rettelser med tak er hentet – hertil, at den store sammenhæng jo er tydelig nok, så at med indførelsen af et kosterkaft bliver Grundtvig set som en kollega og kammeret til hekse, der rider til Bloksbjerg på deres kosterkafter – "en karakteristik af den fortryllende tyske åndsvidenskab i tiden", idet han fortsætter:

"Damer" er vel så heksene, et lidet smigrende selskab for en præst. Rideturen går fra en skueplads, som er forflyttet fra sit rette sted – det begriber jeg simpelt hen ikke. Og står der virkelig i det følgende "Nedpositions Blade", er det et ord, ingen ordbøger kender, måske lavet af skribenten til at karakterisere Grundtvigs altid modsatte, dvs. antipodiske (nedpositionerede), holdninger. Altså måske er "Nedposition" = "underverden, den bagvendte verden, Helvede".

De "Nedpositions" *blade*, læserbrevsskribenten her taler om, må jo så være bl.a. "Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn".

Flemming Lundgreen-Nielsen behandler i sin disputats "*Det handlende ord*" "A-B-C-fejden" på side 712-713 og refererer side 716 det stykke af forordet til "Danne-Virke" II, som er citeret i begyndelsen af sammenstillingen her i Stiftsbogen. I noten hertil giver Flemming Lundgreen-Nielsen i øvrigt den i stiftssammenhæng interessante oplysning, at "Grundtvig har vel fået et udklip af det ubetydelige læserbrev tilsendt fra præsten i Saksøbing, Daniel Smith, hans ven og vært fra efterårslandemodet i Roskilde i 1812".

17. Det er formodentlig en land-sognepræst (som vil vise, at han hører til de dannede), der skjuler sig bag signaturen "S.". Eller en degn, som kan noget fransk og latin? Eller en anden slags embedsmand el. lignende – hvor "paa Landet" saa evt. kan betyde "i en provinsby"?

18. Der sigtes her formodentlig til hofprædikant Chr. Bastholm (1740-1819), en af de fremmeste repræsentanter for den gejstlige rationalisme, der fx gjorde sig til talsmand for, at præster skulle gøre nytte ved at belære bønderne om fysik, fremskridt i agerdyrkingen osv. Til sammenhængen her passer det jo fint, at titlen på en af hans bøger om kristendommen er "Viisdoms og Lyksaligheds Lære" (1794).

19. Her ser man igen et eksempel på, at noget der var aktuelt for knapt 200 år siden, svarer til, hvad der er aktuelt i dag. I dette tilfælde er det jo – i helt bogstavelig forstand – diskussionen om *markedsøkonomien*, der er tale om!

Folkekirkens Nødhjælp er rykket nærmere

Af landskonsulent Lene Jørgensen

Folkekirkens Nødhjælp har i 1997 ansat 5 landskonsulenter med det formål at styrke kontakten til Nødhjælpens naturlige, kirkelige og folkelige bagland i Danmark.

Landskonsulentens væsentligste opgaver er udbredelsen af oplysning og information om vores arbejde i Den tredje Verden, samt iværksættelse af lokale indsamlingsaktiviteter.

En hovedopgave er den årlige faste-kampagne: »Brød til Verden«, som i 1998 har temaet »Det Rene Vand«. I forbindelse med denne kampagne er det konsulenternes opgave at opfordre til og hjælpe med lokale arrangementer i sognet, menigheden, kommunen eller andre steder, hvor der er interesse for en lokal markering.

På Sjælland dækkes amterne Vestsjælland, Storstrøm og Roskilde af landskonsulent Lene Jørgensen, tlf. 59 44 14 15, Marievej 36, 3. th., 4300 Holbæk, fax 59 44 34 15.

Jeg er til rådighed for

- ideer til lokale arrangementer
- kontakter til foredragsholdere eller egne foredrag
- formidling af kampagne-aktiviteter iværksat af Folkekirkens Nødhjælp
- kontakter til andre interessegrupper
- ideudveksling.

På vegne af Folkekirkens Nødhjælp glæder jeg mig til kontakten.

*Fig. 1. Engestofttavlen 1. stand, med begge par fløje åbne.
Fot. Henrik Wichmann 1997.*

Altertavlen i Engestofte kirke

Fra Stralsund til Birgittinerklosteret i Maribo og Engestofte kirke på Lolland.

Af redaktør Sissel F. Plathe

Ikke langt fra Maribo ligger Engestofte kirke, smukt beliggende ved Maribo sø og i umiddelbar nærhed af herregården af samme navn. I den lille hvidkalkede kirke, der tidligere har stået rødkalket,¹ står i det intime tresidede kor en meget særpræget og køn altertavle fra middelalderens sidste årtier.

Selv om der inden for landets grænser er et stort antal altertavler fra før reformationen, tilsammen mere end 500 hele tavler eller rester heraf, bør Engestoftetavlen fremhæves. Primært er det tavlens usædvanlige indhold, ikke kun i hovedmotivet, men også i detaljerne, der bør bemærkes. Dens forholdsvis gode bevaringstilstand og historie, såvel tavlens tilblivelse som omskiftelige tilværelse, er også af interesse. Naturligt nok er så smuk en tavle tidligere blevet behandlet i litteraturen. Francis Beckett, en af vore dygtigste kendere på området, beskrev altertavlen omhyggeligt allerede i slutningen af forrige århundrede,² men derefter er den primært omtalt i oversigtsværker og mindre artikler.³

Beskrivelse af tavlen

Altertavlen, der tidligere er dateret til ca. 1510, har to sæt bevægelige fløje, en såkaldt pentatych, der har kunnet åbnes og lukkes alt efter kirkeårets liturgi. Også helgendage, til de helgener kirken eller alteret oprindeligt var indviet, har spillet en rolle i denne sammenhæng. Både midterskabet og de inderste fløjers inderside har skulpturelle gengivelser, mens deres yderside og det yderste sæt alle har været bemalet. Når skabet står helt åbent kaldes det 1. stand, mens det i 2. stand har det inderste sæt fløje lukket og i 3. stand står helt tillukket. Såvel tavlens nederste del, fodstykket eller predellaen, som den nuværende kronfrise, med liljemotiv, er tilføjet ved en restaurering i midten af 1800-tallet.

Fig. 2. Engestoftetavlens skulpturelle midterskab. Den apokalyptiske Madonna omgivet af rosenkrans med skjoldbærende engle i stedet for Pater Noster roser. Fot. Verner Thomsen 1971.

Tavlens 1. stand

Ved besøg i kirken i dag ser man som oftest kun tavlens skulpturelle dele og det er derfor naturligt at begynde en beskrivelse med de udskårne dele (fig. 1). I midterskabet ses den apokalyptiske madonna (fig. 2). Ifølge Johannes Åbenbaring stod hun på måneseglet og var omgivet af solens stråler, der her er meget slanke. Maria er kronet som himmeldronning og på kronen er gengivet hendes navn, MARIAM (fig. 3), med majuskler (store bogstaver). Hendes yndige ansigt med lille fast hage indrammes af det lange bølgede jomfruhår. Maria er ikklædt en kjole med strantsiddende liv og kantet halsudringning samt stor kappe, dra-

Fig. 3. Detalje fra midterskabets øvre del: Den himmelkronede Maria med Jesusbarnet, de skjoldbærende engle og den velsignende Gud Fader samt våbenskjoldene fra 1800-tallets midte, til højre Rosenkrantz, til venstre Wichfeld. Fot. Henrik Wichmann 1997.

peret foran hende og over den højre arm. Ved det løsthængende bælte, der symboliserer hendes jomfrulighed, er fæstet en rosenkrans. I højre hånd holder hun et scepter, mens det nøgne, buttede Jesusbarn sidder på hendes venstre arm. Barnet holder i hånden et æble, som symboliserer udfrielsen af den synd, Adam og Eva begik i Edens Have. Hans hår har nogle karakteristiske cirkulære krøller, af form næsten som kanel-snegle. Samme hårbehandling ses på flere af de andre figurer. Uden om solens stråler ses en blomsterkrans, bestående af 50 ensartede blomster, sandsynligvis roser. Ved hver tiende blomst svæver en engel i liturgisk dragt, bestående af messeskjorte (alba) og halslin (amictus) og med stolaen bundet i kryds over brystet. Den måde, stolaen er bundet på, er identisk med den celebrerende præsts stola ved messen og symboliserede, at han er værdig til at bære hele vægten af Kristi kors.⁴ Englene holder hver et af de redskaber, Kristus blev fornædret og pint ved; martrepælen, korset, æddikesvampen på stangen (ved restaurering gen-givet to gange)⁵ og lansens. Derudover bærer hver et våbenskjold, der til-

sammen viser Kristi fem sår, i hans hænder (fig. 3) og fødder samt i hjertet, sidstnævnte placeret nederst i skabet. Tilsammen danner de 50 blomster og Kristi sårmærker en rosenkrans. For hver blomst skulle der bedes et Ave Maria og ved hvert sår et Pater Noster.⁶ Specielt Kristi fem sårmærker er vigtige at lægge mærke til i denne forbindelse. I den birgittinske kunsts ikonografi blev der lagt meget stor vægt på Kristi lidelse og død. Det er derfor ikke usædvanligt inden for birgittinsk kunst at se Kristi hjerte eller sårmærker gengivet, ej heller korset omgivet af Kristi lidelsesredskaber,⁷ svarende til figurstenen i Maribo klosterkirkes østgavl.⁸ Uden for rosenkransen er der en ring af skyer. Oven over Maria ses i en sky den velsignende Gud Fader med kejserkrone og firedelt kugle i venstre hånd (fig. 3). Han bærer en liturgisk dragt svarende til de skjoldbærende engles. For nedent i skabet står yderligere to engle, der svinger deres røgelseskar. De bærer ligeledes liturgiske dragter, men her bestående af messeskjorte, halslin og dalmatika, dvs. diakonens dragt ved celebrering af messen. På begge sider af Maria, på konsoller under baldakiner, står små, hellige personer. Øverst to helgener, der umiddelbart synes svære at identificere, da de har tabt deres oprindelige attributter. Begge er iklædt kjortel og stor kappe samt har bog i hånden og bare fødder, hvilket sandsynliggør, at de kan være apostle. Helgenen i nordsiden er derudover kronraget, dvs. præsteviet, og har et lille spidst skæg. Den anden er gengivet som en skægløs yngling og med et kors (øvre del nyt) i hånden. Ud fra disse kendetegn og attributter kan den førstnævnte være Matteus, der forholdsvis tit gengives med tonsur og/eller i præstedragt.⁹ Den anden er sandsynligvis Filip, hvis attribut er korset. Dog er det som regel Johannes, der er den skægløse yngling. Helgeninden for nedent mod nord er sandsynligvis, som tidligere formodet, på grund af hendes attribut, det høje lys eller kærte, den hellige Genovefa af Paris.¹⁰ Hun er gengivet som jomfru med langt, udslået hår og krone på hovedet, iklædt kappe og kjole, svarende til Marias. Den sidste helgeninde volder derimod lidt besvær. Hun bærer nonnedragt og i hænderne holder hun et fad med et par øjne samt et sværd. Ifølge Danmarks Kirker må hun være Lucia af Syrakus, dog gøres her opmærksom på nonnedragten, der kunne tyde på en sammenblanding med den hellige Ottilia. Netop på grund af nonnedragten er det mest sandsynligt, at det er den hellige Ottilia von Hohenburg, abbedisse, der enkelte gange gengives med øjne, ikke lagt på en tallerken, men på en disk.¹¹ Sværdet er nok en senere tilføjelse, der stemmer godt overens med Lucias attributter. Ottilia gengives ofte med bispestav. Sidefløjenes første scene fra Jesu barndomshistorie er, kronologisk set, Kongernes tilbedelse i sydfløjens øverste felt (fig. 4). Dette motiv adskiller sig fra de øvrige tre ved både at indeholde langt færre personer og ved figurernes lidt ubehjælpsomme udforming. Foran stalden med oxen

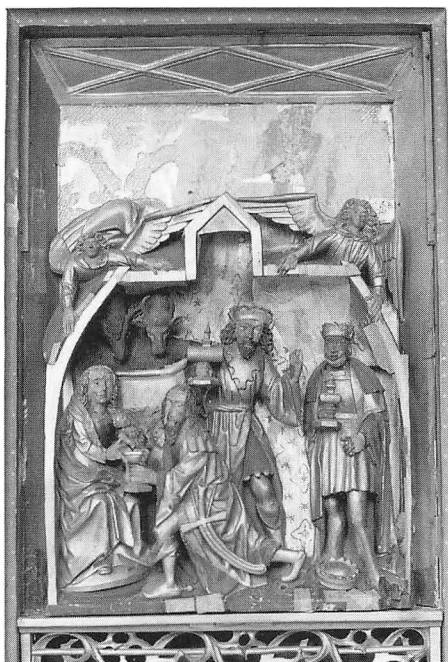

Fig. 4. Engestoftetavlen. Kongernes tilbedelse. Under restaurering. Fot. Nationalmuseet 1971.

Fig. 5. Engestoftetavlen. Omskærelsen. Fot. Nationalmuseet 1950.

og æslet sidder Jomfru Maria med det nøgne barn på skødet. Ifølge sædvane har hun langt jomfruhår, her imidlertid med et tyndt linned lagt over håret ved skuldrene. De hellige tre konger, hvoraf den yngste, Balthasar, der efter sædvane ved middelalderens slutning er mørklødet, overbringer barnet deres gaver, kostbare beholdere til guld, røgelse og myrra. Den ældste konge, med et stort krumsværd hængende fra bæltet og sporer på de bredsnudede sko, knæler foran moder og barn. Over staldbygningen svæver to engle.

Den næste episode fra barndomshistorien, øverst mod nord, er Omskærelsen (fig. 5). I forgrunden ses det lille, nøgne Jesusbarn liggende på et bord, draperet med et klæde. En kvinde med hovedlin, muligvis Maria, selv om hun ifølge jødisk tradition ikke måtte komme i templet før 40 dage efter fødslen, holder det lille barn. Ypperstepræsten, gengivet i en dragt næsten som en katolsk biskop med mitra (bispehue) på hovedet, udfører den lille operation. Tilskuernes hovedbeklædning har mange variationer. Blandt mændene er der en med baret, de andre har østerlandsk udseende hatte. Kun to af kvinderne har konelin, resten bærer turbanlignende hovedtøj.

Fig. 6. Engestoftetavlen. Skt. Clara blandt sine nonner.
Fot. Henrik Wichmann 1997.

Neden under Omskærelsen ses Skt. Clara, Clarisserordenens grundlægger, stående mellem sine nonner (fig. 6). Det er her interessant at vide, at også clarisserne ligesom birgittinerne kunne have dobbeltklostre.¹² Skt. Clara er fremhævet ved sin størrelse blandt de mindre søstre. De er alle iført ordensdragt med reb om livet, rebets nedhængende ende er synligt ved dragtens nedre kant.¹³ I hænderne holder hun en bispestav, men både denne og hånden er tilsat i 1917, og en monstrans. En monstrans er en kostbar, ofte forgyldt opsats hvori en indviet oblat opbevares. Under saracenernes angreb i 1241 skal hun have gået dem i møde med en monstrans, hvorefter fjenden måtte vige. De fromme søstre læser i bøger og diskuterer tilsyneladende teksten indbyrdes. Den sidste af de små skulpturelle scener, nederst mod syd, gengiver den hellige Birgitta af Vadstena mellem ordenens munke og nonner (fig. 7).

Fig. 7. Engestofttavlen. Skt. Birgitta stående blandt ordenens nonner og munke. De forreste heraf, knælende og tilbedende, muligvis tavlens givere. Fot. Henrik Wichmann 1997.

Også hun er betydeligt større end de omkringstående søstre og brødre. I venstre hånd holder Birgitta en åben bog, sandsynligvis symboliserende hendes Åbenbaringer, mens hun med den anden hånd gør en talende bevægelse. De seks munke er samlet på Birgittas højre side, mens de fem nonner, står til venstre for hende. To af disse, en munk og en nonne i relieffets forgrund, adskiller sig tydeligt fra de øvrige. De knæler begge ned foran Birgitta og tilbeder hende med sammenlagte hænder. På flere af vore middelalderlige altertavler, deriblandt på tavlen i karmelitterklosterets kirke i Sæby,¹⁴ er tavlens stiftere eller givere blevet gengivet på denne måde. I Sæby knæler biskop Stygge Krumpen, i en hyrdes skikkelse, med sammenlagte hænder, foran det nyfødte Jesusbarn på nordfløjens inderside. Foran moder og barn i Kongernes tilbedelse mod syd knæler hans morbrøder, biskop Niels Styggesen Rosenkrantz, som den

ældste konge, også han med sammenlagte hænder. Det er derfor ikke usandsynligt, at også personerne i Engestoftetavlen, en munk og en nonne af Birgittinerordenen, kan have været tavlens stiftere. Sandsynligheden taler for, at de to, da de begge er iført ordensdragt, må have været to af klosterets indflydelsesrige eller mest velhavende beboere, formentlig dets abbedisse og konfessor. Blandt de få navne på munke og nonner i Maribo kloster, som er bevaret til vore dage, er muligvis dets sidste abbedisse og konfessor. I 1532 gav abbedisse Anna Hardenberg og konfessor Hans Gummissøn præsten hr. Anders Michelssøn ret til at gøre tjeneste ved Sct. Annæ alter.¹⁵ I et testamente tyve år tidligere, 21. dec. 1512, blev også klosterets abbedisse, nævnt som moder abbedisse, og konfessor omtalt, dog uden navns nævnelser.

Ved en restaurering i 1856, eller muligvis allerede tidligere, må denne sidste scene på mange måder have skiftet karakter. Munkene var alle kronraget, dvs. havde tonsur, men efter at både hårkransen og den glatbarberede isse var blevet malet i to brune nuancer, er tonsurene ikke længere så fremtrædende som oprindeligt. Derudover fik to munke påmalet skæg, henholdsvis et overskæg som et "cykelstyr", i overensstemmelse med forrige århundredes mode, og et skæg, der både dækker hage og overlæbe. På nonnernes hovedlin kan også en vigtig detalje være gået tabt ved overmalingen, allerede formodet af Francis Beckett 1895. Birgittinerkronen eller Kristi krone er fremdeles en meget vigtig del af Birgittinernonnernes dragt, der ifølge reglen skulle være af gråt vadmel. På hovedlinet var rundt om hovedet og krydsende over issen to hvide lærredsbånd, hvorpå er syet fem små stykker rødt stof, symboliserende Kristi fem sår (fig. 8).¹⁶

Fig. 8. Birgittinerkronen set fra oven gengivet efter lågen til det såkaldte Birgittaalter, nu i Landemodesalen i Maribo Domkirke.

Midterskabet og de indre fløjes fire billedfelter indrammes af slanke pilastre, der bærer runde bueslag, som udfyldes af spinkelt, snoet ranke-slyng med tidsel- eller akantuslignende blade. I rankeværket ses forskellige kolbeligende blomster og frugter. I midterskabets rankeværk er derudover fæstet to uregelmæssige våbenskjolde. De er ikke efter sædvane, hvis de repræsenterer en persons fædre og mødre våben, vendt mod hinanden ("en courtoisie"), men er tvært imod vendt fra hinanden og må nærmest betragtes som enkeltstående skjolde. Indtil restaureringen i 1971 stod de overmalet med tyk olieforgyldning, men i forbindelse hermed blev to malede våbenskjolde igen fremdraget, hvilket vil blive omtalt senere.

Fig. 9. Engestoftetavlens 2. stand, med de inderste par fløje lukket. Fot. Verner Thomsen 1971.

2. stand

Malerierne på fløjene er, på trods af deres meget fragmentariske bevaringstilstand, også af stor interesse, både kunstnerisk og indholdsmæssigt. De er malet på kridtgrund med tempera i stærke farver. Af de tilsammen otte scener på fløjene er kun de fire midterste nogenlunde velbevarede. Francis Becketts beskrivelse af malerierne fra 1895 fortæller, at større dele af motiverne kunne ses for godt 100 år siden.¹⁷ Billederne er placeret over hinanden i to rækker, adskilt af en bort malet på guldgrund (fig. 9). Ud fra de fragmentariske rester kan også i dag seks af scenerne identificeres, alle fra Kristi lidelseshistorie. Ud fra billedernes placering kan man med nogenlunde sikkerhed give et bud på de to sidste scener.

1) Af første billede i øverste række, fra nord mod syd, er kun sparsomme rester bevaret, men det har formentligt forestillet Bønnen i Gethsemane Have. Kun noget af jordsmonnet i forgrunden og dele af en kappe er bevaret.

2) Af den næste scene, Tilfangetagelsen, ses langt mere. I forgrunden gengives Peter i kjortel med granatæblemønster i rødt og gult. Han er ved at skære øret af den ulykkelige Malkus, ypperstepræstens tjener. Af

Fig. 10. Detalje af fig. 9. Kristus for Pilatus.
Fot. Henrik Wichmann 1997.

Kristus ses kun partier af hans rødbrune kjortel. Judas, med rødt hår og i gul kjortel, falskhedens farve, der i omfavnelsen giver Kristus det skæbnesvangre kys, er ligeledes slemt beskadiget. Omkring hovedpersonerne står soldater, hvoraf specielt to tiltrækker sig opmærksomhed; en i rød dragt, med sorte og hvide skaktern på brystet, den anden i hvid dragt med tynde brune striber og en hat med vajende hvide fjer fæstet med en broche.

3) Det tredje billede gengiver Kristus, sandsynligvis stående foran Pilatus (fig. 10). Med sammenbundne hænder står den sagtmødige Kristus og afventer sin dom. Kristus er her ret velbevaret; hans glorie er malet som stråler i korsform. Pilatus sidder på sin trone iført en kostbar brokadedragt. Mest prangende er hans højskaftede støvler af komulefacon, men også de polstrede, opslidsede ærmer og den pelsforede guldbrokadedekåbe vidner om rigdom og magt. Ved hans side står to mænd, angiveligt nogle skriftkloge. I baggrunden genfinder vi soldaten med skaktern på brystet.

4) Øverste rækkes sidste motiv, Piskningen, er også ret beskadiget. Kun rester af Kristi mishandlede legeme, bundet op af martrepælen, er beva-

Fig. 11. Detalje af fig. 9. Ecce Homo.
Fot. Henrik Wichmann 1997.

ret. Derudover ses rester af bødlerne, i røde og gule tætsiddende dragter, den ene med opslidsede pufærmer.

5) Nedre rækkes første billede er så fragmentarisk, at en identifikation er så godt som umulig, men ud fra rækkefølgen må vi formode, at Domfældelsen eller Forhånelsen har været på dette sted.

6) Derefter følger Ecce Homo (Se dette menneske), hvor Kristus, pisket, tornekrønet og fornedret, vises frem for folket af Pilatus i et sidste forsøg på at redde hans liv (fig. 11). Sårene efter piskningen, der sidder tæt på hele kroppen, bløder endnu. Over Kristi skuldre er lagt en skarlagensrød kappe, en konges værdighedstegn, også som en forhånelse mod ham. Selv om den nedre del af maleriet, forestillende folkemængden ved paladsets trappe, er gået tabt, er så meget af deres gestikulerende hænder bevaret, at meningen fremdeles står klar. Kristus skal henrettes og Barnabas slippes fri.

7) Det næstsidste motiv er Korsbærelsen. Kristus, omgivet af fjendtlige og råbende soldater med hellebarder, bærer det store kors lige uden for Jerusalems mure. Blandt soldaterne genfindes nok en gang soldaten med skaktern på brystet.

Fig. 12. Engestoftetavlens 3. stand, med begge par fløje lukket. Fot. Verner Thomsen 1971.

8) Af den sidste scene er meget lidt tilbage, men alligevel ses tydeligt, at Lidelseshistorien afsluttes med Korsfæstelsen. Kun små partier af Kristi mishandlede legeme ses, heriblandt den nedre del af hans ben med naglen gennem begge fødder. Af sidefigurerne er kun lidt af Johannes hår og nedre del af Marias kjole ladt tilbage.

3. stand

Når skabet er helt lukket ses nu så godt som intet, kun små rester af bemalet kridtgrund hænger endnu fast ved underlaget (fig. 12). Imidlertid, ud fra aftrykkene at dømme, ser det ud som om det her har været personer i helfigur, helgener eller muligvis bebudelsesenglen Gabriel og Jomfru Maria, et yndet motiv netop på dette sted.

Historie

Altertavlens historie er både lang og begivenhedsrig. Oprindeligt blev den anskaffet til birgittinerklosteret i Maribo. Sandsynligheden taler for, at altertavlen har stået på birgittinernonnernes hovedalter, indviet til Vor Frue, i kirkens østende. Birgittinerklosterets kirke var indviet til både Jomfru Maria og Skt. Birgitta af Vadstena. Foruden Vor Frues alter i nonnekoret i øst, ikke at forveksle med den senere betegnelse "jomfrukoret", der lå i vest, var der også et højalter i munkekoret i vest, samt mindst 20 andre andre steder i kirken. Efter reformationen i 1536 blev der fortsat holdt katolske gudstjenester i klosteret. Først i 1551, efter gentagne klager, bortvistest den katolske præst. Men de katolske nonner blev ikke smidt på porten af den grund; den sidste nonne døde så sent som 1584. Efter reformationen fortsatte man også med at indskrive nye klosterjomfruer, nok med et lidt andet indhold, og 1556 ændredes Maribo kloster til adeligt jomfrukloster. Indtil 1572 havde de mange katolske altre fået lov til at stå i fred og var øjensynligt blevet holdt i hævd af de endnu levende søstre. Grundet klager dette år over de forhenværende nonner, der tilsyneladende holdt fast ved de gamle katolske skikke, blev der derfor ved revision af klosterbestemmelserne besluttet, at kirken kun skulle have et alter. Ved bybranden i 1596 mistede Maribo by sin egen kirke og derefter blev klosterkirken også købstadskirke. Kirken blev dog opdelt således, at byens borgere benyttede østkoret, det gamle nonnekor, mens klosterjomfruerne blev tildelt vestenden. Denne ordning bestod indtil jomfruklosteret nedlagdes i 1621 og kirken overgik til kun at være kirke for Maribo by.¹⁸

I den efterfølgende økonomiske nedgangstid i 1600-tallet forsøgte Maribo kirke, lige som så mange andre købstadskirker, at sælge det gamle inventar for at supplere indtægterne. 1643 blev tavlen solgt til Jacob Hansen, men blev ved hans død to år efter, testamenteret tilbage til kirken.¹⁹ I 1648 blev Mariatavlen igen solgt på auktion, til fru Barbara Wittrup til herregården Engestofte, der også var ejer af Engestofte kirke.²⁰ Tilsyneladende har altertavlens meget katolske indhold, med helgener, helgeninder og en Rosenkransmadonna i solgissel, ikke spillet nogen rolle for køberen. Hendes hovedformål var sandsynligvis blot at erhverve en smuk prydelse til sin kirkes alter.

På trods af altertavlens omskiftelige tilværelse har den tilsyneladende været ret velbevaret helt op i forrige århundrede. I juni 1756 besøgte Søren Abildgaard kirken og beskrev tavlen i sin notesbog. Næsten 100 år senere noterede J.J.A. Worsaae entusiastisk: "En superb altertavle. Den gamle forgyldning og maling endnu bevaret - må for al ting bevarer."²¹ Først i 1856, i forbindelse med en næsten total renovering af kirken, blev tavlen genopmalet,²² bekostet af Engestofte daværende ejer, kammerherre Jørgen Wichfeld.²³ Resultatet af denne "restauration"

afspejles i Henry Petersens kommentar ved hans besøg i 1891. Han noterede kun, at tavlen var blevet opmalet samt, at gesimsen var ny.²⁴ I denne forbindelse skal fortælles en lille historie. Episoden, genopdaget efter godt 100 års glemsel, er igen aktuell efter restaureringen 1971. Ved denne lejlighed fjernedes overmalingen på de to våbenskjolde øverst i tavlens midterskab (fig. 3). Det ene, i sydsiden, var nemt genkendeligt, Rosenkrantzvåbenet med den ternede skråbjælke og de to Ebersteinløver. Det andet var et horisontalt delt skjold, rødt for nedenu og guld for oven, der i midten havde et kronet dyrehoved. Undertegnedes første antagelse var, at våbnerne kunne tilhøre tavlens oprindelige staffing, og jagten på mulige emner begyndte. Dog viste det sig hurtigt, at kilderne var for få fra denne periode og våbnernes udformning ikke stemte overens med de fra tiden lige inden reformationen.²⁵ Til sidst blev det identificeret som Wichfeldfamiliens våben, et kronet hundehoved, kendt fra 1700-tallets sidste fjerdedel, hvilket stemte godt overens med ejerens identitet ved 1800-tallets midte,²⁶ og i øvrigt er gengivet flere andre steder i kirken. Stor var glæden, da et brev fra Henry Petersen til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, dateret 12. februar 1892, løste gåden. Ifølge brevet havde han fået fortalt, at altertavlens restauratør, hvis navn vi desværre ikke kender, i 1856 havde taget sin opgave særdeles seriøst. For at vise opmærksomhed over for kirkeejeren havde han i hovedskabets våbenskjold gengivet kammerherre Jørgen Wichfelds og hans hustru, Warinka Frederikke Louise Rosenkrantz, våbener. Denne iøjnefaldende forvanskning af det overleverede (dvs. tavlens oprindelige indhold) huede ikke kammerherren og han forlangte straks, at skjoldene ændredes, således at de stod uden våbner i skjoldene. Ved den lige omtalte renovering i 1856 blev kun skabets skulpturelle dele genopmalet og forgyldt, mens fløjenes malerier forblev urørte. Restauratør har, angiveligt på baggrund af den oprindelige staffing, forsøgt at genfremstille tavlens pragt og farveholdning. Den middelalderlige forgyldning med bladguld er nu overvejende erstattet med en fed olieforgyldning, der primært dækker baggrunden og figurernes dragter. Dragternes for og andre mindre detaljer, herunder også dele af skabets arkitektoniske opbygning, blev genopmalet fortrinsvis med blå og rødt, men også brunt, grønt og sort. De røde og blå partier er yderligere fremhævet med prikmonstre i guld. Også predellamaleriet, midt for en tornekrone med to palmegrene flankeret af englehoveder yderst i hver side, er fra denne renovering. I altertavlens baggrund, både i midterskabet og på fløjene, ses under den tykke olieforgyldning mønstre. Mønstrene, der for sidefelternes vedkommende ser ud til at være oprindelige, er ved hjælp af skabeloner udarbejdet (trambuleret) i kridtgrunden og gengiver samtidens italienske brokadeoffer, her i de populære granatæblemønstre.

I 1856, eller muligvis tidligere, blev jernsøm benyttet flere steder på tavlen. Muligvis samtidigt blev fløjene fæstet til predellaen, så de ikke mere kunne åbnes. Allerede ved dette århundredes begyndelse indrapporteredes til Nationalmuseet skader forårsaget af de omtalte søm, sprængning af træværket og afskalning af kridtgrund og farver på grund af rust. Også fløjenes malerier, som tidligere omtalt beskrevet af Francis Beckett i 1895, blev i stadig dårligere stand. Niels Termansen omtalte dem i 1917 som betydelige billedrester, men først i 1971 restaureredes både skab og malerifløje, således at tavlen igen kan åbnes ved forskellige lejligheder.²⁷

Datering

Altertavlen må efter alt at dømme kunne dateres til mellem 1510 og 1520. Ser man alene på skæringen af de skulpturelle figurer, kan tavlen umiddelbart virke lidt ældre, fra ca. 1500, allerede bemærket af Francis Beckett 1895.²⁸ Ved nærmere studier af skulpturerne så vel som de malede scener kan man se detaljer, de bredsnudede sko, ko- eller oksemulesko, og de opslidsede dragter, der afslører, at tavlen må være fremstillet i andet tiår af 1500-tallet.

Tavlens oprindelse

Tavlen er på mange måde fremmedartet, specielt med de figurrige mindre scener på begge sider af hovedmotivet. De ser næsten ud som små rum i et dukkehus og minder om alterskabene fra Antwerpen og Bryssel. Kvindernes dragter, først og fremmest deres turbanlignende hovedbeklædning, men også andre detaljer, leder tankerne sammesteds. Alle rede 1895 gjorde Francis Beckett opmærksom på netop disse dragtdetaljer, men formodede alligevel, at det skulpturelle skab kunne være fremstillet i Nordtyskland, mens malerierne, p.g.a. deres ubehjælpelighed, muligvis var fremstillet i Danmark eller Sverige. Godt 30 år efter sammenlignede han, i Danmarks Kunst, Engestofttavlen med en altertavle i Bützow, der ligger nordvest for Güstrow i Mecklenburg, og er dateret 1503. Engestofttavlen er senere behandlet af Riitta Pykkänen, Elisabeth Niesel og C. A. Nordman.²⁹ Sidst er tavlen nævnt i 1997 af Detlef Witt.³⁰ Hvad der i denne sammenhæng kan virke svært forståeligt er, at forskere uden for Danmarks grænser længe har sammenstillet Engestofttavlen med Someroskabet i Finland og anset begge for at være Stralsundarbejder, uden at denne viden indtil nu tilsyneladende har været kendt herhjemme.

Someroskabet,³¹ der muligvis er lidt ældre end Engestofttavlen, har i midterskabet ligeledes den Apokalyptiske madonna omgivet af de sam-

me slanke solstråler og engle med Kristi sårmærker på skjolde. For neden i skabet knæler repræsentanter for den verdslige og gejstlige magt samt andre personer. To af scenerne på fløjene har samme motiv som på Engestoftetavlen, men er bedre skåret. I Omskærelsen, der har færre personer, er ypperstepræsten gengivet i liturgisk dragt, men ikke som biskop med mitra.

I samme artikel omtaler C. A. Nordman tidligere kendte Stralsundarbejder; det formodede hovedværk, hovedaltertavlen i Skt. Nikolai i Stralsund, der under sidste verdenskrig led betragtelig skade. Til gruppen hører også dragtskræddernes lille sidealtertavle klemmt op ad hovedalteret,³² i samme kirke og et alter i Jacobi kirke, ligeledes i Stralsund. I Kulturhistorisk Museum i det tidligere Katharinakloster i Stralsund findes derudover en Madonna på måneseget fra en ukendt kirke, der, selv om hun er spejlvendt i forhold til Maria i Engestofte, næsten er som hendes enæggede tvillingesøster. Derudover omtales et trærelief til en slutsten i ovenfor omtalte Katharinakloster. Samme sted er i dag udstillet et relief af den hellige familie ("Die heilige Sippe"), ærkeenglen Gabriel fra en Bebudelse og en predella med tre helgeners martyrium, deriblandt Skt. Laurentius. Senest er figurer fra en tavle og et korbuekrucifiks med sidefigurer fra Gristow føjet til gruppen af Detlef Witt. Alle har de den samme karakteristiske hårbehandling som på Engestoftefigurerne, samme ansigtstræk, holdning og dragtdetaljer, der fortæller, at disse arbejder må være udført i samme tradition om ikke i samme værksted, sandsynligvis i Stralsund. Det fremmedartede ved disse skabe og fragmenter beror på, at den stralsundske altertavlekunst ikke kun var påvirket af den øvrige nordtyske, men også, at den flamske kunst må have haft en afsmittende virkning.³³ I Danmark kan denne Madonnatype bedst sammenlignes med Maria i Ørbæk kirke på Fyn, oprindeligt fra Utrecht i det nuværende Holland.³⁴ Uden for Stralsund fandtes også arbejder, der sandsynligvis var herfra. På højalteret i Skt. Nikolai kirke i Anklam, sydsydvest for Stralsund, stod indtil 2. verdenskrig en stor altertavle. Kun Mariafiguren fra tavlens gesims reddedes.³⁵ Lige vest herfor, i Koserow³⁶ på øen Usedom, har der ligeledes været en lille altertavle samt en større tavle i Krummin, hvoraf kun er bevaret et fragment af et "Die heilige Sippe"-relief, meget lig det tidligere omtalte i Stralsund.³⁷ Der blev også eksporteret over Østersøen til Sverige. Indtil nu er arbejder kendt i to kirker i Blekinge. I Edstad er bevaret en Maria med barnet, i Hjortsberga fire figurer, en Nådestol, Døberen Johannes, Skt. Laurentius og Skt. Olav.³⁸ I Halland findes en Jakob d. æ. i Hasslöf.³⁹ På spørgsmålet om der findes andre arbejder fra Stralsund i Danmark, er det igen i Francis Becketts fodspor vi må træde. Allerede i 1926 bemærkede han nogle relieffer i Jyllinge kirke ved Roskilde fjord: Kongernes tilbedelse og Omskærelsen, nært beslægtede med Engestofte-

tavlen.⁴⁰ Overensstemmelserne ikke bare i forlægsvalg og detaljer, men også den måde reliefferne er skåret på, taler for en værkstedssammenhæng. Specielt iøjnefaldende er detaljer som de turbanlignende hovedbeklædninger, placeringen af Marias hovedlin og de karakteristiske cirkulære krøller. Størst lighed har disse relieffer imidlertid med de samme motiver på det allerede omtalte Someroskab. Jyllingereliefferne, der nok må dateres o. 1500, muligvis mellem 1500 og 1510, er beskrevet i 1954, men uden henvisning til Francis Becketts formodning om sammenhæng med Engestoftetavlen.⁴¹ To røvere fra en altertavles korsfæstelsesscene, tidligere i Krogstrup kirke i Nordsjælland, nu i Nationalmuseet, kan også være Stralsundarbejder.⁴²

Et andet arbejde, der er af interesse i denne forbindelse, er den store altertavle i Møgeltønder kirke i Sønderjylland.⁴³ I Danmarks Kirker sammenlignes tavlen med flere andre, formentlig nordtyske tavler, men hverken Engestoftetavlen eller Jyllingereliefferne inddrages i sammenhængen. Det bemærkes, at tavlens relieffer er skåret af forskellige hænder, dvs. billedskærere. Nemmest er dette at se i midterskabet, en figurig Golgatascene, hvor Kristus, røverne og de onde jøder under korset på Kristi venstre side er skåret af én mand. Maria, Johannes, de tre Mariaer og Longinus m.fl. på Kristi gode side, må helt tydeligt være udført af en anden hånd.⁴⁴ På de sidstnævnte genfinder vi den karakteristiske hårbehandling og turbanhovedklædet, men også, andre detaljer, der er kendetegnende for Stralsundarbejderne, eksempelvis i den omtalte altertavle i Skt. Nikolai i Stralsund. Vi må derfor formode, at denne billedskærer har været en svend uddannet i Stralsund, der i sine vandreår har arbejdet i et værksted langt hjemmefra, muligvis i Sydslesvig eller et andet sted i Nordtyskland.

Konklusion

Altertavlen i Engestofte kirke er således både speciel og i dansk sammenhæng forholdsvis fremmedartet. Ud fra stilistiske sammenligninger har den i udenlandsk litteratur allerede længe været anset for et arbejde udført i Stralsund, en tilskrivning, der herved også bliver bekræftet ved yderligere sammenligninger. Engestoftetavlen må derudover have været et bestilt arbejde. Indholdet i tavlens skulpturelle scener er så præget af den birgittinske ikonografi: Kristi sårmærker, de to helgeninder Genovefa og Ottilia, Clara blandt sine nonner og Birgitta omgivet af denne ordens munke og nonner og muligvis biskoppen i fuldt ornat i Omskærelsen, at det taler for et omhyggeligt udarbejdet program.

Hvem giverne har været, kan man kun gisne om, men de nu opmalede våbenskjolde og den knælende munk og nonne, indicerer, at tavlens

stiftere har været blandt Maribo klostres tidligere beboere, formentlig en abbedisse og en konfessor omkring 1510-20.

Det kan heller ikke undre, at vi her i landet har haft altertavler fra Stralsund, der havde en blomstrende handel, nok primært i Østersøområdet og var en af de største Hansestæder, næst efter Lübeck. Modsat vor tid, da vejnettet over land binder byerne sammen, var det i middelalderen land, der skilte, og vand, der bandt sammen. Kun en dags sejlads fra Lollands kyst ligger Stralsund, i hvis nærhed også var grundlagt et Birgittinerkloster, Marienkron. Af den forholdsvis store produktion i Stralsund er, på trods af dette, kun få altertavler herfra kommet til vore kyster. Engestoftetavlen er således ikke en enlig svale, hverken her i landet eller rundt om Østersøen, men er, på trods af sin fremmedartethed, fra en af de nærmeste handelsbyer på den anden side af Østersøen.

Noter

- 1 Venligst oplyst af museumsinspektør Per Nielsen, Nationalmuseet.
- 2 Francis Beckett: *Altertavler i Danmark fra den sene middelalder*, bd. 1 og 2, 1895, s. 81-88.
- 3 Francis Beckett: *Danmarks Kunst*, bd. 2, 1926, s. 168f, 428. *Danmarks Kirker*. Maribo amt, 1951. Engestofte kirke, s. 937f, specielt s. 939.
J. P. Trap: *Danmark*, Maribo amt, 5. udg, 1955, bd. 11, s. 864. Erik Skov: *Altertavlerne i Lolland-Falsters stift*. i *Lolland-Falsters Stiftsbog* 1980, s. 7f. specielt s. 9f. Immanuel Felter: *Maribo Domkirke 1416-1966*. i *Lolland-Falsters historiske samfunds årbog* 1966, s. 114. Immanuel Felter: *Himmeldronningen fra Maribo*. i *Lolland-Falsters årbog* 1975, s. 15-22.
- 4 *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 1956-1978: Liturgisk dragt.
- 5 Af Beckett i 1895 formodet at have været tre nagler.
- 6 *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*: Rosenkrans.
- 7 *ibid.*: Birgittinsk ikonografi.
- 8 *Danmarks Kirker*, Maribo amt, s. 41, fig. 22.
- 9 Problematikken er tidligere berørt i min artikel om *Esrumtavlen*. Sissel F. Plathe: *Altertavlen i Esrum klosterkirke*. i *Bogen om Esrum Kloster*. Søren Frandsen, Jens Anker Jørgensen og Chr. Gorm Tortzen red. 1997, s. 161 noter 40, 41.
- 10 *Danmarks Kirker*. Maribo amt. s. 940.
- 11 Herder. *Lexicon der christlichen Ikonographie*. 1968 (1994), bd. 16, sp. 76f.
- 12 *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, bd. 1, sp. 565.
- 13 Clarisserne var Franciskanerordenens nonneorden. Også de bar rebet om livet, et af Franciskanernes kendemærker.
- 14 Sissel F. Plathe: *Altertavlen i karmelitterklosteret i Sæby*. i *Vendsyssel Årbog* 1991, s. 73-92, specielt s. 85f. Se også Margrete I. Nordens frue og husbond. Red. Poul Grinder Hansen. Kbh. 1997, s. 258.
- 15 Immanuel Felter: 1966. s. 116, note 22.
- 16 *ibid.*: specielt s. 113.
- 17 Francis Beckett: *Altertavler i Danmark*. bd. 1, s. 82f.

- 18 Danmarks Kirker, Maribo amt, s. 29f.
- 19 Immanuel Felter: 1975, s. 22.
- 20 Danmarks Kirker, Maribo amt, s. 935, 393f.
- 21 I Nationalmuseets middelalderafdelings arkiver ligger notesbøger, der har tilhørt S. Abildgaard (Nr. 1, s. 21) og J.J.A. Worsaae (nr. 1, s. 35), som begge indeholder notater eller beskrivelse af altertavlen.
- 22 J. P. Trap: 1955, bd. 11, s. 864. Danmarks Kirker, Maribo amt, s. 938, 940.
- 23 Oplysning i brev til Ministeriet for Kirke og Undervisningsvæsenet, dateret 12/2 1892, formodentlig, efter skriften at dømme, skrevet af Henry Petersen. En kladde hertil findes i Nationalmuseets anden afdelings arkiver, korrespondancearkivet.
- 24 I Nationalmuseets middelalderafdelings arkiver ligger ligeledes notesbøger, der har tilhørt Henry Petersen (nr. 2, s. 3).
- 25 Denne udformning af Rosenkranzvåbenet forekommer tilsyneladende ikke før 1527, se Sissel F. Plathe: Altertavlen i karmeliterklosteret i Sæby. i Vendsyssel Årbog 1991, s. 73-92, specielt s. 87f. Det andet våben var ikke muligt at spore fra denne tid.
- 26 Jeg vil her takke museumsinspektør Peter Kristiansen, Rosenborg, for hans entusiastiske undersøgelser og endelige identifikation af Wichfeldvåbenet, også for vor fælles søgen i Nationalmuseets arkiver, der til sidst løste gåden.
- 27 Forundersøgelsesindberetning og restaureringsrapport i Nationalmuseets Topografiske arkiv; Mogens Larsen 1968 og Jennifer Clarke, 1971.
- 28 Francis Beckett: 1895, s. 86f.
- 29 C. A. Nordman: Några senmedeltida altarskåb från Stralsund och Lübeck. i Medeltida skulptur i Finland. Helsingfors 1964, s. 490 - 502, specielt 490f, 498, med henvisning til ældre litteratur. Denne artikels forfatter har ikke set Riitta Pylkkänen publikation og Elisabeth Niesel upublicerede afhandling.
- 30 Detlef Witt: Über einige alte hölzerne Bilderaus der Sammlung des Victor-Schultze-Instituts. 1997. Artikel i upubliceret festskrift til Professor Hans Georg Thümmel, Greifswald: Zwischen Apostelgrab und Zeigestoch. Engestøftetavlen er kun nævnt i en note, nr. 26, i forbindelse med Someroskabet, men da Detlef Witt primært beskæftiger sig med de stående figurer fra Stralsund, er Engestøftetavlen og dets relieffer ikke særligt relevant i den forbindelse.
- 31 K. K. Meinander: Medeltida altarskåp och träsniderier i Finlands kyrkor. Helsingfors 1908, s. 314f.
- 32 Die Baudenkmäler des Regierungsbezirks Stralsund. Stettin 1881. Nikolaikirche s. 477f. Dorothea Böhme: Die Passion Christi. Der Hochaltar in St. Nikolai Stralsund. Stralsund 1995. Samme: Die Annen-Marien-Altarbilder von St. Nikolai Stralsund. Stralsund 1991. Paul-Ferdi Lange: Der Gewandschneider-Altar in St. Nicolai Stralsund. Stralsund 1993.
- 33 C. A. Nordman: s. 492f
- 34 Detlef Witt, s. 8, formoder, at Ørbækmadonnaen kommer fra Stralsund.
- 35 Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin. Heft II. Der Kreis Anklam. Stettin 1899, s. 142f. Hans Müller: Dome, Kirchen, Klöster. Kunstwerke aus zehn Jahrhunderten. Leipzig 1989, s. 23. Bernd Wurlitzer: Mecklenburg-Vorpommern. Köln 1993, s. 310.
- 36 ibid.: s. 362.
- 37 ibid.: S. 364, samt Cysteri wśredniowiecznej Polsce kultura i sztuka. Katalog wystawy. Warszawa Posnan 1991, s. 101.
- 38 Venligst oplyst af fil. doc. Lena Liepe, Lunds Universitet, nu Tromsø Universitet. William Anderson: Blekinge, bd. 1. Östra härad och Medelsta härad, s. 552, fig. 274-277, fig. 333. Armin Tuulse: Kyrkor i Blekinge. En konsthistorisk översikt. Stockholm 1961, s. 62. Begge forfattere formoder, at figurerne komme fra Stralsund.
- 39 Detlef Witt, s. 10.
- 40 Francis Beckett: 1926, s. 428.
- 41 Danmarks Kirker, Københavns amt, bd. 2, s. 767.
- 42 Danmarks Kirker, Frederiksborg amt, s. 2738.
- 43 Danmarks Kirker, Tønder amt, 1957, s. 1304f.
- 44 Detlef Witt, s. 9. Detlef Witt har i sin artikel også berørt denne tavle.

Året i kirken og stiftet

Af biskop Holger Jepsen

Jeg bebudede ved sidste Landemode, at jeg ville tage initiativet til en drøftelse i stiftet af "småsognsproblematikken", som vi i stiftet – af indlysende, gode grunde – må være optaget af. Jeg har forstået, at man nogen steder har opfattet det som et oplæg, der skal tage stilling til, hvordan vi kan nedlægge pastorater. Det er ikke tilfældet. Det er klart, at sogne kan blive for små, men vi er da i dette stift ikke i tvivl om betydningen af at fastholde de små sogne, – sålænge det er muligt!

Men de små sogne har deres problemer. Det kan være svært at være menighed, menighedsråd og præst i et lille sogn. Det stiller særlige krav at være det. Det er en naturlig fælles opgave at forsøge at formulere problemerne.

Der er nedsat et centralt udvalg, der skal starte debatten.

Det består af Henning Rasmussen, Kjeld Hansen, Lars Graff Nielsen, domprovsten og mig – med kontorchef Helle Samson som sekretær.

Jeg forestiller mig, at drøftelsen skal ske i to faser. Det er helt afgørende, at det bliver en drøftelse, der har folkekirkelig bredde, og at den tager sit udgangspunkt, hvor det folkekirkelige liv leves, i sognene.

Derfor iværksættes 1. fase i provstierne. Der nedsættes i hvert provsti et udvalg af provsten, præsternes provstitillidsmand og et medlem af menighedsrådsforeningens bestyrelse. Udvalget kan naturligvis udvides.

Jo bredere drøftelsen bliver des bedre. Menighedsrådene er naturligvis centrale, men det ideelle vil være at få inddraget også menighederne i samtalerne. Det skulle ske ved, at der søges afholdt menighedsmøder i det enkelte provsti.

2. fase skulle være et møde i foråret 1998, hvor vi vil prøve at samle trådene og i fællesskab se på de problemer, der er blevet drøftet.

Jeg skal nævne nogle af de emner, der kan tages fat på:

- Hvad er præstens forventninger til menighedsrådet og menigheden – og omvendt?
- Hvorledes åbnes menighedsrådsarbejdet mod menigheden med henblik på en bredere kontakt menighedsråd-menighed imellem?
- På hvilke måder kan sogne og provstier arbejde sammen?
- Konfirmandforberedelsen set i lyset af, at konfirmanderne er samlet i centralskoler.
- Forventningen til den kirkelige betjening – menighedens forpligtelser i den sammenhæng. Gudstjenestefrekvensen – gudstjenestetidspunkterne.

I det år, der er gået, har forskellige store spørgsmål optaget sindene i Den danske Folkekirke. Det gælder de tre "sager", at de endnu ikke er bragt til afslutning.

Kort efter det sidste landemøde blev dåbssagen fra Snedsted i Thy ført for byretten i Thisted. Sagen endte, som det sikkert er alle bekendt, med, at sogneprest Bent Feldbæk Nielsen blev afskediget. Som det også vil være de fleste bekendt blev sagen anket til Landsretten, hvor det forventes, at den vil blive taget op i efteråret. Det vil igen sige, at den må forventes at være afsluttet til næste landemøde. Da vil jeg gøre rede for sagen og for min vurdering af den.

Retten bør have lov til at arbejde i fred. Den skal ikke under sit arbejde udsættes for intimidering.

En sag, der i øjeblikket optager sindene, er spørgsmålet om velsignelse af registreret partnerskab. Spørgsmålet har været drøftet hele året, men blev meget aktualiseret med den rapport, som et udvalg, nedsat af biskopperne, udsendte for nylig: "Registreret partnerskab, samliv og velsignelse."

Lad mig understrege, at det er en rapport, biskopperne endnu *ikke* har taget stilling til. I dele af pressen – ikke den lokale – har man kunnet få det indtryk, at et nyt ritual allerede var indført. Det er, som sagt, *ikke* tilfældet!

Jeg har følgende, foreløbige, kommentarer:

Rapporten er sober, uden skråsikkerhed og med respekt for andres meninger. Den burde kunne danne udgangspunkt for en drøftelse, der er mere afbalanceret og saglig end den debat, vi har set indtil nu. Den vil meget snart blive fremsendt til stiftets præster og menighedsråd.

Vigtigst i rapporten forekommer mig akcepten af det registrerede partnerskab, som jeg helt deler. Det er en akcept, der gør det klart, at homofile ikke på en særlig måde står under Guds dom. De står naturligvis under Guds dom, men de gør det på nøjagtig samme måde, som vi andre gør det. Dermed står de også under Guds nåde på linie med andre døbte.

Det er nok værd at understrege, når man tænker på, hvordan kirken har været med i fordømmelsen af denne minoritetsgruppe.

Om denne aksept skal resultere i et ritual og i givet fald hvilket, er det spørgsmål, biskopperne skal tage stilling til.

Nu er det jo sådan, at man ikke uden videre indfører nye ritualer.

Nye ritualer kræver teologisk gennemtænkning, og de kræver en høj grad af konsensus.

Rapporten gør opmærksom på (s.78), at ændringer i familiestrukturen i samfundet og folkekirkens aksept af disse ændringer ikke har givet anledning til en generel teologisk bearbejdelse, og det hedder: "Et sådant teologisk arbejde er nødvendigt, hvis ikke folkekirken enten bevidstløst skal følge den almindelige samfundsudvikling eller placere sig i en gold protestholdning i forhold til samfundsforandringerne."

Samtidig giver rapporten udtryk for, at udvalget gerne havde haft et sådant teologisk arbejde som et forarbejde for rapporten.

Jeg deler rapportens opfattelse af betydningen af et grundigt teologisk arbejde. Der bør ikke være nogen, der har den opfattelse, at den teologiske drøftelse ikke har været grundig nok. Den skal derfor have den tid, den skal have!

Men et er hvad den enkelte teolog, herunder biskopperne, måtte finde teologisk muligt, noget andet er, hvad der er *folkekirkeligt* muligt. Vi skal ikke glemme, at vi afviste Poorvodokumentet, fordi det i for høj grad lagde op til en bispekirke. Det er klart, at intet skal trækkes ned over hovederne på menigheder og præster.

Min foreløbige konklusion er, at tiden ikke er inde til drastiske tiltag. Derfor næppe til et ritual, der minder om ritualet for kirkelig vielse eller kirkelig velsignelse af indgået ægteskab.

Det afgørende og uomgængelige spørgsmål, der bliver tilbage, er, om vi kan komme den gruppe, der er tale om, og som jo består af folkekirkemedlemmer, imøde på anden måde. Det håber jeg, vi kan, for det er, efter min mening, ikke ligetil, som kirke, at slå døren i, når der bankes på den og lade somom der ikke er banket på den!

Givet er det, at debatten under alle omstændigheder vil fortsætte! Som den gør det i vist nok alle lutherske kirker.

Rapporten vil blive udsendt fra stiftskontoret til samtlige præster og menighedsråd i stiftet, når nyt oplag er optrykt.

En sag, der er værd at lægge mærke til, er den såkaldte fælleserklæring om retfærdiggørelsen, som er udarbejdet af et udvalg af lutherske og romersk-katolske teologer, nedsat af Det lutherske Verdensforbund og af det pavelige enhedssekretariat i Rom. Erklæringen blev sendt til de lutherske kirker af generalsekretæren i Det lutherske Verdensforbund Ishmael Noko.

Det er et meget centralt spørgsmål de to kirker imellem, der her er ble-

vet drøftet. Artiklen om retfærdiggørelsen er i den lutherske kirke, som det er blevet udtrykt "den artikel, hvormed kirken står og falder." Det er den artikel (artikel 4 i Den augsburgske konfession), der siger, at et menneske ikke retfærdiggøres for Gud ved egne kræfter, fortjenester eller gerninger, men at vi får tilgivelse fra synden og bliver retfærdige for Gud af nåde, for Kristi skyld, gennem troen.

Det er en artikel, der har været et centralt stridspunkt i opgøret mellem de to kirker, og den har ført til gensidige fordømmelser, dog ikke i de bekendelsesskrifter, der hører til vores kirkes læregrundlag.

I dokumentet er der et langt stykke en stor overensstemmelse i formuleringerne, og det er på den baggrund, at generalsekretæren stiller følgende to spørgsmål:

- Anerkender man en grundlæggende overensstemmelse i synet på dette vigtige spørgsmål?
- Anser man dermed gensidige fordømmelser for overvundne?

Svares der ja af et flertal af landene – hvor stort et flertal, det i givet fald skal være, er ikke helt klart – er det tanken, at erklæringen skal underskrives ved en højtidelig ceremoni – forudsat naturligvis, at den godkendes i Vatikanet – og det er fortsat et stort spørgsmål, om den bliver det.

Jeg finder samtaler mellem den katolske og den lutherske kirke vigtige, og det er væsentligt, at de videreføres.

Derimod forholder jeg mig noget kølig over for tanken om en underskriftsceremoni.

Erklæringen er ikke tilfredsstillende. Dens hovedsvaghed er, at den ikke ser spørgsmålet om retfærdiggørelsen i sammenhæng med kirke- og embedssyn. Det gør den af gode grunde ikke, for så var man aldrig nået frem til en underskriftsceremoni. Det har nu en gang betydning for forståelsen af retfærdiggørelse, om enhver kristen uden mellemmand kan træde frem for Gud eller om vejen går om ad en ordineret præst

Det er ligeledes uklart, hvad det indebærer, at man trækker tidligere fordømmelser tilbage. Og den afgørende fordømmelse – fordømmelsen af Luther i 1521 – tages der slet ikke stilling til.

Dertil kommer endnu to forhold. En underskriftsceremoni er fremmed for vores kirkelige tradition, og den kan hurtigt give Det lutherske Verdensforbund en status af overkirke, hvad det ikke har og heller ikke bør have.

Tiden er ikke til at uddybe dette. Men det er i høj grad en problemstilling, der kan tages op i menighedsmøder. Det kan, når det præsenteres så kort, som jeg har gjort det, tage sig meget spidsfindigt ud, men det er virkelig evangeliets og kirkens grundlag, det drejer sig om.

Jeg vil gerne understrege, at det *ikke* at skrive under ikke er udtryk for en fordømmelse af den katolske kirke. Det er naturligt at minde om, at der i dette stift er et særdeles godt forhold mellem de to kirker.

Men fællesskabet mellem vore kirker skal ikke komme til udtryk i dokumenter, hvor man for venskabet skyld undgår at udtrykke sig klart, og derfor gør en dyd af det upræcise.

Det kunne komme til udtryk i, at man kunne holde nadver sammen. Den lutherske kirke lægger ikke hindringer i vejen for at det kan ske.

Lad mig afsluttende understrege: Vi skal aldrig glemme, at det egentlige kirkelige fællesskab – den egentlige kirkelige enhed – er uden for vores rækkevidde. Den er givet i og med “den ene Herre, den ene tro, den ene dåb.”

Det er dér, hvor Guds ånd samler mennesker i troen på “syndernes forladelse, kødets opstandelse og det evige liv.”

Af- og tilgang i stiftets gejstlighed

Nye præster i stiftet

Minna Palmar

f. 30.12.45 på Frederiksberg.
HF 1983. Uddannet lydtekniker i Danmarks Radio 1967-80.
Cand. Theol. 1994 fra Københavns Universitet.
Ordineret 30.3.94 i Roskilde Domkirke.
Ansæt som fængselspræst 1.4.94 i Jyderup Statsfængsel.
Ansæt 1.12.96 i Ønslev-Eskilstrup pastorat.

Kirsten Tølbøl Hernandez

f. 26.09.40 i Skagen.
Præliminæreksamen 1956 Ulfborg private Realskole.
Kommunal sagsbehandler i Danmark og på Færøerne 1962-94.
Immatrikuleret 1981 ved Københavns Universitet.
Cand. Theol. 1996 fra Københavns Universitet.
Ordineret 15.6.97 i Maribo Domkirke.
Ansæt 1.7.97 i Nørre Vedby pastorat.

Christina Rygaard Kristiansen

f. 26.10.66 i Haslev.

Student 1985 fra Frederikshavns gymnasium.

Exam.art. i sammenlignende semitisk filologi 1991.

Cand. Theol. 1995 fra Københavns Universitet.

Ordineret 27.9.96 i Sct. Knud kirke, Odense.

Ansæt som barselsvikar i Lindelse, Tryggelev, Fodslette pastorat, Fyens stift sept. 96 - marts 97.

Ansæt 1.3.97 i Tingsted pastorat.

Kirsten Pallesen

f. 23.08.39 i Vejgaard sogn, Aalborg stift.

Student sommeren 1973, Aalborg Studenterkursus.

Cand. Theol. fra Århus Universitet.

Ordineret 29.1.97 Odense Domkirke.

Ansæt 1.2.-30.6.97 som hjælpepræst i Stenløse-Fangel pastorat, Fyens stift.

Ansæt 1.7.97 i Sdr. Kirkeby-Sdr. Alslev pastorat samt sygehuspræst ved Central-sygehuset, Nykøbing F.

Birthe Aase Pedersen

f. 05.12.41 i Brønshøj sogn, København.

Kontorassistent Hirschprungs Forlag 1958-62.

Kontorassistent Grafisk Forlag A/S 1962-64.

HF 1984 fra Hillerød.

Cand. Theol. 1995 fra Københavns Universitet.

Ordineret 28.09.97 i Maribo Domkirke.

Ansæt 1.10.97 i Våbensted-Engestofte og Saksøbing pastorater.

Konstituerede præster

Britta Rahbek har været konstitueret i Stormark sogn fra 1.5.-31.7.97 under sognepræst Hans Verner Lollikes orlov.

Afgåede præster

Ole Lausten Wæverstrøm er fra udgangen af september 1996 afskediget med pension på grund af svagelighed.

Steffen Lorck er med udgangen af maj 1997 bevilget afsked med pension.

Egon Mads Harder er med udgangen af juni 1997 afskediget med pension på grund af svagelighed.

Fraflyttede præster

Sognepræst *Ellen Beuchert-Pedersen* er fra 1.12.96 ansat som sognepræst i Højelse-Lellinge pastorat i Roskilde stift.

Landemodet

År 1997, den 11. juni, blev Landemodet afholdt i Maribo under præsidium af stiftamtmand Lauritz Hvidt og biskop Holger Jepsen.

Samtlige provster var til stede.

Ved den indledende gudstjeneste prædikede provst Nils C. Roland.

Under gudstjenesten creerede biskoppen domprovst Ole Opstrup som provst i Maribo domprovsti.

Ved mødet i Bangs Have talte rektor, dr. theol. Ole Jensen om »Hvad skal kirkegang gøre godt for«.

På det lukkede Landemøde blev følgende vedtaget:

1. Ved næste års Landemøde prædiker domprovsten med provsten for Lolland nørre provsti som suppleant.
2. Regnskabet for »Legat til fordel for enker og børn af præster i Lolland-Falsters stift« for tiden 1.1.-31.12.96 blev fremlagt i revideret stand og godkendt. Regnskabet sendes derefter til Civilretsdirektoratet til decision.

Der forelå 10.000,- kroner til uddeling. Der var indkommet 3 ansøgninger. Det vedtoges at uddele 3 legatportioner på henholdsvis 5.000,- kroner, 2.000,- kroner og 1.500,- kroner.

Det vedtoges samtidig at oplægge 1.500,- kr. af legatmidlerne til legatkapitalen.

3. Provsten for Lolland østre provsti aflagde regnskab for »Biskop Rasmus Møllers Legat« og redegjorde for legatets forhold:

Legatet har været opslået ledigt på Københavns Universitet.

Der indkom 35 ansøgninger, heraf 32 rettidigt. Legatet tildeles for en 3-årig periode med een portion pr. år.

Det vedtoges at tildele legatet til: Christine Lund. 1. legatportion uddeles med 1.200,- kroner.

4. Regnskabet for Lolland-Falsters Stiftsfond for året 1996 blev fremlagt i revideret stand.

Regnskabet blev godkendt.

Et eksemplar af det godkendte regnskab indsendes til Civilretsdirektoratet til godkendelse.

Biskoppen meddelte, at udgifterne i Landemodet fremover vil blive afholdt af fællesfonden.

5. Regnskab for Lolland-Falsters kirkelige Legatfond for året 1996 blev fremlagt i revideret stand og godkendt.

6. Regnskab for Strandkirken ved Marielyst for 1996 blev forelagt Landemodet i revideret stand. Regnskabet blev godkendt.

7. Der foretoges valg til bestyrelsen for Lolland-Falsters Stiftsfond, der tillige fungerer som bestyrelse for Den kirkelige Legatfond.

Følgende blev valgt uden afstemning:

Domprovst Ole Opstrup som nyt medlem, sognepræst Jette Walther Birch, gdr. Aage Rye Rasmussen, gdr. Hans E. Hansen, Herbert Jahn som nyt medlem.

8. Muligheden for at ændre dagen for ordination af nye præster fra søndag til en hverdag drøftedes. Der kan være praktiske problemer forbundet med en ændring.

Sagen overvejes.

Love, bekendtgørelser og cirkulærer m.v.

C: cirkulære – CS: cirkulæreskrivelse – S: skrivelse.

Hvor intet er anført, er cirkulærer, cirkulæreskrivelser eller skrivelser m.v. fra Kirkeministeriet.

1. S. 04.09.96 om kgl. resolution af 01.09.96 om optagelse af kollekt i kirkerne til fordel for landsindsamlingen AIDS-Fondet.
2. Vejledning af 06.09.96 fra Kirkeministeriet til kommunalbestyrelse om tilskud af fællesfonden til nedsættelse af de kirkelige ligningsbeløb.
3. Bekendtgørelse 23.09.96 om menighedsråd for døve menighederne i folkekirken.
4. S. 27.09.96 til kirkegårdsbestyrelserne om nye lønninger m.v. for gartnere og gartneriarbejdere pr. 01.10.96.
5. S. 04.10.96 om regulering pr. 01.10.96 af tillæg til provster og særligt tillæg til præster.
6. S. 04.10.96 vedrørende det honorar, der tilkommer en pastor emeritus, der efter anmodning fra biskoppen varetager en enkelt gudstjeneste eller kirkelig handling som vikar i tiden 01.10.96-31.03.97.
7. S. 10.10.96 om fastsættelse af landskirkeskatten for regnskabsåret til 663.000.000,- kroner.
8. S. 10.10.96 om beregning af ordinært tilskud af fællesfonden til forskellige kommuner i Lolland-Falsters stift med 11.448.000,- kroner.
9. C. 11.10.96 om regulering af kirkefunktionærers lønninger m.v. pr. 01.10.96.
10. C. 11.10.96 om lønning af vikarer ved kirker og kirkegårde pr. 01.10.96.
11. S. 11.10.96 om regulering pr. 01.10.96 af understøttelser til tidligere kirkefunktionærer eller deres ægtefæller.
12. CS. 16.10.96 om kordegnes varetagelse af kirkesangerfunktionen.
13. C. fra Finansministeriet 21.10.96 om vilkår ved ansættelse af erhvervsuddannelseselever og erhvervsgrunduddannelseselever.
14. Bekendtgørelse nr. 958 11.11.96 om valg af medlemmer til provstiudvalg og til stiftsudvalg vedrørende økonomi.
15. S. 12.11.96 om regulering med virkning fra 01.10.96 af det lokal lønsbetalte kvalifikationstillæg til præster, der modtager dette tillæg under deres tjenestefrihed til studieformål.
16. Kirkeministeriets vejledning af november 1996 til kirkekasserne om udfyldelse af blanketter til årsregnskab 1996, årsbudget 1998 og økonomistatistik for 1996.
17. C. 29.11.96 om ophævelse af visse cirkulærer m.v.

18. Bekendtgørelse nr. 1132 13.12.96 om folkekirkens kirkemusikskoler.
19. C. 16.12.96 fra Finansministeriet om regulering af satser for tjenesterejser og supplerende flyttegodtgørelse.
20. C. 23.12.96 om satserne for godtgørelse for benyttelse af eget befordringsmiddel på tjenesterejser med virkning fra 01.01.97.
21. S. 02.01.97 om forhøjelse af maksimum for menighedsrådenes rådgighedsbeløb til 112.000,- kroner fra 01.01.97 at regne.
22. CS. 16.01.97 om satser for ATP-bidrag fra 01.01.97.
23. S. 04.02.97 om uddannelse af kirketjenere.
24. S. 04.02.97 om forhøjelse af den vejledende maksimale timebetaling pr. 01.01.97 til 580 kroner for kirkegårds konsulenter og bygningskonsulenter for præstegårde for deres virksomhed som rådgivere for menighedsråd.
25. CS. 04.02.97 om folkekirkens budgetter for 1998.
26. C. 07.02.97 om merarbejdsvederlag til provster, der fungerer i anden provstestilling.
27. S. 20.02.97 om ny blanket til lægers dødsattest samt om indberetning om antallet af døde til Sundhedsstyrelsen.
28. CS. 04.03.97 om satser for ATP-bidrag fra 01.01.96 for organister, der er ansat i tjenestemandstilling i lønramme 17-23-29, 16-21-29-31, 34 eller 35 og for alle kirketjenere, der er ansat i tjenestemandstilling.
29. S. 25.03.97 om Civilretsdirektoratets brev af 25.02.97 om indberetning til Direktoratet i forbindelse med offentlige myndigheders forsikringsselskaber, pensionskassers og pengeinstitutters løbende ydelser til værger.
30. C. 28.04.97 fra Finansministeriet om regulering af naturalydelser og kontorholdsgodtgørelse.
31. C. 06.05.97 fra Finansministeriet om regulering af jubilæumsgratiale-satser.
32. S. 12.05.97 vedrørende det honorar, der tilkommer en pastor emeritus, der efter anmodning fra biskoppen varetager en enkelt gudstjeneste eller kirkelig handling i tiden 01.04.97-31.03.98.
33. S. 12.05.97 om tildeling af personnummer til nyfødte på sygehusene og om nyt tegnsæt i CPR.
34. S. 12.05.97 om regulering pr. 01.04.97 af tillæg til provster og særligt tillæg til præster.
35. S. 14.05.97 om regulering pr. 01.04.97 af godtgørelse til præster, der ikke bor i tjenestebolig.
36. C. 23.05.97 fra Socialministeriet om barselsfonden.
37. Lov nr. 428 10.06.97 fra Mijløministeriet om ændring af lov om bygningssfredning og lov om planlægning.
38. S. 10.06.97 vedrørende ændring af lokallønstillæg – maskintillæg og kremeringstillæg til gartnere og gartnerarbejdere på bykirkegårde.
39. Lov nr. 420 10.06.97 om ændring af lov om folkekirkens økonomi.

40. Vejledning om organisters arbejdsmiljø.
41. S. 19.06.97 om Finansministeriets cirkulære om Ferieaftalen af 15.05.97.
42. Bekendtgørelse nr. 537 af 24.06.97 af lov om folkekirkens økonomi.
43. CS. 27.06.97 om kordegnes varetægelse af kirkesangerfunktion.
44. C. 30.06.97 om lønning af vikarer ved kirker og kirkegårde pr. 01.04.97.
45. C. 30.06.97 om regulering af kirkefunktionærers lønninger m.v. 01.04.97.
46. S. 02.07.97 vedrørende nye lønninger m.v. for gartnere og gartnerarbejdere pr. 01.04.97.
47. C. 03.07.97 fra Finansministeriet om barsel, adoption og omsorgsdage.
48. C. 11.07.97 om uddannelse af kirketjenere.
49. Bekendtgørelse nr. 632 22.07.97 fra Socialministeriet af lov om dagpenge ved sygdom eller fødsel.
50. Vejledning 04.08.97 om ændring af lov om folkekirkens økonomi.
51. C. 15.08.97 om valg af medlemmer af stiftsudvalg vedrørende mellemkirkeligt arbejde.
52. S. 25.08.97 fra AF-Storstrøm om handicappede ansøges fortrinsadgang ved ansættelse hos offentlige arbejdsgivere m.v.
53. S. 28.08.97 om fastsættelse af landskirkeskatten for regnskabsåret 1998 til 712.800.000,- kroner.

Uddrag af Kirkeministeriets skrivelser og afgørelser til stiftsøvrigheden

1. Skr. 23.09.96 i anledning af en forespørgsel om, hvorledes sognebåndsløserne er stillet, når

1. Den præst, der er løst sognebånd til, midlertidigt konstitueres i en anden stilling i stiftet i henhold til § 41 i lov om tjenestemænd
2. Den præst, der er løst sognebånd til, har orlov fra sin stilling og i orlovsperioden er midlertidigt ansat som barselsvikar i en anden stilling.

Ministeriet meddelte i den anledning, at sognebåndsløsning ophører, når sognebåndsløserpræsten forflyttes, dør eller afskediges, jf. lov nr. 352 af 6. juni 1991 om medlemsskab af folkekirken, kirkelige betjening og sognebåndsløsning § 11, stk. 3, samt bekendtgørelse nr. 58 af 24. januar 1992 om stiftelse og ophør af sognebåndsløsning samt om sognebåndsløseres valgret til menighedsråd § 9, stk. 1.

En sognepræst, der i medfør af bestemmelsen i lov om tjenestemænd § 41 midlertidigt varetager betjeningen af et andet pastorat i stedet for betjeningen af sin faste stilling, må fortsat betragtes som ansat i den faste sognepræstestilling.

Dette indebærer, at allerede etablerede sognebåndsløsninger til den pågældende sognepræst består uafhængigt af sognepræstens midlertidige vareta-

gelse af betjeningen af et andet embede, jf. herved medlemsskabslovens § 11, stk. 3, og den nævnte bekendtgørelses § 9, stk. 1, ligesom vedkommende også har mulighed for at modtage nye sognebåndsløser i sin egen skab af indehaver af den faste sognepræstestilling, jf. herved medlemsskabslovens § 10, stk. 1, 1. pkt., samt den nævnte bekendtgørelses § 2, stk. 1.

Der kan ikke løses sognebånd til en konstitueret præst, ligesom en konstitueret præst heller ikke kan modtage sognebåndsløser på den præsts vegne, i hvis embede vedkommende er konstitueret. Den pågældende sognepræst kan derfor ikke modtage sognebåndsløser som led i den midlertidige betjening af et givet pastorat.

Spørgsmålet om, hvorledes sognebåndsløserne er stillet, når den sognepræst, der er løst sognebånd til, bevilges orlov fra sin stilling og vælger at benytte orlovsperioden til at være barselsvikar i en anden stilling, kan besvares på tilsvarende måde.

2. Skr. 07.10.96 om klassificering af organiststillinger med krav om præliminær orgelp prøve og med en beskæftigelsesgrad på 85% eller mere af fuldtidsbeskæftigelse. Klassificering skal fremover ske i lønramme 14-17-20.

En forudsætning for denne klassificering er, at der i stillingen indgår kor- og koncertforpligtelser. Stiftsøvrigheden bemyndiges til fremover at foretage denne klassificering af eksisterende organiststillinger i ovennævnte lønramme med PO-tillæg med et afrundet grundbeløb pr. 01.10.84 på kroner 14.700 og med rådighedstillæg med et afrundet grundbeløb pr. 1. oktober 1984 på kr. 8.100,-.

Ligeledes bemyndiges stiftsøvrigheden til selv at nedklassificere PO-organiststillinger, der ikke længere opfylder betingelser for at være i lønramme 14-17-20 med PO-tillæg og med rådighedstillæg, til lønramme 9-14-17 med PO-tillæg og rådighedstillæg.

Det understreges, at bemyndigelsen udelukkende gælder for eksisterende stillinger.

Ved oprettelse af nye organiststillinger skal sagerne fortsat forelægges ministeriet til klassificering i lønrammesystemet.

3. Skr. 23.10.96 vedrørende pensionsordningen for tjenestemandslignende ansatte i folkekirken under CO II (OTK-pension).

Ministeriet meddelte følgende om ordningen, som vedrører PO-organiststillinger, stillingen som kordegn og stillingen som kirkegårdsleder under Foreningen af Danske Kirkegårdsledere:

»PFA-Pension har med jævne mellemrum konstateret, at nogle menighedsråd kræver indbetalte pensionsbidrag tilbagebetalt, primært i de situationer, hvor stillingen ændres til en tjenestemandsstilling.

PFA-Pension har også konstateret, at visse stiftsøvrigheder modregner beløb, der skal tilbagebetales for en kirkefunktionær, i indbetalinger for

andre kirkefunktionærer i stiftet.

PFA-Pension har anmodet ministeriet om at medvirke til en løsning af denne situation, som er utilfredsstillende for PFA-Pension, fordi PFA-Pension herved ikke får betaling for de forsikringsmæssige risici, PFA-Pension har, så længe den pågældende ansatte er tilmeldt pensionsordningen, og fordi PFA-Pension mangler beløb til de øvrige forsikrede, når det indbetalende stift blot modregner de indbetalte pensionsbidrag, som ofte er store beløb. I anledning heraf skal man meddele, at stifterne ikke længere må anvende den oven for omtalte modregningsmetode i forbindelse med tilbagebetaling fra pensionsordningen.

Der skal af menighedsrådet eller stiftsøvrigheden skrives direkte til PFA-Pension med anmodning om, at det indbetalte beløb for den pågældende ansatte tilbagebetales særskilt og med dokumentation for, at stillingen er blevet omdannet til en tjenestemandsstilling. PFA-Pension vil i den forbindelse foretage et fradrag i det beløb, til dækning af den forsikringsmæssige risiko, som selskabet har båret, så længe den pågældende ansatte har været tilmeldt ordningen. Det bemærkes endvidere, at ministeriet med øjeblikkelig virkning vil ændre praksis således, at stillinger som kirke- og kirkegårdsfunktionær først vil blive omdannet til tjenestemandsstilling fra den 1. i måneden efter den dato, hvor menighedsrådets ansøgning er modtaget i ministeriet. Det er ministeriets opfattelse, at det behov, der tidligere var for at omdanne stillinger til tjenestemandsstilling med tilbagevirkende kraft for at pensionsdække den ansatte, ikke længere er til stede, fordi den ansatte allerede er dækket af CO II-pensionsordningen.«

4. Skr. 29.10.96 i anledning af en forespørgsel om, hvorvidt præster skal have adgang til at se alle licensbetalte tv-kanaler.

Forespørgsel vedrørte konkret om et menighedsråd skal bekoste opsættelse af parabol-antenne til præsteboliger, hvor der ikke er hybridnet installeret. Kirkeministeriet meddelte, at der ikke var pligt for et menighedsråd til at bekoste opsættelse af parabol-antenne til præsteboliger.

5. Skr. 07.11.96 som svar på et spørgsmål om, hvorvidt en centralorganisations repræsentants udgifter til kørsel i forbindelse med vurderingsforretninger til fastsættelse af boligbidrag for tjenesteboliger, skal betales af fællesfonden.

Kirkeministeriet meddelte, at disse udgifter er de kirkelige midler uvedkommende.

6. Skr. 15.11.96 i forbindelse med nogle spørgsmål rejst af Specialarbejderforbundet i Danmark (SID) vedrørende retningslinier for deltagelse i medarbejdermøder i Folkekirken som valgt medarbejderrepræsentant.

Kirkeministeriet meddelte, at enhver medarbejder i folkekirken – herunder også medarbejderrepræsentanterne – har ret til at deltage i *medarbejdermøder* og at den tid, som de bruger på deltagelse i medarbejdermøder medregnes som arbejdstid i overensstemmelse med de aftaler og retningslinier herom, der gælder for de forskellige personalekategorier. Det samme er tilfældet med hensyn til deltagelse i medarbejdermøder, der afholdes på kirkegårde, der bestyres af flere menighedsråd i fællesskab, jf. i det hele nærmere §§ 1 - 2 og § 5 i

ovennævnte bekendtgørelse nr. 1021 af 13. december 1994.

Derimod er det ministeriets opfattelse, at den tid, som en medarbejderrepræsentant benytter på deltagelse i *menighedsrådsmøder*, som finder sted på tidspunkter, der ligger uden for den pågældendes normale arbejdstid, ikke medregnes til dennes arbejdstid. Endelig er ministeriet af den opfattelse, at medarbejderrepræsentanter hverken i relation til deltagelse i menighedsrådsmøder eller medarbejdermøder nyder *tillidsmandsbeskyttelse* eller en beskyttelse svarende til den, som gælder for samarbejdsudvalgsmedlemmer.

7. Skr. 20.11.96 i anledning af en sag om opførelse af en carport ved en præstegård. Præstegården med bygninger, gårdsplads og have var fredet ved tinglyst deklaration.

Deklarationen indeholdt bestemmelse om, at så længe administrationen af arealerne henhører under de kirkelige myndigheder, træffer Kirkeministeriet uanset fredningen afgørelse om nyplacering af bygninger, herunder tillige selve byggeplanen, samt tilbygninger m.v. og ombygninger, der ændrer præstegårdens udseende.

Kirkeministeriet meddelte, i konsekvens af, at kompetencen til at godkende forslag til opførelse, ombygning og nedrivning af præsteboliger er henlagt til stiftsøvrigheden – herved bemyndiger stiftsøvrigheden til i denne og fremtidige tilsvarende sager at afgøre sagerne uden forelæggelse for ministeriet.

8. Meddelelse 09.01.97 om forståelsen af Kirkeministeriets cirkulære om lønanciennitet af 19.06.96.

Der forespurgtes, om organister har samme rettigheder som kordegne, som ifølge cirkulærets kap. 5, § 15 kan få medregnet konstitutionsperioder i lønancienniteten, såfremt kordegnen er konstitueret med henblik på at opfylde de uddannelsesmæssige krav til kordegneuddannelsen.

Organister har samme rettigheder, såfremt der er tale om en stilling i lønramme 9-14-17, og uddannelseskravet er en PO.

Rettigheden gælder altså ikke for DOKS-organister eller organister i højere lønrammer end 9-14-17.

9. Skr. 24.01.97 i anledning af en forespørgsel »om der må være nogen til stede ved begravelse/urnenedsættelse i De ukendtes Grav?« Endvidere var der rejst spørgsmål om, hvorvidt kirkegårdsprotokol og kort over kirkegården er undergivet aktindsigt i medfør af lov om offentlighed i forvaltningen.

Kirkeministeriet meddelte følgende: Den kirkelige lovgivning indeholder ikke regler vedrørende spørgsmålet om adgang for offentligheden eller afdøde personers pårørende til at være til stede ved nedsættelse af kister eller urner i de ukendtes grav. Ifølge § 12, stk. 1, i lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde skal der ved enhver kirkegård være en af provstiuudvalget godkendt vedtægt for orden på kirkegården og dens benyttelse. Denne bestemmelse giver dog ikke adgang til i vedtægten at forbyde offentligheden eller de pårørende at være til stede ved kiste- eller urnenedsættelser i de ukendtes grav.

Ved kistebegravelser må det tilkomme den præst, der foretager begravelsen, at træffe afgørelse med hensyn til, om

jordpåkastelsen skal foregå med eller uden de pårørendes eller offentlighedens tilstedeværelse. En sådan afgørelse må træffes ud fra et skøn over de konkrete omstændigheder. Ministeriet må dog finde, at de pårørendes ønsker om at være til stede ved kistenedsættelser bør imødekommes i videst muligt omfang. Dette synspunkt må også gælde ved nedsættelser af urner. Man henviser i denne forbindelse til lov om begravelse og ligbrænding, § 11, stk. 1, hvorefter begravelseshandlingens forløb ved kirkelig begravelse fastlægges af præsten efter forhandling med den, der ønsker begravelsen eller ligbrændingen foretaget.

Hvad angår spørgsmålet om kirkegårdsprotokollen og kort over kirkegården er undergivet aktindsigt i henhold til lov om offentlighed i forvaltningen, henviser man til konklusionen i Justitsministeriets brev af 18. november 1996, hvor der under pkt. 6 udtales følgende:

»6. Efter Justitsministeriets opfattelse må en oplysning om en nærmere angivet afdød persons anbringelse i en fællesgrav – dvs. en grav til kister og urner, der ikke ønskes nedsat i særskilt gravsted – anses for en oplysning om en enkeltpersons private forhold. En sådan oplysning må således antages at være undtaget fra retten til aktindsigt, jf. offentlighedslovens § 12, stk. 1, nr. 1.

Dette er ikke ensbetydende med, at oplysninger af den nævnte art i intet tilfælde må udleveres.

Er der tale om mindreårige afdøde, må det antages, at indehaveren af forældremyndigheden vil have ret til at få aktindsigt i de pågældende oplysninger, jf. herved offentlighedslovens § 4, stk. 2. I disse tilfælde vil kirkegårdsmyndigheden således have

pligt til over for forældremyndighedsindehaveren at oplyse, hvor i fællesgravpladsen den afdøde mindreårige er anbragt.

Er bestemmelsen om anbringelse af en voksen afdød i en fællesgrav truffet af de efterladte, er det efter Justitsministeriets opfattelse nærliggende at antage, at de pågældende efterladte på samme måde vil have ret til aktindsigt i oplysningerne om, hvor i fællesgraven den afdøde er anbragt.

I andre tilfælde gælder, at kirkegårdsmyndigheden konkret må overveje, om de ønskede oplysninger kan meddeles ud fra princippet om meroffentlighed, jf. offentlighedslovens § 4, stk. 1, 2. pkt. Dette vil navnlig være relevant, hvis det er nære pårørende til den afdøde, der anmoder om de pågældende oplysninger. I sådanne tilfælde vil det næppe være i strid med bestemmelserne om tavshedspligt at udlevere oplysningerne, medmindre den afdøde har ønsket, at en sådan videregivelse ikke sker.«

10. Skr. 06.03.97 hvori anførtes, at Kirkeministeriet havde godkendt Forbundet af Kirke- og Kirkegårdsansatte FAKK's ønske om at vælge 1-2 tillidsmænd i hver af forbundets lokaleafdelinger frem for at vælge tillidsmænd i hver af provstierne.

11. Skr. 26.06.97 i anledning af en forespørgsel om, der ved nedsættelse af urner i fællesgraven på en kirkegård kan udfyldes en formular, hvor rekvirenten bl.a. skriver under på at have »fået oplysning om, at ingen kan overvære urnenedsættelsen«, og at der nu eller senere kan kræves aktindsigt i kirkegårdens oplysninger om, hvor urnen er anbragt.

Kirkeministeriet meddelte med hensyn til spørgsmålet om adgangen til at overvære nedsættelse af urner i askefællesgraven, at

der ifølge § 12, stk. 1, i lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde ved enhver kirkegård skal være en af provstiuvalget godkendt vedtægt for orden på kirkegården og dennes benyttelse.

Denne bestemmelse hjemler adgang til, at det i en kirkegårdsvedtægt fastsættes, at ingen kan overvære en urnenedsættelse i en anonym askefællesgrav. Ved administrationen af en sådan regel i kirkegårdsvedtægten må kirkegårdens ledelse imidlertid have for øje, at der vil kunne forekomme tilfælde, hvor der må tillægges de pårørendes ønske om at overvære en urnenedsættelse i askefællesgraven større vægt end de hensyn, der ligger til grund for den pågældende regel. For så vidt angår spørgsmålet om afkald på aktindsigt i kirkegårdsprotokollen bemærkes, at man ikke med bindende virkning kan fraskrive sig den ret til aktindsigt, som tilkommer en i henhold til lov om offentlighed i forvaltningen. Aktindsigten omfatter kirkegårdsprotokol og kort over kirkegården, men derimod ikke den fysiske udpegning af det sted i askefællesgraven, hvor urnen er nedsat. Det beror således på kirkegårdsbestyrelsen, om ønsker om udpegning af nedsættelsessted skal imødekommes.

12. Afgørelse 30.06.97 fra Naturklagenævnet i anledning af, at et lokalplanforslag ikke havde været sendt til stiftsøvrigheden som decentral kirkeleg myndighed, således at stiftsøvrigheden i medfør af planlovens § 29 havde haft mulighed for at fremsætte indsigelse mod forslaget indenfor indsi-

gelsesfristen, hvorefter lokalplanforslaget først kunne vedtages endeligt, når der var opnået enighed mellem parterne om eventuelle ændringer. Naturklagenævnet udtalte ensstemmigt at:

»Bedømmelsen af om kirkens interesser berøres af lokalplanforslaget – således at forslaget skulle have været tilsendt stiftsøvrigheden inden vedtagelse – må foretages på grundlag af en konkret vurdering af forholdene på stedet, og således at afstanden mellem kirke og lokalplanområde alene indgår som et blandt flere momenter af betydning for oplevelsen af kirken i kulturlandskabet. Der skal således, ved vurderingen yderligere tages hensyn til bl.a. størrelsen og arten af det i lokalplanforslaget omhandlende nyanlæg samt til landskabets karakter og den eksisterende bebyggelse i området.

Efter det oplyste om kirkens placering i landskabet og under særligt hensyn til størrelsen af de tre nye vindmøller må det lægges til grund, at opførelsen af vindmøllerne det pågældende sted i væsentlig grad vil påvirke udsynet til og fra kirken. Kirkens interesser må således anses for berørt af lokalplanforslaget, og det er derfor en fejl, at stiftsøvrigheden ikke fik lejlighed til at fremkomme med indsigelser mod forslaget, jf. planlovens §§ 25 og 29«. Naturklagenævnet ophævede derfor kommunens endelige vedtagelse af lokalplanforslaget.

Uddrag af skrivelser fra biskop og stiftsøvrighed og andre myndigheder

1. 05.09.96 fra stiftsøvrigheden vedrørende udfærdigelse af ansættelsesbreve til ansatte ved kirker og kirkegårde anføres,

at for så vidt angår tjenestemand- og tjenestemandslignende ansatte, skal menighedsrådet fortsat anvende de ansættelsesbreve, der udfærdiges af stiftsøvrigheden.

I forbindelse med ansættelsesbrev til andre ansatte ved kirker og kirkegårde skal opmærksomheden henledes på, at menighedsrådet skal overholde EU-kravene til oplysninger i et ansættelsesbrev.

Der henvises herved til »Retsregler for Menighedsråd« side 598-599C, hvor lovgrundlag, cirkulære samt eksempel på ansættelsesbrev er optrykt.

2. Skr. 07.03.97 angående afgørelserne i Vestre Landsret om præstegårdsbrug med mælkekvoter. Dommene fastslår, at pågældende præstegårdsforpagter gennem den stedfundne mælkeproduktion på ejendommen havde tilført præstegårdsbruget en merværdi i form af mælkekvoten, og at forpagteren efterfølgende havde krav på kompensation for den merværdi, som mælkekvoten repræsenterede. Merværdien blev fastsat til et beløb, svarende til den op-

hørsstøtte, som forpagteren kunne have opnået, såfremt mælkekvoten var blevet solgt til Mælkeudvalget. Med henblik på en afvejning af synspunkter ved overvejslen af, om spørgsmålet skal prøves gennemført ved Højesteret anføres bl.a.:

»Der er tale om en problematik, som hidtil ikke har været pådømt af Højesteret, og da problematikken er principiel, og da der er tale om ganske betydelige økonomiske interesser for præsteembederne, idet flere mælkekvotesager må forventes at komme frem i kølvandet på de foreliggende landsretsdomme, vil det være hensigtsmæssigt med en Højesteretsdom til at afgøre retstilstanden på området.

3. Skr. 14.05.97 hvori stiftsøvrigheden, med henvisning til at langt de fleste af stiftets præster er medlem af Lolland-Falsters Stiftskonvent, godkender, at der ydes kilometergodtgørelse efter lav takst ved deltagelse i Stiftskonventets årlige møde.

4. Skr. 29.05.97 til samtlige præster, organister og menighedsråd i stiftet i anledning af spørgeskema fra Salmebogskommissionen om brugen af salmerne fra Tillæg til Den danske Salmebog.

5. Skr. 26.08.97 fra biskoppen til præster og menighedsråd i stiftet om videreførelse af den statslige uddannelsesorlov.

Der er fordelt 56 uger til Lolland-Falsters stift, og de fordelte uger er stillet til rådighed til samtlige stillingskategorier i stiftet: Præster, kirke- og kirkegårdsfunktionærer og stiftspersonale.

Op til halvdelen af ugerne kan anvendes i 1997 og resten i 1998.

Den aftale, der er indgået ved overenskomstforhandlingerne i 1997 indebærer, at der nu kan bevilges uger til mere individuelt tilrettelagte uddannelsesforløb under statslig uddannelsesorlov udenfor lov om orlov. Det er dog en forudsætning for et sådant forløb, at uddannelsesaktiviteterne er målfaste og led i en udviklings- og/eller uddannelsesplan for medarbejdere, jf. herved § 2, stk. 2 i aftale af 4. juni 1997 mellem Finansministeriet og Centralorganisationerne om en styrket videre- og efteruddannelsesindsats i staten.

Med hensyn til beskrivelsen af ordningerne og fremgangsmåden ved administrationen af ordningerne henvises til skrivelserne samt til Stiftsbog 1996.

6. Af de siden sidste stiftsbog forelagte udkast til love og bekendtgørelser m.v. skal følgende nævnes:

a. I anledning af udkast til lov om ændring af bygningsfredningsloven og planloven samt forslag til lov om regionale faglige kulturmiljøråd bemærkede stiftsøvrigheden, at man har noteret sig, at alderskriteriet for bygningsfredning foreslås nedsat fra 100 til 50 år. Der henvises herved til § 2 i Bekendtgørelse om folkekirkens kirkebygninger og kirke-

gårde, hvoraf fremgår, at istandsættelse af kirkebygninger, der er over 100 år gamle, skal godkendes af stiftsøvrigheden sammenholdt med »Vejledning for menighedsråd om kirker og kirkegårde«, hvori anføres, at aldersgrænsen på 100 år er en parallel til den, som kendes i lovgivningen om bygningsfredning.

For så vidt angår udkastet til lovforslag om regionale faglige miljøråd understregede stiftsøvrigheden, at kirkerne og deres omgivelser må anses for en væsentlig del af de lokale kulturmiljø. Stiftsøvrigheden skal imidlertid i den forbindelse påpege, at de hovedformål, specielt om faglighed, kvalitet og offentlighed, som ønskes tilgodeset ved de fremlagte udkast til lovforslag, allerede indgår med stor vægt i de afgørelser, der træffes af de kirkelige myndigheder vedrørende de kirkelige anlæg. Der henvises i den forbindelse til, at stiftsøvrighedens og Kirkeministeriets konsulenter på området, den kgl. bygningsinspektør og Nationalmuseet, netop besidder den højeste sagkundskab for så vidt angår disse sager. Stiftsøvrigheden skal dog tilføje, at man i øvrigt ser positivt på at styrke det faglige grundlag for bevaringen og udviklingen af det lokale kulturmiljø.

b. I anledning af forslag til lov om ændring af lov om folkekirkens økonomi anførte biskoppen følgende:

»Indledningsvis bemærkes, at jeg med tilfredshed har noteret mig lovforslagets bemyndigelse for kirkeministeren til at fastsætte bestemmelser vedrørende tidsfrister for budgetbehandlingen i de kirkelige kasser, og at jeg iøvrigt ikke har særlige bemærkninger med hensyn til muligheden for indførelse af ændrede regler for budgetproceduren for de kirkelige

kasser udover det nedenfor anførte om sognefuldmagten.

For så vidt angår muligheden for at indføre en sognefuldmagt er jeg klar over, at det ikke drejer sig om en generel ordning. Alligevel må jeg udtrykke betænkelighed ved indførelsen af sognefuldmagtsbegrebet i den folkekirkelige lovgivning, også selvom det drejer sig om en sognefuldmagt inden for et ligningsområde.

Det fremgår flere steder af den lovforslaget vedlagte Betænkning nr. 1327/1996 om budgetlægning for kirkekasserne m.v., at udvalget ikke har kunnet anbefale en sognefuldmagt, og jeg er enig i de betænkeligheder, der anføres specielt i kap. 7 om, at folkekirkemedlemmer ved indførelse af en sognefuldmagt i langt videre omfang end i dag kan komme til at medvirke til finansiering af aktiviteter, som de ikke støtter.

Det fremgår ligeledes af kap. 7 i nævnte betænkning, at den enkelte kirkelige kasse i gennemsnit anvender et rådighedsbeløb, som ligger langt under maksimum, hvorfor jeg også af denne grund finder det unødvendigt med indførelse af en sognefuldmagt. Jeg er endvidere betænkelig ved forslaget om oprettelse af særlige provstiuvalgskasser til finansiering af provstiuvalgenes virksomhed. Princippet om at den, der bruger pengene også selv skal fremskaffe pengene finder jeg på mange måder rigtigt, men jeg skal i den forbindelse gøre opmærksom på, at finansieringen af provstiuvalget lokalt over ligningen i små og hårdt belastede kommuner, vil kunne give anledning til problemer, og samtidig evt. medvirke til, at der kan blive tale om yderligere tilskud af fællesfonden til nedsættelse af den kirkelige ligning. Det skal tilføjes, at det er min erfaring, at de samlede udgifter til det

enkelte provstiuvalgs arbejde her i stiftet i gennemsnit synes større end angivet i Betænkningen, uden at der herved er indregnet EDB-anskaffelser el. lign.«

Landskirkeskatten i Lolland-Falsters stift 1997

De beløb, som det påhviler kommunerne i Lolland-Falsters Stift at udrede for regnskabsåret 1998, andrager:

Kommune		Den kirkelige ligningsprocent 1997
Holeby	516.308	1,22
Højreby	493.264	1,18
Maribo	1.440.967	1,30
Nakskov	1.901.774	1,05
Nykøbing F.	3.238.680	0,87
Nysted	657.536	1,25
Nørre Alslev	1.170.583	1,15
Ravnsborg	695.715	1,34
Rudbjerg	419.600	1,30
Rødby	850.480	1,17
Sakskøbing	1.164.155	1,45
Stubbekøbing	833.190	1,30
Sydfalster	918.648	0,80

Kapitelstakst

Fastsat i henhold til lov nr. 592 af 12. december 1984
om kapitelstakstens fastsættelse:

		1995	1996
Hvede	pr. 100 kg	88,73	89,58
Byg	pr. 100 kg	117,68	108,84

Med hensyn til kapitelstaksten for hvide og grå ærter henvises til § 7 i ovennævnte lov.

Legat til fordel for enker efter og børn af præster i Lolland-Falsters stift i perioden 1/1-31/12 1996

Driftsregnskab

Indtægter

Obligationsrenter pr. 2/1	4.378,50
Obligationsrenter pr. 1/4	2.162,50
Obligationsrenter pr. 1/7	4.039,50
Obligationsrenter pr. 1/10	1.815,00
	<u>12.395,50</u>

Udgifter

Berlingske Tidende – annonce	648,40
1 legatportion – Mette Hansen	2.000,00
1 legatportion – Povel Arenstorff	1.000,00
1 legatportion – Lis Lyster	5.000,00
1 legatportion – Ebba Olsen	1.000,00
Revisionshonorar	1.252,50
Gebyrer m.v.	142,00
	<u>11.042,90</u>
Årets resultat	<u>1.352,60</u>

Formueregnskab

Obligationer

Beholdning pr. 1/1-96	155.800,00	
Udtrukne obligationer	÷ 32.500,00	
Genkøb obligationer	34.000,00	157.300,00

Den Danske Bank 3219916094 (kapitalkonto)

Saldo 1/1-96	1.604,50	
Udtrukne obligationer	32.500,00	
Genkøb obligationer	÷ 33.891,78	212,72

Den Danske Bank 3219815573 (driftskonto)

Saldo 1/1-96	596,86	
Tilskud fra præster	2.000,00	
Årets resultat	1.352,60	3.949,46

Formue pr. 31/12-96 **161.462,18**

Regnskab for Lolland-Falsters stiftsfond i perioden 1/1-31/12 1996

Resultatopgørelse

Indtægter

Tilskud fra stiftets menighedsråd	57.150,00
Renter bank og giro	1.952,24
Obligationsrenter	5.075,00
Indtægter i alt	64.177,24

Udgifter

Landemode 1996	7.977,38
Stiftskurser	23.825,49
Stiftspræstemøder	11.282,75
Tilskud:	
Femø Klassisk 1996	2.500,00
Amtscentralen	15.000,00
Folkekirkens Ungdomskor	2.000,00
Efteruddannelsesarrangement for kontaktpræster for hørehæmmede	1.000,00
Revisionshonorar	1.252,50
Gebyrer giro og check	22,50
Udgifter i alt	64.860,62
Årets resultat	- 683,38

Status pr. 31. december 1996

Aktiver

Indestående checkkonto Unibank	12.621,35
Indestående bankbog Unibank	15.068,76
Indestående girokonto	67.550,12
Obligationsbeholdning	33.000,00
Aktiver i alt	128.240,23

Passiver

Skyldigt beløb Mellemkirkeligt udvalg	1.000,00
Egenkapital:	
Beholdning 1. januar 1996	127.923,61
Årets resultat	- 683,38
Passiver i alt	128.240,23

Tilskud fra menighedsrådene

Aastrup	500,00	Nakskov	2.000,00
Arninge	500,00	Nebbelunde	500,00
Askø	1.000,00	Nordlunde	500,00
Aunede	500,00	Nr. Alslev	600,00
Bandholm	1.000,00	Nr. Kirkeby	500,00
Branderslev	500,00	Nr. Vedby	500,00
Brarup	400,00	Nøbbet	300,00
Bregninge	200,00	Nr. Ørslev	500,00
Bursø	700,00	Nykøbing F.	1.000,00
Dannemare	500,00	Nysted	500,00
Engestofte	500,00	Olstrup	400,00
Errindlev	1.600,00	Radsted	1.000,00
Eskilstrup	200,00	Ringsebølle	800,00
Falkerslev	300,00	Rødby	1.500,00
Femø	300,00	Rødbyhavn	1.000,00
Fjelde	700,00	Sakskøbing	1.200,00
Fuglse	500,00	Sandby	1.000,00
Gedesby	500,00	Sdr. Alslev	700,00
Gedser	100,00	Sdr. Kirkeby	600,00
Gloslunde	500,00	Skelby	500,00
Godsted	100,00	Skørringe	600,00
Græshave	500,00	Slemminge	1.000,00
Gundslev	3.000,00	Stokkemærke	500,00
Herredskirke-Løjtøfte ..	200,00	Stubbekøbing	500,00
Herritslev	500,00	Systofte	400,00
Hillested	500,00	Sædinge	1.000,00
Holeby	500,00	Søllested-Skovlænge-	
Horbelev	500,00	Gurreby	1.000,00
Horreby	1.000,00	Tillitze	500,00
Horslunde	700,00	Tingsted	1.000,00
Idestrup	500,00	Tirsted	1.500,00
Kappel	500,00	Toreby	1.500,00
Karleby	300,00	Torslunde	300,00
Kettinge	600,00	Tågerup	400,00
Kippinge	400,00	Vejleby	1.000,00
Krønge	400,00	Vestenskov	500,00
Købelev	1.000,00	Vester Ulslev	500,00
Landet/Ryde	600,00	Vesterborg	1.000,00
Langø	500,00	Våbensted	300,00
Maglebrænde	150,00	Ønslev	400,00
Majbølle	1.000,00	Østofte	800,00
Maribo	2.000,00		
Musse	400,00	Saldo	57.150,00

Regnskab for Lolland-Falsters kirkelige legatfond

i perioden 1/1-31/12 1996

Resultatopgørelse

Indtægter

Salg af stiftsbøger årgang 1996	25.656,00
Salg af stiftsbøger årgang 1995	22.408,00
Renter bank og giro	1.580,81
Obligationsrenter	<u>2.064,00</u>
Indtægter i alt	51.708,81

Udgifter

Produktionsudgifter stiftsbog 1996	64.751,72
Revisionshonorar	1.002,00
Gebyrer giro og checks m.v.	<u>32,50</u>
Udgifter i alt	65.786,22
Årets resultat	- 14.077,41

Status pr. 31. december 1996

Aktiver

Indestående checkkonto Unibank	1.571,32
Indestående bankbog Unibank	30.379,39
Indestående girokonto	71.068,33
Obligationsbeholdning	25.000,00
Tilgodehavende moms	<u>7.093,80</u>
Aktiver i alt	135.112,84

Passiver

Skyldige omkostninger vedr. stiftsbog	67.537,75
Egenkapital:	
Beholdning 1. januar 1996	81.652,50
Årets resultat	- 14.077,41
	<u>67.575,09</u>
Passiver i alt	135.112,84

Bevilgede lån

i perioden primo juni 1996 - ultimo maj 1997

Præstegårde

		Kr.	Løbetid år
Gloslunde	Istandsættelse af tag	210.000,00	5
Hunseby	2. etape ombyggn. præstegård	560.000,00	8
Vignæs	Ombyggn. 1. sal præstegårdsforp.	130.000,00	4
Ønslev	Istandsættelse præstegård	205.278,25	4
Østofte	1. etape istandsættelse præstegård	306.000,00	6
Østofte	Forstærkning tilkørselsbro	195.000,00	6
<i>Lån til præstegårde i alt</i>		<i>1.606.278,25</i>	

Kirker

		Kr.	Løbetid år
Brarup	1. etape restaurering	1.115.000,00	10
Engestofte	Restaurering prædikestol m.v.	400.000,00	7
Godsted	Automatisk ringeanlæg	134.758,00	5
Græshave	2. etape ind- og udv. restaurering	335.000,00	7
Hørbelev	Udvendig istandsættelse	200.000,00	6
Karleby	Istandsættelse korets østgavl	231.250,00	6
Maribo	Restaurering kirketekstiler	125.000,00	6
Maribo	Udbygning højtaleranlæg	335.000,00	6
Maribo	Undersøgelse kirkeklokkeanlæg	196.000,00	3
Nr. Alslev	Anskaffelse nyt orgel	2.470.000,00	10
Nøbbet	Renovering kirkens vestgavl	50.000,00	3
Radsted	Anskaffelse nyt orgel	1.500.000,00	10
Radsted	Istandsættelse tag våbenhus	250.000,00	6
Sdr. Alslev	Istandsættelse murværk på tårn	479.062,00	8
Utterslev	Teleslyngeanlæg	37.440,00	4
Vejleby	Udvendig istandsættelse	200.000,00	5
Østofte	Indvendig istandsættelse	1.260.000,00	10
Østofte	Indvendig istandsættelse (tillægslån)	350.000,00	10
<i>Lån til kirker i alt</i>		<i>9.668.510,00</i>	

Kirkegårde

		Kr.	Løbetid år
Fejøl	Etablering folkerum	456.000,00	6
Gedesby	Opførelse materielhus	540.000,00	5
Hillested	Renovering kirkegårdsmur m.v.	215.000,00	2½
Nr. Alslev	Opførelse mandskabsbygning	560.000,00	5
Sakskøbing	Forlængelse smedjærngitter	192.000,00	12
Sandby	Indretning af mandskabsfac.	245.000,00	7
Skt. Nikolai	Dræning på Nakskov kirkegård	1.800.000,00	12
Sædinge	Opførelse redskabsrum m.v.	525.000,00	10
Tirsted	Delvis fornyelse kirkegårdsmur	417.750,00	6
Vejleby	Renov. beplantning på kirkegård	115.000,00	3
Øster Ulslev	Tilbygning kapel og redskabsrum	348.142,00	7
<i>Lån til kirkegårde i alt</i>		<i>5.413.892,00</i>	

Bevilgede lån i alt

Til præstegårde	1.606.278,25
Til kirker	9.668.510,00
Til kirkegårde	5.413.892,00
<i>Lån i alt</i>	<i>16.688.680,25</i>

Adresser og oversigter

Stiftsøvrigheden

Biskop Holger Jepsen, Bispekontoret, Østre Allé 2, 4800 Nykøbing F., telefon 54 85 02 11, indtil kl. 15.00, derefter telefon 54 84 07 15.

Stiftamtmand Lauritz Hvidt, Statsamtet, Brovejen 4, 4800 Nykøbing F., telefon 54 85 32 66.

Stiftskontor og bispekontor, Østre Allé 2, 4800 Nykøbing F. er åbent hver søgnehver dag fra kl. 08.30 til kl. 15.00, undtagen lørdag. Telefon 54 85 02 11.

Telefax 54 82 02 11.

Ansatte på kontorerne

Stiftskontorchef Helle Samson Heller

Stiftsfuldmægtig Henrik Nylander Nielsen

Stiftskasserer Frans Rasmussen

Kontorfuldmægtig Betty Mørch

Ass. Birgit Matzen

Bogholder Lone Billeschou Hansen

Kontorfuldmægtig Winnie Svensson

Overass. Hanne Knudsen

Ass. Brian Wilcken Petersen

Konsulenterne

Nationalmuseet, Frederiksholms Kanal 12, 1220 København K., telefon 33 13 44 11.

Kgl. bygningsinspektør Karsten Rønnow, Jernbanevej 18, 4300 Holbæk, telefon 59 44 32 00. Telefax 59 44 30 50.

Kirkegårdskonsulent Charlotte Skibsted, Løjesøvej 13, 3670 Veksø, telefon 42 17 02 16.

Bygningskonsulent Kjeld Andersen, Thorsensvej 58, 4800 Nykøbing F., telefon 54 85 90 33.

Præstegårdskonsulent Poul Erik Jørgensen, Maribovej 144, Våbensted, 4990 Sakskøbing, telefon 53 89 52 67.

Klokkekonsulent Bendt Gammeltoft-Hansen, Strandvej 13, 5700 Svendborg, telefon 62 21 39 68.

Orgelkonsulent H. Hildebrandt-Nielsen, Frederiksdal Allé 15, 7800 Skive, telefon 97 52 15 14.

Varmekonsulent Vagn Korsgaard, Donsevej 3, 2970 Hørsholm, telefon 42 18 01 04.

Konsulent vedr. højtaleranlæg, Dan Popescu, Skodsborgparken 38, 2942 Skodsborg.

Statens tilsynsførende med private skove

Statsskovrider Ib Lunding, Egehus, Tingsted, 4800 Nykøbing F., telefon 53 83 90 13.

Stiftets provster

Provst Holger Villadsen, Kappelvej 1, Kappel, 4900 Nakskov,
telefon 53 94 82 55.

Provst Kurt Johansson, Tårsvej 5, Sandby, 4912 Harpelunde,
telefon 53 93 12 59.

Domprovst Ole Opstrup, Domprovstegården, 4930 Maribo,
telefon 53 88 06 86.

Provst Nils C. Roland, Alléen 11, Radsted, 4990 Sakskøbing,
telefon 54 70 54 08.

Provst Gynter Meede, Rosenvænget 22, 4800 Nykøbing F.,
telefon 54 85 06 69.

Provst Jens Lose, Hesnæsvej 56, Moseby, 4871 Horbelev,
telefon 54 44 40 06.

Provstiudvalgsmedlemmer

Lolland søndre provsti:

Grevinde Ilse Danneskiold-Samsøe, Græshavevej 33, 4920 Søllested,
telefon 53 94 41 02.

Gdr. Niels Jacob Jensen, Nørredalsvej 6, 4900 Nakskov,
telefon 53 94 13 30.

Revisor Verner Christiansen, Rosningevej 18, 4953 Vesterborg,
telefon 53 93 92 48.

Husholdningskons. Gerda Olsen, Tryghusvej 1, 4983 Dannemare,
telefon 53 94 44 10.

Lolland nørre provsti:

Ingeniør Kaj Kiehn, Nymarksvej 29, 4900 Nakskov,
telefon 53 92 31 63.

Fru Kirsten Jørgensen, Axeltorvet 1A, 1. th., 4900 Nakskov,
telefon 53 92 06 41.

Jens Bjarup, Oddevej 111, Købelev, 4900 Nakskov,
telefon 53 93 20 44.

Niels Bang Hansen, Ørsløkkevej 46, 4913 Horslunde,
telefon 53 93 50 51.

Maribo domprovsti:

Fuldm. H. Hasle, Bukkehavevej 15, 4970 Rødby,
telefon 53 90 81 21.

Susanne Møller, Nakskov Landevej 70, 4970 Rødby,
telefon 53 90 85 18.

Knud Pedersen, Ellemosevej 32, 4960 Holeby,
telefon 53 90 75 05.

Lolland østre provsti:

Inge Bruhn Hansen, Tåstrupvej 5, Musse, 4880 Nysted,
telefon 53 86 40 97.

Ole Borchersen Madsen, Maribovej 3, 4990 Sakskøbing,
telefon 54 70 56 05.

Jørgen Greve Pedersen, Grønningen 17, Radsted, 4990 Sakskøbing,
telefon 54 70 56 77.

Børge Stenstrup, Adelgade 49, 4880 Nysted,
telefon 53 87 12 42 eller 54 85 09 18.

Falster vestre provsti:

Erik Rasmussen, Lundbyvej 47, 4840 Nørre Alslev,
telefon 53 83 21 52.

Grethe Rasmussen, Fyrrevænget 13, 4800 Nykøbing F.,
telefon 54 86 06 85.

Jens Løllike, Hullebækvej 23, 4800 Nykøbing F.,
telefon 53 86 06 10.

Gdr. Hans E. Hansen, Nr. Kirkebyvej 5, 4840 Nørre Alslev,
telefon 53 83 45 84.

Falster østre provsti:

Ivan Rasmussen, Skelby Møllevej 5, 4874 Gedser,
telefon 53 87 80 38.

Aut. vejer Sv. Aa. Olsen, Byvej 4, Maglebrænde, 4850 Stubbekøbing,
telefon 53 84 20 32.

Gdr. Knud Larsen, Engdalen 4, Tunnerup, 4800 Nykøbing F.,
telefon 53 84 70 03.

Ekspedient Søren Holm, Rådhusvænget 5, 4873 Væggerløse,
telefon 53 87 76 12.

Provstirevisorer

Nordisk Revisornet, Algade 107, 4760 Vordingborg, telefon 53 77 08 71,
ansat for Lolland østre, Falster vestre og Falster østre provstier.

Statsaut. revisorer Mortensen & Beierholm, Bregentvedvej 22, 4690 Haslev, tlf.
56 31 27 90 ansat for Lolland søndre provsti, Lolland nørre provsti
og Maribo domprovsti.

Stiftsudvalget

Lolland søndre provsti:

Hr. Christian Jensen, Søgårdsvej 12, 4900 Nakskov, telefon 53 94 80 33.

Lolland nørre provsti:

Sygepl. Else Marie Bruun, Klostervænget 1, Halsted, 4900 Nakskov, telefon 54 96 00 89

Maribo domprovsti:

Hr. Ib Walther, Strandagervej 86, 4970 Rødby, telefon 54 60 55 15.

Lolland østre provsti:

Ole Borchersen Madsen, Maribovej 3, 4990 Saksøbing, telefon 54 70 56 05.

Falster vestre provsti:

Susanne Brockenhuus-Schack, Vennerslundvej 19, 4840 Nr. Alslev, telefon 53 83 22 22.

Falster østre provsti:

Eksped. Søren Holm, Rådhusvænget 5, 4873 Væggerløse, telefon 53 87 76 12.

Lolland-Falsters stiftsfonds og legatfonds bestyrelse

Bestyrelsen består af stiftamtmand Lauritz Hvidt og biskop Holger Jepsen, domprovst Ole Opstrup, Maribo, sognepræst Jette Walther Birk, Væggerløse, Herbert Jahn, Vindeby, gdr. Aage Rye Rasmussen, Hunseby og gdr. Hans E. Hansen, Nr. Kirkeby.

Medlemmerne af Det mellemkirkelige Stiftsudvalg

Fhv. forstander Johs. Andersen, formand,
sognepræst Jette Walther Birk, Væggerløse,
Henri Bitsch Johansen, Horslunde,
Grethe Lollike, Øverup
Hans Ivar Bentsen, Rødby,
sognepræst Hans Verner Lollike, Nakskov,
biskop Holger Jepsen, Nykøbing F.
Sekretariatet: Bispegården, Østre Allé 2, 4800 Nykøbing F,
telefon 54 85 02 11, telefax 54 82 02 11.

Kirkeministeriet

Frederiksholms Kanal 21, 1220 København K,
telefon 33 92 33 90, telefax 33 92 39 13.

